

О.Пометун, Л.Пироженко

**Сучасний урок
та
інтерактивні технології навчання**

КИЇВ 2003

О.Пометун, Л.Пироженко

**Сучасний урок
та
інтерактивні технології навчання**

Науково - методичний посібник

**За загальною редакцією доктора педагогічних наук,
професора О.І.Пометун**

Київ 2003

О.Пометун, Л.Пироженко. Сучасний урок та інтерактивні технології:
Науково-методичний посібник/За заг. ред.О.І.Пометун. -

В окремих розділах та додатках до посібника використані матеріали:
О.Бобракової, В. Бойка, О. Данилевської, А. Ковтанюка, О.Панченкова, О.
Пруцакової, Н. Пустовіт, Т.Ремех, І.Романової, В. Саверської-Лихошви,
О.Святенка, О. Янушевич

Посібник знайомить із сучасними науковими підходами до розбудови уроку, пов'язаними із використанням інтерактивних технологій навчання. Містить розгорнутий опис основних інтерактивних технологій, практичні рекомендації та поради щодо методики їх застосування на уроках з різних предметів у загальноосвітній школі, зразки конспектів уроків з практики українських вчителів. Орієнтований на широке коло читачів: учителів, методистів, працівників системи післядипломної освіти, студентів педагогічних вузів і коледжів, науковців у галузі педагогіки.

Автори висловлюють щиру подяку

- благодійній організації “Вчителі за партнерство і демократію” за підтримку розвитку проектів інтерактивного навчання і допомогу в підготовці даного видання;
- передовим учителям, викладачам, вченим, які не тільки втілюють інтерактивне навчання в школах України, але і надали можливість познайомити зі своїм досвідом інших

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ Й ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ

- 1.1. Урок як форма організації навчання
- 1.2. Сучасні підходи до типології та структури уроків
- 1.3. Що таке інтерактивне навчання.....
- 1.4. Як поєднати різні моделі навчання
- 1.5. Що розуміють під технологією в педагогічній науці та практиці
- 1.6. Чому можливо розглядати інтерактивне навчання як сукупність технологій
- 1.7. Групова та кооперативна форма організації діяльності учнів на уроці

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

- 2.1. Інтерактивні технології кооперативного навчання;
- 2.2. Інтерактивні технології колективно-групового навчання;
- 2.3. Технології ситуативного моделювання;
- 2.4. Технології опрацювання дискусійних питань.

РОЗДІЛ III. ІНТЕРАКТИВНИЙ УРОК – ОСОБЛИВИЙ ТИП УРОКУ

- 3.1. Чому інтерактивний урок
- 3.2. Структура і методика інтерактивного уроку

РОЗДІЛ IV. ЯК ОЦІНИТИ ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ НА ІНТЕРАКТИВНОМУ УРОЦІ

- 4.1. Чому необхідні нові підходи до оцінювання
- 4.2. Основні етапи розробки процедури оцінювання
- 4.3. Приклади прийомів оцінювання учнів на інтерактивних уроках

РОЗДІЛ V. РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ ДОДАТКИ

- Конспекти інтерактивних уроків з різних предметів
- Що означають деякі терміни в нашому посібнику
- Список використаної літератури
- Відомості про авторів та учителів

РОЗДІЛ I. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ Й ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1.1. УРОК ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Перш ніж перейти до розгляду уроку як форми організації навчання, спробуємо розібратися, що в сучасній педагогіці вкладається в поняття форми. Сучасні дидакти виділяють такі групи форм навчання¹:

- Форми організації всієї системи навчання, навчально-виховного процесу;
- Форми організації навчальної діяльності учнів.

Форми навчання відповідно поділяються на групи за такими ознаками:

- Кількістю учнів (індивідуальне, групове, фронтальне);
- Місцем навчання (шкільне, позашкільне, екстернат);
- Тривалістю (час регламентується педагогами, батьками, учнями).

Становлення форм організації системи навчання² відбувалось по мірі розвитку суспільства. Першим виникло *індивідуальне навчання* (учні спілкувались один на один з учителем і виконували всі завдання індивідуально). Наступним етапом став *індивідуально-груповий* спосіб навчання (вчитель навчав групу дітей, однак навчальна робота носила індивідуальний характер).

На кінець XVI – початок XVII ст. як індивідуальна, так і індивідуально-групові форми організації навчання, вже не відповідали потребам суспільства. В братських школах України, Білорусії та ряді інших країн виникло групове навчання, яке стало основою *класно-урочної* форми навчання, обґрунтованої та вдосконаленої Я.А.Коменським.

В 20-х рр. XX ст. в Україні виник новий спосіб навчання - *колективний*. Навчання відбувалось без уроків та розкладу в формі організованого діалогу пар учнів, які вивчивши різноманітні теми по черзі навчали один одного. Повністю на цей спосіб навчання не перейшла ні одна сучасна школа, але

¹ Форма в навчанні означає зовнішню сторону організації навчального процесу і відображає характер взаємозв'язків учасників педагогічного процесу (Смирнов С.А.-С.202).

² Форма організації навчання – певна взаємодія вчителя та учнів, що регулюється заздалегідь встановленим режимом та умовами роботи (Савченко О.Я.- С. 257)

елементи цієї форми навчання широко використовуються навіть і сьогодні (наприклад в інтерактивних технологіях).

Основним підходом до організації системи навчання в сучасній школі залишається класно-урочна система, за якої провідною формою організації навчальної роботи виступає урок.

Для класно-урочної системи організації процесу навчання характерні такі елементи:

- Основною одиницею занять є урок;
- Учні об'єднуються в класи за віком та рівнем підготовки;
- Існує постійний склад класу на весь період шкільного навчання;
- Заняття є обов'язковими для всіх;
- Існує розклад занять, перерв, єдиний навчальний рік і канікули.
- Робота всіх учнів у класі відбувається одночасно і по одній темі за єдиним для всіх учнів планом;
- Навчальним процесом керує вчитель.

У дидактиці під уроком розуміють *основну одиницю освітнього процесу, чітко обмежену часовими рамками (45 хвилин), планом роботи та складом учнів (класом)*. По відношенню до процесу навчання урок відіграє інтегруючу роль, оскільки відбиває та поєднує такі його компоненти як мета, зміст, методи, засоби навчання, взаємодія вчителя та учнів.

Незважаючи на широке визнання в світі, класно-урочна система має багато недоліків. Найбільш істотними з них є: орієнтованість на середнього учня; часто висока складність навчання для слабких учнів як за рахунок темпу, так і змісту навчання; неможливість повної реалізації в навчальному процесі індивідуальних особливостей учнів. Тому у ХХ столітті до уроку долучились такі форми як консультації, заліки, семінари, практичні заняття тощо.

Спроби вдосконалити і сам урок як специфічну форму організації навчально-виховного процесу не припиняються з моменту його винаходу. В історії педагогіки були розроблені і апробовані такі варіанти класно-

урочної форми як бел-ланкастерська система взаємного навчання³, батавська система⁴, мангеймська система⁵, лабораторна система (Дальтон-план)⁶. За радянських часів в Україні значна увага приділялась розробці нових типів уроку, вдосконаленню його структури та основних елементів такої структури.⁷

Йшли, хоча і не так активно, пошуки вдосконалення уроку, пов'язані із формами організації навчальної діяльності учнів, яких в сучасній дидактиці виділяють чотири:

- Парна (взаємодія учня з учнем чи вчителя з учнем);
- Групова (вчитель одночасно навчає весь клас);
- Кооперативна(колективна) (всі учні активні і навчають один одного);
- Індивідуальна (самостійна) робота учня.

Кожна з цих форм має свої особливості, що їх необхідно враховувати, підбираючи ті чи інші способи організації засвоєння учнями знань (методи, технології).

В рамках найбільш вживаної в сучасній школі форми організації навчання – класно-урочної ми й будемо нижче розглядати інтерактивні технології.

---

³ Бел-ланкастерська система навчання була розроблена А.Беллом та Дж. Ланкастером в 1798 році і широко застосовувалась в школах Англії та Індії для навчання великої кількості учнів одним учителем. Полягала в тому, що старші учні навчали молодших. Не набула поширення через низьку якість навчання. (Хуторской А.В. Современная дидактика.- С.-Петербург, 2001.-301 с.)

⁴ Батовська система навчання полягала в поєднанні групової та індивідуальної форм навчання. Використовувалась в американських школах в кінці ХІХ ст. Окрім звичайних уроків, вчитель та його помічник проводили індивідуальні заняття як з найбільш сильними так і з відстаючими учнями. (С.А. Смирнов. Педагогика.-М. , 2001.- 204с.)

⁵ Мангеймська система виникла в кінці ХІХ ст. в Європі. Її засновник Й.Зіккенгер пропонував створювати чотири різних класи в залежності від здібностей дітей: класи іноземних мов для найбільш здібних, основні для дітей з середніми здібностями, класи для слабких та розумово відсталих учнів. Відбір в такі класи мав відбуватись на основі психометричних замірів, характеристик вчителів та екзаменів. Передбачалось, що учні, навчаючись успішно, матимуть змогу переходити з більш слабого в більш сильний клас. Проте, як показала практика, навчальна програма та занижені вимоги назавжди прив'язувала учня до класу в який він потрапив. (Хуторской А.В. Современная дидактика.- С.-Петербург, 2001.-301 с.)

⁶ Лабораторна система (Дальтон-план) виникла в 1905 році в США. Метою цієї форми організації навчання було пристосування темпів навчання до можливостей і здібностей кожного учня. Діти працювали індивідуально, за отриманим від учителя завданням на рік. Модифікація Дальтон плану в Україні мала назву бригадно-лабораторний метод.

⁷ Див.: В.А.Онишук. Урок в современной школе.-М., 1982.-190 с.; О.Я. Савченко. Дидактика початкової школи.- К., 1997.-415 с.

1.2. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ТИПОЛОГІЇ ТА СТРУКТУРИ УРОКІВ

Жоден з уроків, навіть проведених одним і тим самим учителем з використанням однакових технологій, методів, прийомів та засобів навчання не буде повністю відтворювати будь-який інший. Проте говорити про уроки, а тим більше про уроки інноваційні, неможливо, не поділивши їх на групи за якимись ознаками.

В сучасній дидактиці існує кілька підходів до класифікації уроків: за дидактичною метою⁸, за метою організації пізнавальної діяльності⁹, основними етапами навчального процесу¹⁰, методами навчання¹¹, способами організації навчальної діяльності учнів¹².

Дидактична мета є найважливішою складовою, пусковим моментом процесу навчання, тому класифікація за цією ознакою найбільш близька до реального уроку. У цій класифікації розрізняють:

- уроки вивчення нового навчального матеріалу;
- уроки формування і вдосконалення вмінь та навичок;
- уроки закріплення та застосування знань, вмінь та навичок;
- уроки узагальнення та систематизації знань;
- уроки контролю і корекції знань, вмінь та навичок;
- Комбіновані уроки.

Питання вибору типу і, відповідно, структури уроку (його складових елементів, кроків, які треба здійснити для досягнення дидактичної мети) потребує ретельного обмірковування і врахування таких умов: змісту навчального матеріалу, віку учнів, місця конкретного уроку в системі уроків з певної теми, дидактичних можливостей і функцій різних методів та навчальних технологій. Тобто спочатку вчитель визначає, *що* планує зробити, а потім *як і якими засобами*.

---

⁸ Онищук В.А. Урок в современной школе.- М., 1982.

⁹ Махмутов М.И. Современный урок.- М., 1983.

¹⁰ Иванов С.В.. Типы и структура уроков в школе.- М., 1952.

¹¹ Казанцев И.Н. Урок в советской школе.- М., 1956.

¹² Чередов И.М. Система форм организации обучения в советской общеобразовательной школе.-М., 1987.

Коротко зупинимось на характеристиці кожного типу уроків.

Уроки вивчення нового навчального матеріалу. Метою цього типу уроків є оволодіння учнями новим матеріалом та новими способами діяльності. Найбільш ефективно процес засвоєння нових понять, умінь і навичок здійснюється учнями в ході активної діяльності, зумовленої застосуванням вчителем різноманітних методів, засобів навчання та технологій.

Уроки формування і вдосконалення вмінь та навичок. На уроках цього типу вирішуються такі дидактичні задачі:

- а) повторення і закріплення раніше засвоєних знань із застосування вже сформованих умінь та навичок;
- б) формування нових умінь та навичок;
- в) контроль за вивченням нового навчального матеріалу і вдосконаленням знань, умінь та навичок.

Уроки закріплення та застосування знань, вмінь та навичок передбачають наявність в учнів певної кількості попередньо засвоєних знань, умінь та навичок, які шляхом послідовного розв'язання учнями навчальних завдань ведуть до досягнення дидактичної мети.

Уроки узагальнення та систематизації знань. Уроки цього типу націлені на вирішення двох основних дидактичних задач:

- а) перевірку і встановлення рівня оволодіння учнями основами теоретичних знань і способами пізнавальної діяльності;
- б) повторення, корекцію і більш глибоке осмислення навчального матеріалу.

Уроки контролю та корекції знань, умінь та навичок. Уроки цього типу призначені для:

- а) контролю за рівнем засвоєння учнями теоретичного матеріалу, сформованістю вмінь та навичок;
- б) корекції засвоєних учнями знань, вмінь та навичок.

Структура уроку, тобто послідовність його частин і елементів, залежить передусім від мети та змісту уроку і не може будуватись стихійно. Проте не може бути й універсальних схем, придатних для всіх випадків організації навчання.¹³

1.3. ЩО ТАКЕ ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ

Перш ніж перейти до ґрунтовного розгляду інтерактивних навчальних технологій та інтерактивного уроку спробуємо з'ясувати загальну суть інтерактивного навчання і порівняємо його із загальновідомими, традиційними підходами до навчання. Виходячи з мети, яку ми поставили перед собою, скористаємось підходами, запропонованими Я.Голантом¹⁴ ще в 60-х рр. ХХ ст. і охарактеризуємо три основні моделі навчання, що існують у сучасній школі. Я.Голант виділяв активну та пасивну моделі навчання в залежності від участі учнів у навчальній діяльності. Зрозуміло, що термін “пасивна” є умовним, оскільки будь-який спосіб навчання обов'язково передбачає певний рівень пізнавальної активності суб'єкта – учня, інакше досягнення результату навіть мінімального неможливе. В даній класифікації Я.Голант скоріше використовує “пасивність” як визначення низького рівня активності учнів, переважно репродуктивної діяльності при майже повній відсутності самостійності і творчості.

До цієї класифікації ми додамо інтерактивне навчання як певний різновид активного, який однак має свої закономірності та особливості.

1. Пасивна модель навчання

Учень виступає в ролі „об'єкта” навчання, повинен засвоїти й відтворити матеріал, переданий йому вчителем, текстом підручника тощо – джерелом правильних знань. До відповідних методів навчання відносяться методи, за яких учні лише слухають і дивляться (лекція-монолог, читання, пояснення,

---

¹³ Див.: Онищук В.А. Урок в современной школе.- М., 1982.; Иванов С.В.. Типы и структура уроков в школе.- М., 1952.; Казанцев И.Н. Урок в советской школе.- М., 1956.; Хуторской А.В. Современная дидактика.- С.-Петербург, 2001; Смирнов С.А. Педагогика.-М., 2001.; Чередов И.М. Система форм организации обучения в советской общеобразовательной школе.-М., 1987.

¹⁴ Голант Е.Я. методы обучения в советской школе.-М.,1957.

демонстрація й відтворююче опитування учнів). Учні, як правило, не спілкуються між собою і не виконують яких-небудь творчих завдань.

2. Активна модель навчання

Такий тип навчання передбачає застосування методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів. Учень виступає „суб'єктом” навчання, виконує творчі завдання, вступає в діалог з учителем. Основні методи: самостійна робота, проблемні та творчі завдання (часто домашні), питання від учня до вчителя і навпаки, що розвивають творче мислення.

3. Інтерактивна модель навчання

Слово „інтерактив” прийшло до нас з англійської від слова „interact”, де „inter” – це взаємний і „act” - діяти. Таким чином інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка переслідує конкретну, передбачувану мету - створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Суть інтерактивного навчання у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці) де і учень і вчитель являються рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і умінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дозволяє педагогу стати справжнім лідером дитячого колективу.

Інтерактивна взаємодія виключає як домінування одного учасника навчального процесу на іншими, так і однієї думки над іншою. В ході інтерактивного навчання учні вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення .

Такі підходи до навчання не є повністю новими для української школи. Частково вони використовувались ще в перші десятиріччя минулого століття і були поширені в педагогіці та практиці української школи в 20-ті роки - роки масштабного реформування шкільної освіти. Застосовувані в той час лабораторно-бригадний¹⁵ та проектний методи, робота в парах змінного складу¹⁶, виробничі та трудові екскурсії й практики були передовим словом не лише в радянській, а й світовій педагогіці. Застосування цих методів та форм навчання в окремих школах давало разючі результати.

Для прикладу можна розглянути досвід організованої А.Рівіним (1878 – 1944 рр.) у 1918 році в м. Корін (між Києвом та Житомиром) школи, в якій учні різного віку, навчаючись у парах змінного складу, проходили за один рік програму 3-4 років навчання. В школі навчалось одночасно близько 40 дітей віком від 11 до 16 років. Уроків як таких в школі не було. За гарної погоди діти навчались в саду, на свіжому повітрі. Під час занять вони вільно рухались, розмовляли один з одним. В основу методики Рівіна була покладена ідея „навчаючи інших, навчайся сам”.¹⁷

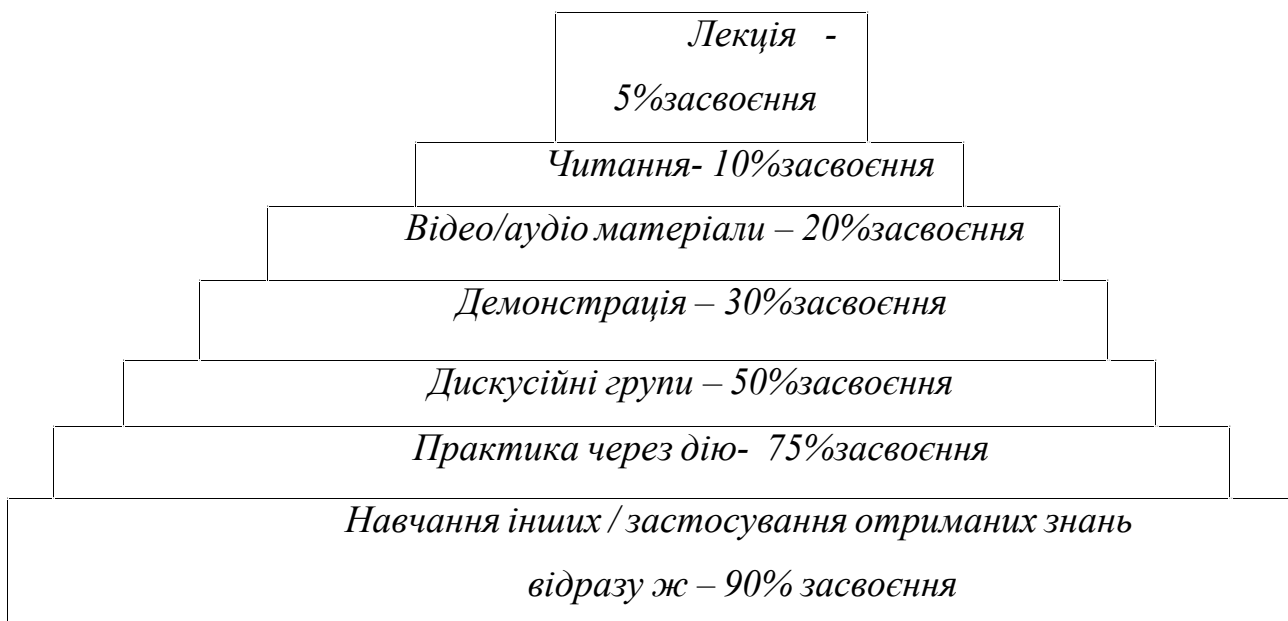
Незважаючи на те, що ці нові методи навчання знайшли підтримку в учителів, вони запроваджувались у школах без належного методичного забезпечення, теоретичного осмислення та експериментальної перевірки. Вже першій досвід їх застосування виявив певні проблеми та складності: зниження ролі вчителя в навчальному процесі, неекономне витрачання навчального часу, відсутність в учнів достатньої мотивації для такого типу учіння. За умов поступового переходу суспільства до тоталітаризму в сталінські часи вони виявились непотрібними і постановою ЦК ВКП (б) „Про

---

¹⁵ Бригадно-лабораторний метод навчання набув поширення в практиці роботи радянської школи в 20-ті роки ХХ ст. і передбачав виконання спеціально сформованими учнівськими групами (бригадами, ланками) практичних, лабораторних робіт. Завдання, що їх виконували бригади, могли бути як єдиними, так і диференційованими.

¹⁶ Метод навчання в парах змінного складу (колективний спосіб навчання – КСН) полягав у тому, що об'єднані в пари учні навчали один одного в процесі так званого організованого діалогу. Склад пар постійно змінювався. Учень, вивчивши тему, пояснював її іншим членам групи, і, в свою чергу, вислуховував пояснення інших. Заняття проводились без уроків та розкладу (Смирнов С.А., 2001).

¹⁷ Дьяченко В.К. Новая дидактика.-М., 2001.

навчальні програми й режим у початковій і середній школі” були піддані нищівній критиці. Уже на початку 30-х рр. українська школа перетворилась на авторитарну, репродуктивно-орієнтовану, з пануючою стандартизацією та уніфікацією засобів, форм і методик навчання.

Подальшу розробку елементів інтерактивного навчання ми можемо знайти в працях В.Сухомлинського, творчості вчителів-новаторів 70-80-х рр. (Ш. Амонашвілі, В. Шаталова, Є.Ільїна, С.Лисенкова та ін.), теорії розливающего навчання. Однак у радянські часи, в умовах нав'язування комбінованого уроку, творчість окремих педагогів була скоріше виключенням ніж правилом.

В Західній Європі та США групові форми навчальної діяльності учнів активно розвивались та вдосконалювались. В кінці ХХ ст. інтерактивні технології набули поширення в теорії та практиці американської школи, де їх використовують при викладанні різноманітних предметів. Дослідження, проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 80-х рр. показують, що інтерактивне навчання дозволяє різко збільшити процент засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість учня, але й на його почуття, волю (дії, практику). Результати цих досліджень були виражені в схемі, що отримала назву „Піраміда навчання”.

З піраміди очевидно, що найменших результатів можна досягти за умов пасивного навчання (лекція – 5%, читання – 10%), а найбільших –

інтерактивного (дискусійні групи – 50 %, практика через дію – 75%, навчання інших чи негайне застосування – 90%). Це, звичайно, середньостатистичні дані і в конкретних випадках результати можуть бути дещо іншими, але в середньому таку закономірність може прослідкувати кожен педагог.

Ці дані цілком підтверджуються дослідженнями сучасних російських психологів. За їх оцінками старший школяр може читаючи очима запам'ятати 10% інформації, слухаючи 26%, розглядаючи – 30%, слухаючи і розглядаючи – 50 %, обговорюючи – 70%, особистий досвід – 80%, спільна діяльність з обговоренням – 90%, навчання інших – 95 %.¹⁸

Чим зумовлені такі результати? Для того, щоб зрозуміти цей механізм пригадаємо, як працює наш мозок.

Робота нашого мозку відрізняється від роботи відеомагнітофона чи плеєра. Інформація, яка поступає до нього, не просто записується, а й аналізується, обробляється. Наш мозок постійно задає такі питання:

- чи отримував я таку інформацію раніше?
- Чого стосується ця інформація? Що я можу з нею зробити?
- Чи можна вважати, що це те саме, з чим я мав справу вчора чи минулого місяця?

Отже, мозок не тільки отримує інформацію а й обробляє її. Щоб ефективно обробити інформацію, необхідно задіяти як зовнішні так і внутрішні чинники. Коли ми обговорюємо проблеми з іншими, задаємо питання, що їх стосуються, наш мозок працює набагато краще. В літературі описані результати дослідження, коли викладач, пояснюючи матеріал короткими частинами, блоками, пропонував учням обговорити між собою кожну таку частину, а потім продовжував пояснення. В результаті такого навчання засвоєння матеріалу було вдвічі більшим ніж при монологічному поясненні.

Ще краще, якщо ми можемо щось “зробити” з інформацією, щоб отримати зворотній зв'язок, чи добре ми її зрозуміли, наприклад з цією

---

¹⁸ Ксендзова Г.Ю. Перспективные школьные технологии.М.: Педагогическое общество России, 2000.-С.76.

метою можливо: викласти інформацію своїми словами; навести свої приклади; показати певні подібні прояви, подібні ознаки в інших явищах і процесах; знайти зв'язок з іншими процесами або явищами, вже відомими раніше; передбачити деякі наслідки; знайти протилежності.

Наш мозок, схожий на комп'ютер, а ми – його користувачі. Щоб комп'ютер працював, його потрібно ввімкнути. Так само потрібно „ввімкнути” і мозок учня. Коли навчання пасивне, мозок не вмикається, Комп'ютер потребує правильного програмного забезпечення, щоб інтерпретувати дані, що введені в його пам'ять. Наш мозок повинен зв'язати те, що нам викладають, з тим, що ми вже знаємо і як ми думаємо. Коли навчання пасивне, він не простежує ці зв'язки і не забезпечує повноцінне засвоєння.

Нарешті комп'ютер не може зберегти інформацію, якщо вона не оброблена і не “закріплена” за допомогою спеціальної команди. Так само наш мозок повинен перевірити інформацію, узагальнити її, пояснити її комусь для того, щоб зберегти її в банку пам'яті. Коли навчання пасивне мозок не зберігає те, що було представлено.

Ще однією з причин незадовільного засвоєння учнями почутого на уроці є темп, із яким учитель говорить і ступінь сприйняття дітьми його мовлення.

Більшість викладачів промовляє приблизно від 100 до 200 слів за хвилину. Але чи здатні діти сприйняти такий потік інформації? За високої концентрації уваги людина може сприйняти від 50 до 100 слів за хвилину, тобто половину. Але в більшості випадків, навіть тоді, коли навчальний матеріал цікавий, учням важко зосереджувати увагу протягом тривалого часу. Вони відволікаються, починають обдумувати деталі почутого, чи навіть проблему або ситуацію, що не стосується уроку.

Наукові дослідження доводять, що для того, щоб учні слухали і не думали над сторонніми речами, викладачі повинні промовляти від 400 до 500 слів за хвилину. Адже це неможливо, людина говорить у чотири рази повільніше, а тому учні відволікаються, і часом їм стає нудно.

Дослідження, проведене в одному з американських коледжів, де переважає лекційна форма навчання, показало, що студенти були неуважні приблизно 40 процентів часу. Більш того, коли за перші десять хвилин студенти ще могли запам'ятовувати 70 процентів інформації, то за останні десять хвилин уроку вони сприймали всього 20 процентів матеріалу. Не дивно, що студенти під час викладання лекційного вступного курсу до психології знали лише на 8 % більше, ніж контрольна група, яка не слухала курсу взагалі.¹⁹ Уявіть, якими були б результати в середній школі чи звичайному класі!

Два відомі фахівці в галузі кооперативної освіти Д. та Р. Джонсон разом з К. Смітом указують на декілька проблем, пов'язаних із читанням лекцій:

- увага учнів падає з кожною хвилиною;
- ця форма навчання подобається учням, у яких розвинена в основному слухова пам'ять;
- рівень засвоєння фактичного матеріалу низький;
- вважається, що всім учням потрібна однакова інформація, і всі учні засвоюють її однаковими темпами, що насправді не так.²⁰

Використання наочності під час лекції збільшує запам'ятовування матеріалу від 14 до 38%. Експеримент, проведений американськими дослідниками, показав, що використання візуальних засобів під час вивчення слів на 200 процентів поліпшує результати. Крім того, така презентація матеріалу забирає на 40 процентів менше часу, вона підсилює усну подачу матеріалу. Наочність варта не тільки сотні слів, а й в три рази ефективніша за одні лише слова.

Коли ж до роботи залучається слухова й зорова пам'ять, є більше шансів задовольнити потреби різних учнів, чий спосіб сприйняття матеріалу може суттєво відрізнятись.

Але використання лише зорової та слухової пам'яті недостатньо.

---

¹⁹ Silberman M. Active Strategies. 101 Strategies to Teach Active Learning. - Boston, London etc., 1996. – P. 2-3.

²⁰ Silberman M. Active Strategies. 101 Strategies to Teach Active Learning. - Boston, London etc., 1996. – P. 5.

Більш ніж 2400 років тому, Конфуцій сказав:

„Те, що я чую, я забуваю.

Те, що я бачу, я пам'ятаю.

Те, що я роблю, я розумію.

Ці три прості твердження обґрунтовують необхідність використання активних методів навчання. Дещо змінивши слова великого китайського педагога можна сформулювати кредо інтерактивного навчання:

Те, що я чую, я забуваю.

Те, що я бачу й чую, я трохи пам'ятаю.

Те, що я чую, бачу й обговорюю я починаю розуміти.

Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю я набуваю знань і навичок.

Коли я передаю знання іншим я стаю майстром.

Набагато важливіше навчити, ніж просто розповісти. Хоча останній метод простіший, доступніший і, безумовно, швидший. Ви можете швидко повідомити учням те, що вони повинні знати і вони забудуть це ще швидше.

Процес навчання - не автоматичне вкладання навчального матеріалу в голову учня. Він потребує напруженої розумової роботи дитини і її власної активної участі в цьому процесі. Пояснення й демонстрація, самі по собі, ніколи не дадуть справжніх, стійких знань. Цього можна досягти тільки за допомогою активного (інтерактивного) навчання.

1.4. ЯК ПОЄДНАТИ РІЗНІ МОДЕЛІ НАВЧАННЯ

Усе вище сказане, звичайно, не означає, що потрібно використовувати тільки інтерактивне навчання. Для навчання важливі всі рівні пізнання і всі види методик та технологій. Як можна помітити з нижче наданого опису різноманітних інтерактивних технологій, обов'язковою складовою їх є і так звані пасивні методи. Сильні й слабкі сторони пасивного, активного та інтерактивного навчання можна уявити у вигляді таблиці.

<i>КРИТЕРІЇ ПОРІВНЯННЯ</i>	<i>ПАСИВНА МОДЕЛЬ (Суб"єкт – об"єктне навчання)</i>	<i>АКТИВНА МОДЕЛЬ (Суб"єкт-суб"єктне навчання)</i>	<i>ІНТЕРАКТИВНА МОДЕЛЬ</i>
1. Обсяг інформації	Великий обсяг інформації, можна подати за короткий час у структурованому вигляді великій кількості учнів.	Високий рівень подання інформації; Велика кількість учнів, які можуть одночасно отримувати інформацію.	<i>На вивчення невеликого обсягу інформації витрачається значний час.</i>
2. Рівень засвоєння знань та результати навчання (знання, знання та навички, життєва компетенція).	Як правило, орієнтована на рівень знання й розуміння, розвиток умінь слухати, записувати, конспектувати велику кількість інформації та умінь відтворювати її.	Орієнтована на розвиток широкого спектру пізнавальних умінь і навичок . Передбачає диференціацію навчання шляхом індивідуальних програм та завдань.	Можливість розвитку соціальної та громадянської компетентності учнів на всіх предметах; Розширення пізнавальних можливостей учнів, зокрема у здобуванні, аналізі та застосуванні інформації з різних джерел; Можливість переносу отриманих умінь, навичок та способів діяльності на різні предмети та позашкільне життя учнів.
3. Відсоток засвоєння	Як правило, <i>невисокий</i>	Досить високий	Як правило, високий
4. Контроль над процесом навчання	Викладач добре контролює обсяг і глибину вивчення, час і хід навчання. Результати роботи учнів передбачені. <i>Зворотній зв"язок вчителя з учнями відсутній.</i>	Можливість співпраці учителя з кожним з учнів окремо. Постійний зворотній зв"язок вчителя з учнями.	<i>Опосередкований контроль вчителя за обсягом і глибиною засвоєння знань, часом і ходом навчання.</i> Результати роботи тих, хто навчається, менш передбачені. <i>Є необхідність подальшої корекції знань, вмінь та навичок учнів.</i>
5. Роль особистості педагога	Безпосередній вплив учителя (або автора навчальних матеріалів) на учнів. <i>Особисті якості педагога залишаються в тіні, він виступає як «джерело» знань, фасилітатор, координатор.</i>	Особисті якості педагога та його професійна майстерність є однією з умов функціонування даної моделі. <i>Високий рівень навантаження на вчителя</i>	Педагог сильніше розкривається перед учнями, виступає як лідер, організатор. Забезпечення можливості демократичного, рівноправного партнерства між вчителем і учнями та в середині учнівського колективу;

6. Роль учнів	Відносно пасивна; учні не приймають важливих рішень щодо процесу навчання.	<i>Відсутність взаємодії всередині учнівського колективу. Небезпека вилучення частини учнів з навчального процесу.</i>	Учні приймають важливі рішення щодо процесу навчання, мають можливість спілкування і розвитку комунікативних умінь та навичок. Поєднання різноманітних видів діяльності учнів.
7. Джерело мотивації навчання	Зовнішнє (оцінки, педагог, батьки, суспільство)	Поєднання ззовнішніх (оцінки, педагог, батьки, суспільство) та внутрішніх (інтерес самого учня) мотивів.	Глибока внутрішня мотивація (інтерес самого учня)
8. Начально- методичне забезпечення спільне для всіх моделей навчання			

Ця таблиця також допоможе вчителю вибрати тип уроку в залежності від завдань і умов роботи. Як правило, сучасна система навчання чекає від учителя охоплення великого обсягу інформації й орієнтована на рівні «знання» і «розуміння». Це підштовхує педагога на використання в основному пасивного навчання. У середньовіччі використання пасивних методів було виправдано. Учитель мав можливість передати весь обсяг відомої на той час інформації з будь-якого предмета своєму учню. У сучасному світі ситуація кардинально змінилася. Неможливо одній людині знати усе навіть у якійсь вузькій галузі знання. До того ж, як відомо, численні факти добре запам'ятовують комп'ютери. Учні ж повинні мати інші навички: думати, розуміти суть речей, осмислювати ідеї й концепції і вже на основі цього вміти шукати потрібну інформацію, трактувати її і застосовувати в конкретних умовах. Цьому саме і сприяють інтерактивні технології. Проте, як ми бачимо з таблиці, при їхньому застосуванні педагог стикається з певними труднощами.

Так, наприклад, робота учнів у групах та парах, взаємонавчання учнів у парах змінного складу, дає разючі результати. Та взаємонавчання учнів також має і свої слабкі сторони, які необхідно враховувати використовуючи цю технологію:

<i>Позитивні сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
1. Вчитель отримує можливість більш раціонально розподілити свій час, допомагаючи більш активно дітям зі спеціальними проблемами – особистісними та інтелектуальними.	1. Важко налагодити взаємонавчання як постійнодіючий механізм.
2. Вчитель менше часу змушений витратити на подолання труднощів з дисципліною.	2. Дорослим важко контролювати процес взаємонавчання, а результат не завжди ефективний.
3. Учні, які мають свій досвід вчительства ставляться до вчителів з більшою повагою.	3. За невдалого навчання необхідно перевчити учня школяра-вчителя (і його самого), що потребує додаткового часу.

Для того, щоб подолати складності застосування окремих інтерактивних технологій і перетворити їх слабкі сторони в сильні треба пам'ятати:

- Інтерактивна взаємодія потребує певної зміни всього життя класу, а також значної кількості часу для підготування, як учням, так і педагогу. Починайте з поступового включення елементів цієї моделі, якщо ви або учні з ними не знайомі. Як педагогу, так і учням треба звикнути до них. Можна навіть створити цілий план поступового впровадження інтерактивного навчання. Краще старанно підготувати декілька інтерактивних занять у навчальному році, чим часто проводити наспіх підготовлені “ігри”.
- Можна провести з учнями особливе “організаційне заняття” і створити разом із ними “правила роботи в класі”. Налаштуйте учнів на старанну підготовку до інтерактивних занять. Використовуйте спочатку прості інтерактивні технології - робота в парах малих групах, мозковий штурм і т.д. Коли у вас і в учнів з'явиться досвід подібної роботи, такі заняття

будуть проходити набагато легше, а підготовка не буде потребувати багато часу.

- Використання інтерактивного навчання - не самоціль. Це лише засіб до досягнення тієї атмосфери в класі, що найкраще сприяє атмосфері співробітництва, порозуміння і доброзичливості, надає можливості дійсно реалізувати особистісно-орієнтоване навчання..
- Якщо застосування вами інтерактивної моделі у конкретному класі веде до протилежних результатів - треба переглянути вашу стратегію й обережно підходити до її використання. Можливо, варто обговорити цю ситуацію з учнями (чи правильно ви їх розумієте і використовуєте, чи готові ви й учні до їх використання?)
- Для ефективного застосування інтерактивного навчання, зокрема, для того щоб охопити весь необхідний обсяг матеріалу і глибоко його вивчити (а не перетворити технології в безглузді “ігри заради самих ігор”), педагог повинен старанно планувати свою роботу) щоб:
  - дати завдання учням для попереднього підготування: прочитати, продумати, виконати самостійні підготовчі завдання;
  - відібрати для уроку або заняття такі інтерактивні вправи, які дали б учням “ключ” до освоєння теми;
  - під час самих інтерактивних вправ дати учням час подумати над завданням щоб вони сприйняли його серйозно, а не механічно або “граючись” виконали його;
  - на одному занятті можна використовувати одну (максимум - два) інтерактивних вправи, а не їх калейдоскоп;
  - дуже важливим є провести спокійне глибоке обговорення за підсумками інтерактивної вправи, зокрема акцентуючи увагу і на іншому матеріалі теми, прямо не порушеному в інтерактивній вправі;

- проводити швидкі опитування, самостійні домашні роботи з різноманітних матеріалів теми, що не були пов'язані з інтерактивними завданнями.
- Для зміцнення контролю над ходом процесу навчання за умов використання інтерактивної моделі навчання викладач також повинен попередньо добре підготуватися:
- глибоко вивчити і продумати матеріал, у тому числі додатковий, наприклад, - різноманітні тексти, зразки документів, приклади, ситуації, завдання для груп тощо;
- старанно спланувати і розробити заняття: визначити хронометраж, ролі учасників, підготувати питання і можливі відповіді, виробити критерії оцінки ефективності заняття (при описі ходу занять автори постаралися максимально полегшити підготування викладача до проведення заняття, докладно описуючи весь хід занять);
  - мотивувати учнів до вивчення шляхом добору найбільше цікавих для учнів випадків, проблем; оголошення очікуваних результатів (цілей) заняття і критеріїв оцінки роботи учнів;
  - передбачити різноманітні методи для привернення уваги учнів, настроювання їх на роботу, підтримання дисципліни, необхідної для нормальної роботи аудиторії; цьому, зокрема, можуть сприяти різноманітні вправи-розминки, письмовий розподіл ролей у групах і т.д.

Деяким викладачам буває складно розкривати себе перед школярами, висловлювати своє особисте відношення до матеріалу, показувати некомпетентність у деяких питаннях. Безумовно, не всі викладачі “створені” для інтерактивного навчання. Проте його використання дає можливість для фахового росту, для зміни себе, для навчання разом з учнями. Зробити перший крок допоможе сам новий підхід до навчання та його цілей, за якого викладач відверто може визнати себе не спеціалістом і одержати “право” не знати відповіді на ті або інші питання (до того ж багато питань з будь-якого

предмету не мають однозначної або єдино вірної відповіді). З іншого боку, після декількох старанно підготовлених уроків викладач зможе відчутти, як змінилося відношення до нього учнів, а також сама атмосфера у класі - і це послужить додатковим стимулом до роботи з інтерактивними технологіями.

1.5.ЩО РОЗУМІЮТЬ ПІД ТЕХНОЛОГІЄЮ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ ТА ПРАКТИЦІ

Розвиток науки і техніки запропонував вчителям та учням нові форми комунікації, нові типи рішення абстрактних і конкретних завдань, перетворюючи вчителя із авторитарного транслятора готових ідей у натхненника інтелектуального та творчого потенціалу учня. Майбутнє за системою навчання, що вкладалася б у схему *учень – технологія – учитель*, за якої викладач перетворюється в педагога - методолога, технолога, а учень стає активним учасником процесу навчання. Педагогічна майстерність сучасного вчителя має розвиватись “не через забезпечення його великою кількістю рецептурних посібників і широке використання ним готових поурочних розробок. Йому потрібні передусім фундаментальні знання з базового предмета, висока загальна культура і ґрунтовна дидактична компетентність”²¹.

Ще на початку 20 – х, рр. минулого століття в роботах відомих педологів (Павлов І.П., Ухтомський А.А., Шацький С.Т., Бехтерев В.М.) з’являються терміни „педагогічна технологія” та „педагогічна техніка”. Педагогічна техніка визначалась у педагогічній енциклопедії 30-х рр. як сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять.²² Минуло майже сто років із того часу, а в сучасній педагогічній літературі й досі не існує єдиних, вичерпних, уніфікованих визначень понять освітні, педагогічні, навчальні технології. Деякі

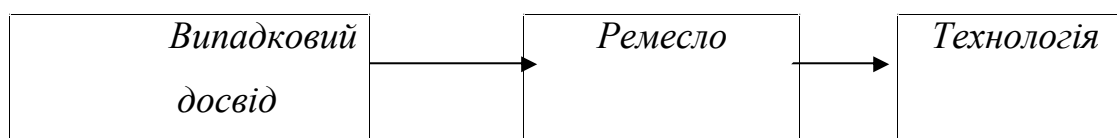
²¹ Педагогічні технології у неперервній професійній освіті /За заг. Ред. Сисоєвої С.О./.- К., 2001.- С.44.

²² Освітні технології /За заг. Ред. О.М.Пехоти/.-К.: А.С.К., 2001.-С.17.

дослідники²³ нараховують близько 300 трактувань цих термінів, що різняться не лише за формою, а й за змістом, який у них вкладається. Одні науковці розуміють під терміном „технологія”²⁴ управління педагогічними процесами, інші – способи організації діяльності учнів, різноманітні методи та прийоми досягнення педагогом навчальної мети та ін.

Оскільки визначення терміну „технологія навчання” надзвичайно важливе для розуміння суті запропонованих нами підходів спробуємо розібратись.

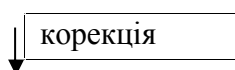
Звернення до історії розвитку виробництва дає підстави припустити, що розвиток будь-якої галузі діяльності людини відбувається за схемою:

Ми бачимо, що виготовлення будь-якого продукту проходить кілька етапів, починаючи від перших, невмілих спроб і, закінчуючи певним, добре продуманим способом виробництва з використанням технічних чи якихось інших засобів виробництва під керівництвом людини.

Можна припустити, що різниця між технологією і методикою в сфері освіти полягає в тому ж, в чому заключається різниця між технологією й ремісництвом у виробничій сфері. Тобто це різниця між високопродуктивним машинним виробництвом і відносно низькоефективною ручною працею.

1. Процес навчання, побудований на основі методики можна представити такою схемою:

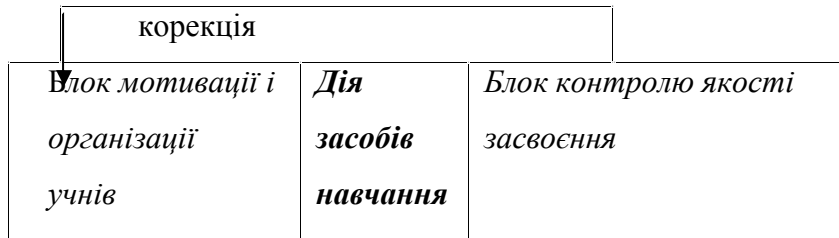
²³ Назарова Т.С. Педагогические технологии: новый этап эволюции // Педагогика.- 1997.- С.24

²⁴ Технологія походить від грецьких слів *techne* – мистецтво, майстерність та *logos* – навчати. В буквальному перекладі „педагогічна технологія” означає вчення про педагогічну майстерність. В процесуальному розумінні технологія відповідає на питання „Як зробити (з чого та якими засобами)?”

<i>Організація діяльності учнів</i>	<i>Контроль</i>
---	-----------------

2. Процес навчання, побудований за технологічними принципами.

Оскільки згідно цієї схеми²⁵ в технології навчання важливу й ведучу роль відіграють засоби навчання, розглянемо вміст цього поняття. В сучасній педагогічній науці все частіше зустрічаються визначення засобів навчання не в вузькому їх розумінні /матеріальні засоби-інструменти/, а більш широко. Так П.І.Підкати́стий розуміє під засобом навчання матеріальний чи ідеальний об'єкт, який використовується учителем чи учнем для засвоєння знань.²⁶ С. А. Смирнов поділяє засоби навчання на:

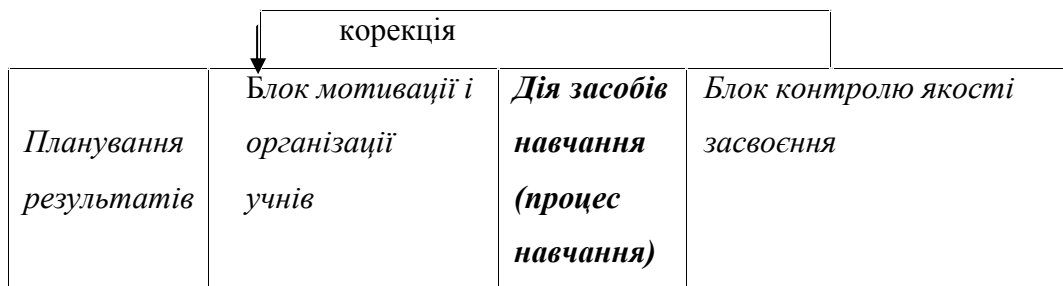
- матеріальні (підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали, книги-першоджерела, тестовий матеріал, засоби наочності, технічні засоби навчання, лабораторне обладнання).
- ідеальні (усне й письмове мовлення, нотна грамота, математичний апарат, музика, живопис, навчальні комп'ютерні програми, організуюча й координуюча діяльність учителя, загальна культура вчителя, методи навчання й форми організації навчальної діяльності учнів та ін.).

На думку деяких дослідників, технологію від методики відрізняють „два принципові моменти: гарантія кінцевого результату й проектування майбутнього навчального процесу. Педагогічна технологія - набір процедур,

²⁵ Педагогика. Педагогические теории, системы, технологии /За ред. Смирнова С.А..-М., 2001.-С.253.

²⁶ Педагогика /под ред. Підкасистого П.И..-М., 1998.

які поновлюють професійну діяльність учителя і гарантують кінцевий запланований результат”²⁷. Окрім того, за технологічного навчання відсутні безліч „якщо”: якщо талановитий вчитель, талановиті діти, багата школа. „Методика виникає в результаті узагальнення досвіду або впровадження нових засобів. Технологія ж проектується, виходячи з конкретних умов, та орієнтується на заданий, а не на передбачуваний результат”²⁸. Технологія, на відміну від методик не допускає варіативності, із неї не можна викинути якісь елементи. Технологічний підхід не допускає пошукової діяльності, проб, тут не може бути помилок. Для технологічного навчання обов'язковим є постійний зворотній зв'язок, внесення виправлення та змін у подальшу діяльність. Таким чином, до наведеної вище схеми, можна додати ще один елемент:

Оскільки певне розведення термінів „педагогічна технологія” та „технологія навчання” важливе для розуміння суті запропонованого нами підходу спробуємо розвести ці поняття.

У глосарії термінів ЮНЕСКО поняття “педагогічна технологія” трактується як конструювання та оцінювання освітніх процесів шляхом врахування людських, часових та інших ресурсів для досягнення ефективності освіти. Педагогічна технологія відповідає на питання, як, яким чином (методами, прийомами, засобами) досягти поставленої педагогічної мети, установлюючи порядок використання різноманітних моделей навчання. Таким чином, технологія – це комплекс, що складається:

- із запланованих результатів;

²⁷ Педагогічні технології у неперервній професійній освіті /Під ред. Сисоєвої С.О.-К., 2001.- С.42.

²⁸ Див. Там же.-С.43

- засобів оцінки для корекції та вибору оптимальних методів, прийомів навчання, оптимальних для даної конкретної ситуації;
- набору моделей навчання, розроблених вчителем на цій основі.

Розглянемо ці компоненти більш ґрунтовно.

1. Для *планування результатів* застосовують рівневий підхід. Рівнів планування результатів може бути скільки завгодно. Основних, згідно теорії розвивального навчання Л.С.Виготського, три: 1/ орієнтація на випадкові одиничні ознаки (узнавання, згадування) – мінімальний рівень (уповільнений); 2/ орієнтація на локальні ознаки (співставлення, порівняння) – загальний (оптимальний); 3) орієнтація на глобальні ознаки та властивості (перенос знань на нову ситуацію) - прискорений рівень планування результатів.
2. Технологія має містити критерії для оцінки стану учнів, вибору моделі навчання.
3. Модель – найбільш короткий шлях від початкових умов до запланованих результатів. В основі моделі – комплекс методів навчання.

Технологія навчання відображає шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах педагогічної технології. Деякі дослідники називають її ще й дидактичною технологією.²⁹

Будь-яка педагогічна технологія повинна відповідати основним критеріям технологічності: *системності* (наявність логіки процесу, взаємозв'язку частин, цілісність), *керованості* (можливість діагностики досягнення цілей, планування процесу навчання), *ефективності* (технологія повинна вибиратись відповідно до до результатів і оптимальних затрат, гарантувати досягнення певного стандарту навчання), *відтворюваності* (можливості застосування в інших однотипних навчальних закладах іншими суб'єктами).

---

²⁹ Освітні технології (За заг. редакцією О.М.Пехоти).- К.,2001.- С.21

Виходячи з усього сказаного вище, ми будемо надалі говорити про інтерактивну модель навчально-виховного процесу, яка передбачає використання інтерактивних технологій за різних форм організації навчання.

1.6. ЧОМУ МОЖЛИВО РОЗГЛЯДАТИ ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК СУКУПНІСТЬ ТЕХНОЛОГІЙ

Якщо спробувати дати визначення поняття інтерактивна технологія навчання, то – це така організація навчального процесу, за якої неможлива неучасть школяра у колективному взаємодоповнюючому, заснованому на взаємодії всіх його учасників процесі навчального пізнання: або кожен учень має конкретне завдання, за яке він повинен публічно прозвітуватись, або від його діяльності залежить якість виконання поставленого перед групою та перед усім класом завдання. Інтерактивні технології навчання включають в себе чітко спланований очікуваний результат навчання, окремі інтерактивні методи і прийоми, що стимулюють процес пізнання, та розумові і навчальні умови й процедури, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів.

На відміну від методик, інтерактивні навчальні технології не вибираються для виконання певних навчальних завдань, а в самою своєю структурою визначають кінцевий результат.

1.7. ГРУПОВА ТА КООПЕРАТИВНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОЦІ

Групова (фронтальна) форма організації навчальної діяльності учнів передбачає навчання однією людиною (здебільшого вчителем) групи учнів чи цілого класу. За такої організації навчальної діяльності кількість слухаючих завжди більша від тих хто говорить. Всі учні, в кожен момент часу працюють разом чи індивідуально над одним завданням із наступним контролем результатів.

Колективна (кооперативна) форма навчальної діяльності учнів – це форма організації навчання у малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою. За такої організації навчання вчитель керує роботою

кожного учня опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи. Кооперативне навчання відкриває для учнів можливості співпраці зі своїми ровесниками, дозволяють реалізувати природне прагнення кожної людини до спілкування, сприяють досягненню учнями більш високих результатів засвоєння знань та формування вмінь. Така модель легко і ефективно поєднується з традиційними формами і методами навчання і може застосовуватися на різних етапах навчання.

Абрахам Маслоу твердить, що в людини переважають дві потреби – потреба до постійного росту й потреба бути в безпеці. Людина, яка повинна вибрати між цими двома потребами, обирає потребу в безпеці. Потреба бути в безпеці має бути задоволена скоріше, ніж потреба в особистісному зростанні, у відкритті нового. Згідно Маслоу, зростання відбувається невеликими “кроками”, і “кожен крок вперед можливий лише тоді, коли забезпечується почуття безпеки, коли рух у невідоме відбувається із безпечного домашнього порту”³⁰.

Один із найважливіших способів досягти безпеки – це поєднатися з іншими людьми, залучитися до групи. Почуття групової приналежності дає учням змогу подолати труднощі, які постають на їх шляху. Коли діти навчаються разом з іншими вони відчують істотну емоційну та інтелектуальну підтримку, яка дає їм можливість вийти далеко за рамки їх нинішнього рівня знань і умінь.

Джером Брюннер визначив соціальну сторону навчання: “Людина повинна відповідати за інших, діяти разом у напрямку досягнення мети”. Це він називає взаємодією. Брюннер вважає взаємодію основою активного навчання : “Де необхідні спільні дії, де потрібна взаємодія, щоб досягти поставлених групових цілей, відбувається процес залучення індивіда до навчання, вироблення компетентності, яка необхідна для групи”³¹.

Концепції Маслоу та Брюннера лежать в основі розробки методів спільного кооперативного навчання (ґрунтуються на колективних формах

³⁰ Maslow A.H. Towards a psychology of being (2nd ed.) - New-York: Van Nostrand, 1968.

³¹ Brunner J. Toward a Theory of Instruction. - New-York – 1966.

організації навчальної діяльності учнів), таких популярних сьогодні в освітніх кругах США.

Загальнокласну роботу, яка поширена в сучасній українській школі, не можна назвати колективною перш за все тому, що при загальнокласній роботі учні не мають спільної мети. Адже учитель ставить перед дітьми не спільну, а однакову для всіх мету. Внаслідок цього, в учнів виробляється ставлення до навчальної діяльності не як до спільної і творчої праці, а як до чогось індивідуального й обов'язкового. Діяльність, спрямована на досягнення спільної мети, об'єднує, а однакової - викликає конкуренцію, змагання.

Спільну мету легко відрізнити від однакової для всіх. Якщо завдання, поставлене вчителем може виконати кожен учень самостійно, то така мета однакова для всіх. А якщо за певний, вказаний проміжок часу завдання можуть виконати лише всі учні спільними зусиллями, то така мета є спільною. Одна людина досягти її не в змозі.

Навчальна мета може бути спільною в тому випадку, коли в ході навчання, окрім засвоєння нових знань, вмінь і навичок група учнів навчає кожного свого члена. Це передбачає систематичну участь кожного учня в навчанні всіх.

На традиційному уроці частіше всього використовують групову (фронтальну) форму організації навчальної діяльності учнів. Всі спроби осучаснити класно-урочну систему, позбавити її притаманних їй недоліків були пов'язані з використанням в рамках уроку ще й парної та колективної форм.

Співробітництво (кооперація) — це спільна діяльність для досягнення загальних цілей. У межах спільної діяльності індивідууми прагнуть одержати результати, що є вигідними для них самих і для всіх інших членів групи. Кооперативним навчанням називається такий варіант його організації, при якому учні працюють у невеликих групах, щоб забезпечити найбільш ефективний навчальний процес для себе і своїх товаришів. Ідея проста.

Одержавши інструкції від учителя, учні об'єднуються в невеликі групи. Потім вони виконують отримане завдання — доти, поки всі члени групи не зрозуміють і не виконають його успішно. Спільні зусилля приводять до того, що всі члени групи прагнуть до взаємної вигоди.

У результаті виграють усі (“Твій успіх йде на користь мені, а мій — на користь тобі”), учні усвідомлюють, що всі члени групи приречені на загальну долю (“Або ми потонемо, або випливемо, але — разом”). Успіхи кожного визначаються не тільки їм самим, але і зусиллями його товаришів (“Ми не можемо обійтися без тебе”). Усі члени групи пишаються успіхами один одного і разом святкують перемогу, коли один із членів групи удостоюється похвали за особливі досягнення (“Ми всі поздоровляємо тебе з успіхом!”). У ситуаціях кооперативного навчання існує позитивна взаємозалежність цілей, що досягаються учнями: вони розуміють, що можуть досягти свої особистих цілей тільки за умови, що їхні товариші по групі також досягнуть успіху.

Успіх члена команди при презентації результатів дослідження групою якоїсь теми, наприклад, “Захист навколишнього середовища”, залежить як від його особистих зусиль, так і від внеску інших членів групи, що допомагають йому знаннями, вміннями і практичними можливостями. Жоден член групи наодинці не має всю інформацію, вміння чи можливості, необхідні для того, щоб забезпечити успіх групової діяльності.

Навчальні цілі учнів можуть бути структуровані по-різному: одні стимулюють спільні зусилля, інші — конкуренцію, треті — тільки зусилля окремої особистості. На відміну від ситуації кооперативного навчання, ситуація конкуренції виникає, коли учні змагаються один з одним, щоб досягти мети, що насправді досяжна тільки для одного чи декількох учнів. У конкуренції присутня негативна взаємозалежність між цілями, що досягаються. Учні розуміють, що вони досягають свої цілей тільки за умови, що інші учні класу зазнають невдачі. Здійснюється нормативна оцінка власних досягнень. У підсумку — учні або ретельно працюють, щоб перемогти інших однокласників, або, махнувши рукою, відступаються,

оскільки не вірять, що в них є шанс на перемогу. В індивідуалістській навчальній ситуації учні трудяться поодинці, щоб досягти цілей, що ніяк не співвідносяться з цілями однокласників. Цілі, до яких прагнуть учні, незалежні одна від одної. Учні розуміють, що їхні успіхи ні в якій мірі не залежать від діяльності товаришів. Як результат вони зосереджуються винятково на власних інтересах і персональному успіху, а успіхи і невдачі інших ігнорують як те, що не має ніякого значення.

Зарубіжні дослідження кооперативного, конкурентного й індивідуального навчання мають довгу історію і безсумнівно вказують на те, що співробітництво, у порівнянні з конкуренцією й індивідуальними зусиллями, приводить до:

- а) більш високих досягнень і більшої продуктивності;
- б) більш турботливих, чуйних і відданих взаємин;
- в) більшого психологічного здоров'я дітей, соціальної компетентності і самоповаги.

Позитивний ефект, що має співробітництво для досягнення багатьох важливих результатів, робить кооперативне навчання одним з найбільш цінних інструментів в арсеналі педагога.

Педагоги самі себе обманюють, якщо думають, що благих намірів і відповідних вказівок, типу "працюйте разом", "співробітничайте" і "будьте єдиним колективом", буде досить, щоб члени групи дійсно почали працювати спільно. Об'єднавши учнів у групи і поставивши їм завдання працювати разом, не можна розраховувати, що це само собою приведе до спільної діяльності. Не всі групи є групами співробітництва. Об'єднання в групи цілком може закінчитися конкуренцією, причому в тісному просторі, або приведе до окремої, індивідуальної діяльності, що перемежовується з розмовами. Організувати урок таким чином, щоб учні дійсно працювали в режимі співробітництва, можна лише розуміючи, які компоненти запускають механізм співробітництва.

Оволодіння суттєвими компонентами співробітництва дозволяє вчителям:

- застосовувати кооперативне навчання за умов роботи за діючими навчальними програмами в межах звичайних шкільних курсів;
- перебудовувати уроки, уже побудовані на принципах кооперативного навчання, таким чином, щоб вони відповідали даній навчальній ситуації і дозволяли корегувати недоліки навчальних програм та недостатній пізнавальний рівень учнів.
- діагностувати проблеми, що можуть виникнути в деяких учнів при кооперативному навчанні і втручатися, щоб збільшити ефективність навчання в групі.

Суттєвими компонентами співробітництва є позитивна взаємозалежність; особистісна взаємодія, що стимулює діяльність; індивідуальна і групова підзвітність; навички міжособистісного спілкування і спілкування в невеликих групах; обробка даних про роботу групи. Структурне систематичне включення цих основних елементів у ситуацію навчання дозволяє сподіватися, що група буде застосовувати саме спільні зусилля і що вдасться дисципліновано впровадити кооперативне навчання — успішне і надовго.

Перший і найбільш важливий елемент при структуруванні кооперативного навчання — *позитивна взаємозалежність*. Позитивну взаємозалежність можна вважати успішно вибудованою, коли члени групи розуміють, що вони зв'язані один з одним у такій мірі, що один не може бути успішним, якщо не будуть успішними усі. Отже, групові цілі і завдання, варто розробляти і повідомляти учням так, щоб вони повірили, що вони або потонуть, або впливуть, але тільки разом. Коли позитивна взаємозалежність вибудована міцно, для усіх стає абсолютно ясным, що:

- зусилля кожного члена групи потрібні і незамінні для успіху всієї групи;
- кожен член групи вносить унікальний вклад у спільні зусилля групи завдяки його/її можливостям і/чи ролі й обов'язкам при виконанні завдання.

Це породжує відданість і зацікавленість не тільки у власному успіху, але й в успіху інших членів групи, що і є суттю навчання у кооперації. Якщо немає позитивної взаємозалежності, немає і співробітництва.

Другий основний елемент спільного навчання — *особистісна взаємодія, що стимулює діяльність*, причому важливо, щоб учні фізично розташовувалися обличчям друг до друга. Учні повинні спільно займатися реальною діяльністю, у якій кожний працює на успіх не тільки свій, але і товаришів, спільно використовуючи можливості, допомагаючи один одному, підтримуючи, заохочуючи і радуєчись досягненням товаришів. Існують важливі види пізнавальної діяльності і міжособистісної динаміки, що можуть здійснитися тільки у випадку, коли учні сприяють навчанню один одного.

Сюди входить і усне пояснення того, як вирішувати проблеми, і передача друзям власних знань, і перевірка розуміння, і обговорення досліджуваних понять, і поєднання досліджуваного матеріалу з уже вивченим. Кожний з цих видів діяльності може бути структурно включений у загальне русло завдань, одержуваних групою, і в процес їх виконання.

Завдяки цьому, групи кооперативного навчання є одночасно системою академічної підтримки (кожен учень має когось, кому небайдужі його успіхи в навчанні, бере на себе зобов'язання по наданню допомоги) і особистісної підтримки (кожен учень має когось, хто йому по-людськи відданий). Саме завдяки особистісній взаємній підтримці в процесі навчання, члени групи беруть на себе людські зобов'язання по відношенню один до одного і виявляють відданість загальній справі і цілям.

Третій основний елемент спільного навчання — *індивідуальна і групова підзвітність*. Два рівні підзвітності повинні неодмінно бути структурно включені в уроки, засновані на кооперативному навчанні. Група повинна нести відповідальність за досягнення своїх цілей, і кожен член повинен відповідати за свою частину роботи. Індивідуальна підзвітність існує, коли оцінюється діяльність кожної особи, і результати надходять назад у групу, і самої особи — з метою установити, хто більше потребує допомоги,

підтримки і схваленні в ході навчання. Ціль кооперативного навчання в навчальних групах полягає в тому, щоб кожен член групи зміцнився, реалізувався як повноправна особистість. Учні навчаються спільно для того, щоб згодом вони змогли придбати велику індивідуальну компетентність.

Четвертим основним елементом спільного навчання є *розвиток навичок міжособистісного спілкування і спілкування в невеликих групах*. Спільне навчання є по своїй суті більш складним, ніж конкурентне чи індивідуальне навчання, оскільки учні повинні одночасно виконувати певне завдання (вивчення змісту навчального предмета) і робити групову роботу (ефективно функціонувати як єдина група). Соціальні уміння, необхідні для ефективної співпраці, не з'являються за замахом чарівної палички в той момент, коли організуються подібні уроки. Такі соціальні здібності необхідно розвивати в учнів так само цілеспрямовано й акуратно, як і академічні навички. Навички керівництва, прийняття рішень, вироблення довіри, спілкування й улагоджування конфліктів дають учнем можливість успішно справитися як із процесом групової роботи, так і з виконанням академічного завдання. Оскільки співробітництво і конфлікт нерозривно зв'язані процедури, то навички конструктивного розв'язання конфліктів особливо важливі для довгострокового успіху при кооперативному навчанні.

П'ятим основним елементом кооперативного навчання є *обробка (аналіз, опрацювання) даних про роботу групи*. Таке опрацювання відбувається, коли члени групи обговорюють, наскільки успішно вони досягають свої цілей і наскільки успішно вони підтримують ефективні робочі взаємини.

Група повинна розібратися, які дії окремих її членів корисні, а які марні, і прийняти рішення про те, як варто поводитися надалі: що залишити і що змінити у своїй поведінці. Підвищення ефективності процесу навчання відбувається завдяки ретельному аналізу того, як співпрацюють члени групи, і визначенню способів поліпшення ефективності цієї роботи.

Кооперативне навчання може здійснюватись не тільки в групах, але й в парах. Пара є різновидом навчального колективу, де відбувається взаємонавчання. Взаємодія учнів в парі, у порівнянні з групою, має свої особливості, які відбиваються на організації діяльності, але за механізмами впливу на розвиток дітей є значною мірою подібною до групової діяльності. Робота в парах застосовується і як окрема самостійна технологія навчання, і як підготовчий етап до роботи в групах, який допомагає розвинути в учнів комунікативні та інші вміння і навички.

Така групова навчальна діяльність сприяє формуванню у школярів позитивного ставлення до навчання, розвиває вміння пристосовуватись до умов роботи в групі і забезпечує високу загальну активність учнівського колективу. Крім того, саме групові форми організації навчальної діяльності є надзвичайно важливими удалими для широкого та ефективного використання інтерактивних технологій. Кооперативне навчання дає можливість всім учням активно працювати на уроці, застосовувати на практиці вміння активного слухання, сприяє виробленню спільної думки в ситуації менш напруженій ніж робота у великій групі. Невимушена обстановка в малій групі сприяє розвитку у сором'язливих учнів навичок міжособистісного спілкування. Крім того, технології кооперативного навчання вчать учнів уникати конфліктних ситуацій при вирішенні спірних питань.

Дискусії в малих групах стимулюють роботу командою. Струмінь ідей допомагає учням бути корисними одне одному. Висловлення думок дає їм змогу відчувати їхні власні ресурси та зміцнити їх.

Сутнісним є встановлення міцного контакту між вчителем і класом, а також між учнями.

Отже, основними ознаками кооперативної групової роботи є:

1. Поділ класу на групи для досягнення конкретного навчального результату.

2. Склад групи не може бути постійним протягом тривалого часу. Він змінюється в залежності від змісту і характеру навчальних завдань, що необхідно виконати.

3. Кожна група розв'язує певну проблему, визначену завданням, яке може бути:

- *за складністю* однаковим для гетерогенних (складаються з учнів з різним рівнем пізнавальних можливостей) груп або диференційованим для гомогенних (складаються з учнів приблизно рівних за пізнавальними можливостями);
- *за змістом та навчальною метою* однаковим для всіх груп (без залежності від складу групи)
- *за змістом* взаємодоповнюючим або послідовно пов'язаним із завданнями інших груп за логікою матеріалу, що дозволяє вивчити проблему з різних боків;
- *за способом (процедурою)* виконання різним або однаковим.

4. Завдання в групі виконується в такий спосіб, щоб було можливо врахувати і оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи й групи в цілому.

Кількість учнів в групі залежить від загальної кількості їх у класі, характеру і обсягу знань, що опрацьовуються, наявності необхідних матеріалів, часу, відведеного на виконання роботи. Вона обумовлюється наданням кожному учневі можливості зробити чітко визначений внесок у виконання завдання. Оптимальною вважають групу з 3-6 осіб тому, що при меншій кількості учням важко різнобічно розглянути проблему, а при більшій - складно врахувати, яку саме роботу виконав кожний учень.

Зі збільшенням розміру групи збільшується рівень набуття спроможності, досвіду і навичок. Проте підвищується ймовірність порушень правил поведінки, прийнятих всіма.

Групи непарної і парної кількості членів - незгода складніше долається в групах з парною кількістю членів. Групам з непарною кількістю властива краща спроможність вибратися з глухого кута.

Групи з двох осіб (пара) - високий рівень обміну інформацією і низький рівень незгоди. Але якщо в такій групі запанують емоції, ситуація може зайти в глухий кут, бо тут відсутня третя людина для примирення.

Групи з трьох осіб - найбільш стабільні групові структури випадкових змінних коаліцій, але двоє сильніших у цій групі можуть домінувати над третьою людиною.

П'ять осіб - оптимальний розмір навчальної групи. Він досить великий для групової стимуляції і досить малий для особистого визнання. Співвідношення 2:3 забезпечує меншість підтримкою.

Об'єднання в групи може здійснюватись вчителем (в більшості випадків на добровільній основі, за результатами жеребкування) або самими учнями за власним вибором. Існує багато ефективних способів об'єднання учнів у групи:

- Можна заздалегідь скласти список і вивісити його в класі ще до уроку. У цьому випадку вчитель контролює склад групи.
- Можна попросити учнів розрахуватися на „перший, другий ...“, об'єднати їх за порами, року, квітками тощо /замість номерів можна використовувати різнобарвні картки, різноманітні предмети і т.д./.

В окремих випадках вчитель може зберегти групу, яка вже почала працювати над проблемою на декілька уроків у постійному складі або виділити постійно (на певний час) діючу групу експертів, спостерігачів тощо. Треба тільки пам'ятати, що демократичність інтерактивного навчання, його особистісна орієнтованість потребує обов'язкового залучення учнів до організації їхньої діяльності, тобто обговорення з ними можливого складу груп, процедур групової діяльності, її очікуваних результатів і досягнення демократичної згоди між учнями і вчителем на всіх етапах навчально-виховного процесу.

Отже, групи можуть бути гомогенними (однорідними), тобто об'єднувати учнів за певними ознаками, наприклад, за рівнем знань та позаурочної інформації, з предмета або гетерогенними (різноманітними).

Найбільш бажано поміщати в одну групу сильних, середніх і слабких учнів. У різнорідних групах стимулюється творче мислення й інтенсивний обмін ідеями.

Таким чином використання групових форм організації діяльності учнів в рамках класноурочної системи навчання дає змогу позбутися деяких її вад і є однією з умов використання інтерактивних технологій навчання.

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Кожна з описаних в наступному розділі технологій в різних педагогічних текстах зустрічається під різними назвами, тому з метою уніфікації в кожному випадку наведені різні назви технологій, які зустрічаються в літературі.

Зауважимо також, що, враховуючи відсутність в науковій літературі будь-якої класифікації інтерактивних технологій навчання, ми визначили їх умовну робочу класифікацію за формами навчання (моделями), в яких реалізуються інтерактивні технології. Ми розподіляємо їх на чотири групи, в залежності від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів:

- Інтерактивні технології кооперативного навчання;
- Інтерактивні технології колективно-групового навчання;
- Технології ситуативного моделювання;
- Технології опрацювання дискусійних питань.

I. ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ КООПЕРАТИВНОГО НАВЧАННЯ

Парна і групова робота організовується на як уроках засвоєння так і застосування знань, вмінь та навичок. Це може відбуватися одразу ж після викладу вчителем нового матеріалу, на початку нового уроку замість опитування, на спеціальному уроці, присвяченому застосуванню знань, вмінь та навичок або бути частиною повторювально-узагальнюючого уроку.

Магічні дрібнички

Намагайтеся ніколи не застосовувати слово “розподіляться”, “розподіляти” дітей на пари, на трійки, на групи тощо. Пам’ятайте, учні ОБ’ЄДНУЮТЬСЯ! З об’єднаних учнів, виростають дорослі, що здатні об’єднуватись і працювати разом, виростає об’єднана країна, держава або нація.

Все, що пропонують учні, має бути прийняте й обговорене. Не слід казати їм, що це “правильна чи неправильна відповідь”, треба лише допомогти опрацювати інформацію і прийняти власні рішення. Спостерігайте, щоб ніхто з учнів не залишався поза обговоренням.

Рішення учнів повинні сприйматися серйозно, якщо ви бажаєте налагодити процес навчання взаємодії й розвитку навичок критичного мислення.

Деякі учні зразу готові активно працювати і в більшій групі, але дійсно ефективною групова робота буде в групі не більше 5-6 осіб. Більші групи потребують інших технологій!

Два – чотири – всі разом

Ще один варіант кооперативного навчання, що є похідним від парної роботи, ефективний для розвитку навичок спілкування в групі, вмінь переконувати та вести дискусію.

Як організувати роботу

1. Задайте учням питання для обговорення, дискусії або аналізу гіпотетичної ситуації. Після пояснення питання або фактів, наведених у ситуації, дайте їм 1 – 2 хвилини для продумування можливих відповідей або рішень індивідуально.
2. Об’єднайте учнів у пари і попросіть обговорити свої ідеї одне з одним. Визначте час на висловлення кожного в парі і спільне обговорення.

Попередьте, що пари обов'язково мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.

3. Об'єднайте пари в четвірки і попросіть обговорити попередньо досягненні рішення щодо поставленої проблеми. Як і в парах прийняття спільного рішення обов'язкове.
4. В залежності від кількості учнів у класі можна об'єднати четвірки в більші групи чи перейти до колективного обговорення проблеми.

Карусель

Цей варіант кооперативного навчання найбільш ефективний для одночасного включення всіх учасників в активну роботу з різними партнерами по спілкуванню для обговорення дискусійних питань. Ця технологія застосовується:

- для обговорення будь-якої гострої проблеми з діаметрально протилежних позицій ;
- для збору інформації з якої-небудь теми;
- для інтенсивної перевірки обсягу й глибини наявних знань (наприклад, термінів)
- для розвитку вмінь аргументувати власну позицію.

Як організувати роботу

1. Розставте стільці для учнів у два кола.
2. Учні, що сидять у внутрішньому колі, розташовані спиною до центру, а в зовнішньому - обличчям. Таким чином, кожен сидить навпроти іншого.
3. Внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє - рухливе: за сигналом ведучого всі його учасники пересуваються на один стілець вправо і виявляються перед новим партнером. Мета - пройти все коло, і виконуючи поставлене завдання.

У *першому варіанті* організації такої діяльності учасники внутрішнього кола є прихильниками однієї точки зору, а зовнішнього - протилежної. Спочатку йде обмін точками зору у перших парах, подаються необхідні відомості (аргументи, оригінальний поворот проблеми, тощо). Учні фіксують у себе в записничках усе, що подає протилежна сторона. За сигналом ведучого відбувається зміна партнерів, дискусія продовжується, однак учні намагаються підібрати нові контраргументи. До кінця кола учні, як правило, уже відточують свою систему аргументів, а також здобувають досвід спілкування з різними партнерами.

У *другому варіанті* використання "Каруселі" кожен учень, який сидить у зовнішньому колі, має листок із конкретним питанням (темою), і під час переміщення збирає максимум інформації, аспектів, поглядів із зазначеної проблеми. Наприкінці відбувається заслуховування окремих відповідей, обговорення того, які питання виявилися особливо складними, продуктивними чи, навпаки, швидко вичерпалися і чому, як працювали партнери тощо. У цьому випадку застосуванням методу досягається узагальнення наявних в учнів знань, активізацією їх і перетворенням у загальногрупове надбання.

У *третьому варіанті* застосування "Каруселі" учні заздалегідь готують питання або поняття й записують його на маленьких аркушах, а на звороті пишуть своє ім'я. Під час роботи партнери задають один одному питання, і у разі правильної відповіді учень одержує від автора питання цю картку. Наприкінці вправи підраховується кількість зароблених карток і визначається переможець.

Робота в малих групах

Роботу в групах варто використовувати для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму. Якщо витрачені зусилля й час не гарантують бажаного результату, краще вибрати парну роботу або будь-

яку з наведених вище технологій для швидкої взаємодії. Використовуйте малі групи тільки в тих випадках, коли задача вимагає спільної, а не індивідуальної роботи.

Як організувати роботу

1. Переконайтеся, що учні володіють знаннями та вміннями, необхідними для виконання завдання. Якщо робота виявиться надто складною для більшості учнів – вони не стануть докладати зусиль.
2. Об'єднайте учнів у групи. Почніть із груп, що складаються з трьох учнів. П'ять-шість чоловік - це оптимальна верхня межа для проведення обговорення в рамках малої групи. У процесі формування груп остерігайтеся навішування будь-яких “ярликів” на учнів.
3. Запропонуйте їм пересісти по групах. Переконайтеся в тому, що учні сидять по колу – „пліч-о-пліч, око – в- око“. Усі члени групи повинні добре бачити один одного.
4. Повідомте (нагадайте) учнів про ролі, які вони повинні розподілити між собою і виконувати під час групової роботи:
  - Спікер, головуєчий (керівник групи):
    - зачитує завдання групі;
    - організовує порядок виконання;
    - пропонує учасникам групи висловитися по черзі;
    - заохочує групу до роботи;
    - підводить підсумки роботи;
    - визначає доповідача.
  - Секретар:
    - веде записи результатів роботи групи;
    - записи веде коротко й розбірливо;
    - як член групи, повинен бути готовий висловити думки групи при підведенні підсумків чи допомогти доповідачу.
  - Посередник:

- стежить за часом;
- заохочує групу до роботи.

➤ Доповідач:

- чітко висловлює думку групи;
- доповідає про результати роботи групи.

5. Будьте уважні до питань внутрігрупового керування. Якщо один з учнів повинен відзвітувати перед класом про роботу групи, забезпечте справедливий вибір доповідача. 5. Дайте кожній групі конкретну задачу й інструкцію (правила) щодо організації групової роботи. Намагайтеся зробити свої інструкції максимально чіткими. Малоімовірно, що група зможе сприйняти більш одної чи двох, навіть дуже чітких, інструкцій за один раз.

*Правила роботи для учнів знайдіть в папці "Роздаткові матеріали"

6. Слідкуйте за часом. Надайте групам досить часу на виконання завдання. Подумайте, чим зайняти групи, які справляться із завданням раніше за інших.

7. Подумайте про те, як ваш метод заохочення /оцінки/ впливає на застосування методу роботи в малих групах. Забезпечте нагороди за групові зусилля.

8. Будьте готові до підвищеного шуму, характерного для методу спільного навчання.

9. Під час роботи груп, обійдіть їх, запропонувавши допомогу. Зупинившись біля визначеної групи, не відволікайте увагу на себе. Подумайте про свою роль у подібній ситуації.

10. Запропонуйте групам представити результати роботи.

11. Запитайте учнів, чи була проведена робота корисною і чого вони навчилися. Використайте їхні ідеї наступного разу.

14. Прокоментуйте роботу груп з точки зору її навчальних результатів та питань організації процедури групової діяльності.

Приблизно таким чином ви маєте організувати роботу в групах до того часу, коли вона стане звичною для учнів.

Важливими моментами групової роботи є опрацювання змісту і представлення групами результатів колективної діяльності. В залежності від змісту та мети навчання можливі різні варіанти організації роботи груп.

1."Діалог". Суть його полягає в спільному пошуку групами узгодженого рішення. Це знаходить своє відображення у кінцевому тексті, переліку ознак, схемі тощо. Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи тієї групи. Всю увагу зосереджено на сильних моментах у позиції інших.

Клас об'єднується у 5-6 робочих груп і групу експертів з сильних учнів. Робочі групи отримують 5-10 хвилин для виконання завдання. Група експертів складає свій варіант виконання завдання, стежить за роботою груп і контролює час. По завершенні роботи представники від кожної робочої групи на дошці або на аркушах паперу роблять підсумковий запис. Потім, по черзі, надається слово одному доповідачеві від кожної групи. Експерти фіксують спільні погляди, а на завершення пропонують узагальнену відповідь на завдання. Групи обговорюють і доповнюють її. До зошитів занотовується кінцевий варіант.

2."Синтез думок". Дуже схожий за метою та початковою фазою на попередній варіант групової роботи. Але після об'єднання в групи і виконання завдання учні не роблять записів на дошці, а передають свій варіант іншим групам, які доповнюють його своїми думками, підкреслюють те, з чим не погоджуються. Опрацьовані таким чином аркуші передаються експертам, які знову ж-таки зіставляють написане з власним варіантом, роблять загальний звіт, котрий обговорює весь клас.

3. "Спільний проект ". Має таку ж мету та об'єднання в групи, що й діалог. Але завдання, які отримують групи різного змісту та висвітлюють проблему з різних боків. По завершенні роботи кожна група звітує і записує на дошці певні положення. В результаті з відповідей представників груп складається спільний проект, який рецензується та доповнюється групою експертів.

4. „Пошук інформації”. Різновидом, прикладом роботи в малих групах є командний пошук інформації (зазвичай тієї, що доповнює раніше прочитану вчителем лекцію або матеріал попереднього уроку, домашнє завдання), а потім відповіді на запитання. Використовується щоб оживити сухий, іноді нецікавий матеріал.

Для груп розробляються запитання, відповіді на які можна знайти в різних джерелах інформації. До них можуть відноситися:

- роздатковий матеріал
- документи
- підручники
- довідкові видання
- доступна інформація на комп'ютері
- артефакти (пам'ятки матеріальної культури)
- прилади

Учні об'єднуються в групи. Кожна група отримує запитання по темі уроку. Визначається час на пошук та аналіз інформації. Наприкінці уроку заслуховуються повідомлення від кожної групи, які потім повторюються і і, можливо, розширюються всім класом.

5. Коло ідей (Раунд робін, кругова система)

Метою „Кола ідей“ є вирішення гострих суперечливих питань, створення списку ідей та залучення всіх учнів до обговорення поставленого питання. Технологія застосовується, коли всі групи мають виконувати одне і

те саме завдання, яке складається з декількох питань (позицій), які групи представляють по черзі.

Коли малі групи завершили виконувати завдання і готові представити інформацію кожна з них по черзі озвучує лише один аспект проблеми, що обговорювалась. Продовжуючи по колу, вчитель запитує всі групи по черзі, поки не вичерпаються ідеї. Це дозволить кожній групі розповісти про результати своєї роботи, уникаючи ситуації, коли перша група, що виступає, подає всю інформацію.

Як варіант можуть представлятись по колу результати не тільки групової, а й індивідуальної роботи. Цей метод є ефективним для вирішення проблемних питань. Для створення списку думок, точок зору можна попросити кожного учня по черзі запропонувати одну ідею усно або написати свою думку або ідею на картці-індексі без імені. Вчитель збирає усі картки і складає список зазначених в них ідей на дошці або починає дискусію, користуючись інформацією з карток.

*Правила роботи для учнів знайдіть у папці “Роздаткові матеріали”

МАГІЧНІ ДРІБНИЧКИ

Застосовуючи для записів результатів групової роботи великі листи паперу і маркери, пам'ятайте, що різні кольори є доречними в різних ситуаціях. Особливо це стосується червоного і чорного. Червоний - знак підвищеної уваги. Використовуйте його переважно для підкреслювання або іншого виділення вже написаного іншими кольорами. Щодо чорного кольору, то користуйтеся ним тоді, коли ви б хотіли ще більше підсилити увагу до написаного або тоді, коли те, що ви пишете, є неприємним, небажаним, недобрим і його варто змінити.

Акваріум

Ще один варіант кооперативного навчання, що є формою діяльності учнів у малих групах, ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, вдосконалення вміння дискутувати та аргументувати свою думку. Може бути запропонований тільки за умови, що учні вже мають добрі навички групової роботи.

Як організувати роботу

Учитель об'єднує учнів у групи по 4-6 осіб і пропонує їм ознайомитися із завданням.

Одна з груп сідає в центр класу (або на початку середнього ряду в класі, де стоять парти). Це необхідно для того, щоб відокремити діючу групу від слухачів певною відстанню.

Ця група отримує завдання для проведення групової дискусії сформульоване приблизно таким чином:

- Прочитайте завдання вголос.
- Обговоріть його в групі.
- За 3-5 хвилин прийдіть до спільного рішення або підсумуйте дискусію.

Поки діюча група займає місце в центрі, вчитель знайомить решту класу з завданням і нагадує правила дискусії у малих групах. Групі пропонується вголос, протягом 3-5 хвилин обговорити можливі варіанти розв'язання проблемної ситуації. Учні, що знаходяться у зовнішньому колі слухають, не втручаючись у хід обговорення.

По закінченні відведеного для дискусії часу, група повертається на свої місце, а вчитель ставить до класу запитання:

- чи погоджуєтесь ви з думкою групи?
- чи була ця думка достатньо аргументованою, доведеною?
- який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

На таку бесіду відводиться не більше 2-3 хв. Після цього місце в "Акваріумі" займає інша група й обговорює наступну ситуацію.

Наприкінці, вчитель повинен обговорити з учнями хід групової роботи, прокоментувати ступінь володіння навичками дискусії у малих групах і звернути увагу на необхідність та напрямки подальшого вдосконалення таких навичок. В межах “акваріуму“ можна підвести підсумки уроку або за браком часу обмежитись обговоренням роботи кожної групи.

*Правила роботи для учнів знайдіть у папці “Роздаткові матеріали”

II. ТЕХНОЛОГІЇ КОЛЕКТИВНО-ГРУПОВОГО НАВЧАННЯ

В цю групу ми помістили інтерактивні технології, що передбачають одночасну спільну (фронтальну) роботу всього класу.

Обговорення проблеми в загальному колі

Це загальновідома технологія, яка застосовується, як правило, в комбінації з іншими. Її метою є прояснення певних положень, привертання уваги учнів до складних або проблемних питань в навчальному матеріалі, мотивація пізнавальної діяльності, актуалізація опорних знань тощо. Вчителів мають заохочувати всіх до рівної участі та дискусії.

Як організувати роботу

Бажано розташувати стільці або парти по колу. Весь клас обговорює ідеї чи події, що стосуються якоїсь певної теми. Обговорення будується навколо запланованої або імпровізованої теми, яку слід визначати зрозуміло для всіх присутніх до початку обговорення. Учні висловлюються за бажанням. Обговорення триває доки є бажуючі висловитись. Вчитель бере слово (якщо вважає за потрібне) наприкінці обговорення. Він може висловити свою

МАГІЧНІ ДРІБНИЧКИ

Ключем до ефективності обговорення великою групою є те, як вчитель ставить запитання. Уникайте закритих запитань, тобто таких, на які

можна відповісти коротко (“так” або “ні”). Вживайте відкриті запитання, які починаються з “як”, “чому”, “який”. Заохочуйте всіх учасників та учасниць до висловлення своїх ідей.

Те, як вчитель реагує на запитання та коментарі, є вирішальним у створенні навчальної атмосфери. Демонструйте увагу до всіх, дякуючи кожному учневі за запитання та висловлювання. Це стимулюватиме присутніх продовжувати ділитися цінною інформацією, яку в іншому випадку вони відкинули б як нудну, нетипову, недоцільну та зайву.

Не дозволяйте будь-кому домінувати над групою під час дискусії. Обмежити це можна, сказавши: “А тепер давайте послухаємо, що скаже хтось інший або інша, або “я би хотіла (хотів), щоб усі мали можливість сказати своє слово”.

Не слід забувати, що велика кількість загально класних обговорень втомлює. Зловживання цією методикою призводить до втоми і нудьгування.

Мікрофон

Різновидом загально групового обговорення є технологія “Мікрофон”, який надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або, висловлюючи свою думку чи позицію.

Як організувати роботу

- Поставте питання класу.
- Запропонуйте класу якійсь предмет (ручку, олівець тощо), який буде виконувати роль уявного мікрофону. Його учні будуть передавати один одному, по черзі беручи слово.
- Надавайте слово тільки тому, хто отримує “уявний” мікрофон.
- Запропонуйте учням говорити лаконічно й швидко (не більш ніж 0,5-1 хвилину).
- Не коментуйте і не оцінюйте подані відповіді.

*Правила роботи для учнів знайдіть у папці “Роздаткові матеріали”

Не закінчені речення

Цей прийом часто поєднується з “мікрофоном” і надає можливість ґрунтовніше працювати над формою висловлення власних ідей, порівнювати їх з іншими. Робота з такою методикою дає присутнім змогу долати стереотипи, вільніше висловлюватися щодо запропонованих тем, відпрацьовувати уміння говорити коротко, але по суті й переконливо.

Як організувати роботу

Визначивши тему, з якої учні будуть висловлюватись в колі ідей або використовуючи уявний мікрофон, вчитель формулює незакінчене речення і пропонує учням висловлюючись закінчувати його. Кожний наступний учасник обговорення повинен починати свій виступ зі запропонованої формули. Учениці та учні працюють з відкритими реченнями, наприклад: на сьогоднішньому уроці для мене найбільш важливим відкриттям було... Або ця інформація дозволяє нам зробити висновок, що... Або це рішення було прийнято тому, що...” тощо.

Мозковий штурм

Відома інтерактивна технологія колективного обговорення, що широко використовується для вироблення декількох рішень конкретної проблеми. Мозковий штурм спонукає учнів проявляти уяву та творчість, дозволяє їм вільно висловлювати свої думки.

Мета “мозкового штурму” чи “мозкової атаки” в тому, щоби зібрати якомога більше ідей щодо проблеми від усіх учнів протягом обмеженого періоду часу.

Як організувати роботу

Після презентації проблеми та чіткого формулювання проблемного питання (його краще записати на дошці) запропонуйте всім висловити ідеї, коментарі, навести фрази чи слова, пов'язані з цією проблемою.

Запишіть усі пропозиції на дошці чи на великому аркуші паперу в порядку їх виголошення без зауважень, коментарів чи запитань.

Зверніть увагу на такі моменти.

1. Під час "висування ідей" не пропускайте жодної. Якщо ви будете судити про ідеї й оцінювати їх під час висловлювання, учні зосередять більше уваги на відстоюванні своїх ідей, ніж на спробах запропонувати нові і більш досконалі.
2. Необхідно заохочувати всіх до висування якомога більшої кількості ідей. Варто підтримувати й фіксувати навіть фантастичні ідеї. (Якщо під час мозкового штурму не вдасться одержати багато ідей, це може пояснюватися тим, що учасники піддають свої ідеї цензурі - двічі подумують, перед тим, як висловлять.)
3. Кількість ідей заохочується. В остаточному підсумку кількість породжує якість. В умовах висування великої кількості ідей учасники штурму мають можливість пофантазувати.
4. Спонукайте всіх учнів розвивати або змінювати ідеї інших. Об'єднання або зміна раніше висунутих ідей часто веде до висунення нових, що перевершують первинні.
5. У класі можна повісити такий плакат:
  - А. Кажіть усе, що прийде вам у голову.*
  - В. Не обговорюйте і не критикуйте висловлювання інших .*
  - С. Можна повторювати ідеї, запропоновані будь-ким іншим.*
  - Д. Розширення запропонованої ідеї заохочується.*
6. На закінчення обговоріть й оцініть запропоновані ідеї.

*Правила роботи для учнів знайдіть у папці "Роздаткові матеріали"

Варіант "мозкового штурму" - "мережа" чи "кульки". Тут пускове слово (питання) пишеться в "кульці" в центрі сторінки. Коли обговорюються споріднені проблеми, вони записуються на папері із зазначенням зв'язку.

Водночас “мозковий штурм” “вільного” типу дає можливість за дуже короткий період (три - п'ять хвилин) записати ідеї, що виникли.

Обидва варіанти мають на меті заохочувати вільне висловлювання ідей.

Навчаючи - учусь (“Кожен учить кожного”, “Броунівський рух“)

Метод “Навчаючи – учусь“ використовується при вивченні блоку інформації або при узагальненні та повторенні вивченого. Він дозволяє учням узяти участь у передачі своїх знань однокласникам. Використання цього методу дає загальну картину понять і фактів, що їх необхідно вивчити на уроці, а також викликає певні питання та підвищує інтерес до навчання.

Як організувати роботу

- Підготуйте картки з фактами, що стосуються теми уроку, по одній на кожного учня.
- Роздайте по одній картці кожному.
- Протягом декількох хвилин учні читають інформацію на картці. Перевірте, чи розуміють вони прочитане.
- Запропонуйте їм почати ходити по класу і знайомити зі своєю інформацією інших однокласників.
- Учень може одночасно говорити тільки з однією особою. Завдання полягає в тому, щоб поділитися своїм фактом і самому отримати інформацію від іншого учня. Протягом відведеного часу треба забезпечити спілкування кожного учня з максимальною кількістю інших для отримання якомога повної інформації.
- Після того, як учні завершать цю вправу, запропонуйте їм розповісти, відтворити отриману інформацію. Проаналізуйте та узагальніть отримані ними знання. Відповіді можуть записуватись на дошці.

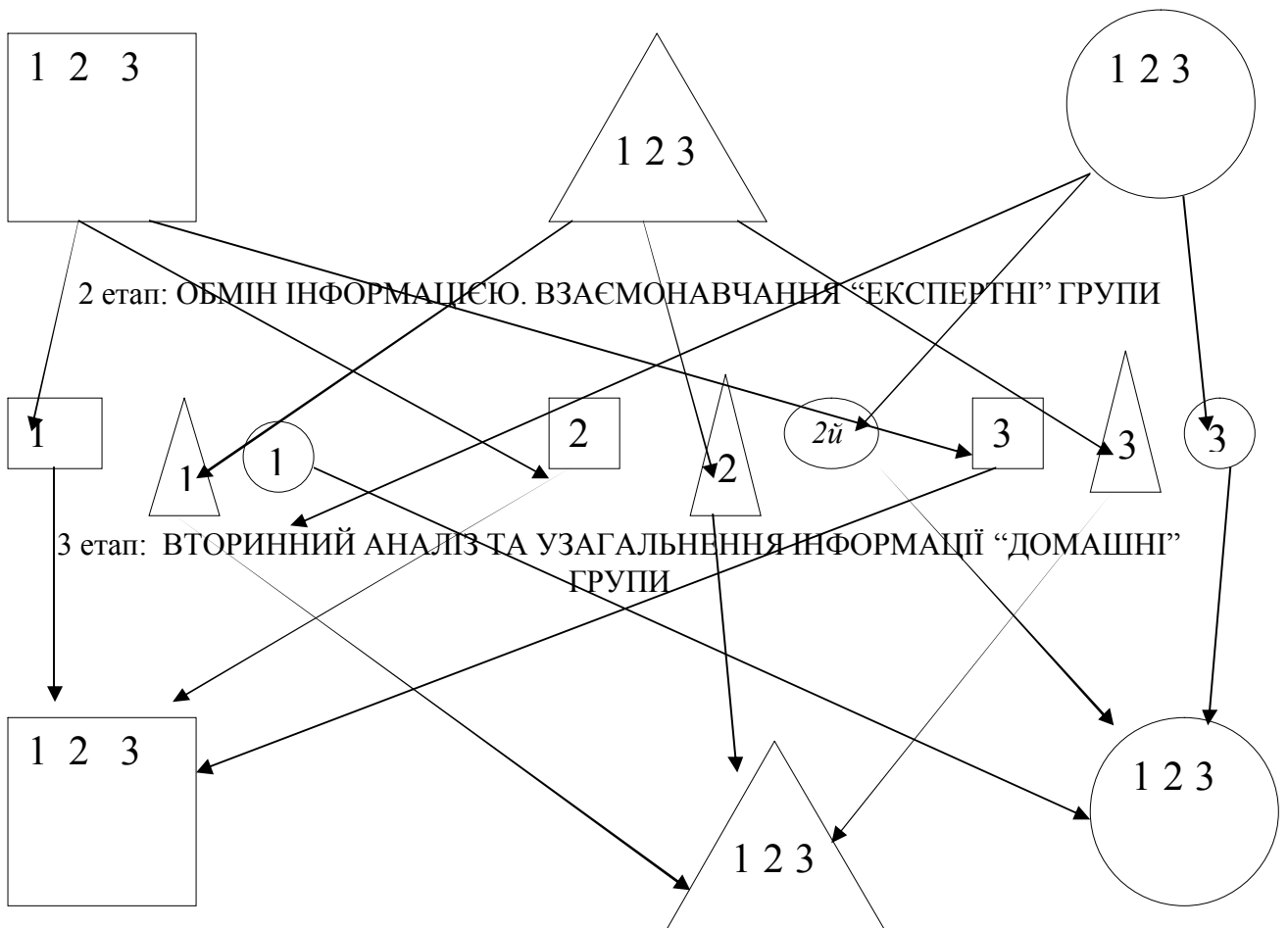
*Правила роботи для учнів знайдіть у папці “Роздаткові матеріали”

Ажурна пилка (“Мозаїка”, “Джиг – со”)

Технологія використовується для створення на уроці ситуації, яка дозволяє учням працювати разом із метою засвоєння великої кількості інформації за короткий проміжок часу. Ефективна і може замінити лекції у тих випадках, коли початкова інформація повинна бути донесена до учнів перед проведенням основного (базисного) уроку або доповнює такий урок. Заохочує учнів допомагати один одному вчитися, навчаючи .

1 етап: ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПЕРВИННИЙ АНАЛІЗ

1 етап: ПЕРВИННЕ ЗАСВОЄННЯ ІНФОРМАЦІЇ “ДОМАШНІ” ГРУПИ

Як організувати роботу

1. Щоб підготувати учнів до уроку з великим обсягом інформації, підберіть матеріал, необхідний для уроку, і підготуйте індивідуальний інформаційний пакет для кожного з учнів (матеріали підручника, додаткові матеріали - вирізки з газет, статті тощо).
2. Підготуйте таблички з кольоровими позначками, щоб учні змогли визначити завдання для їхньої групи. Кожен учень буде входити у дві групи - "домашню" і "експертну". Спочатку об'єднайте учнів у "домашні" групи (1,2,3 і т.д.), а потім створіть "експертні" групи, використовуючи кольорові позначки, що їх, учитель попередньо роздає учням. У кожній домашній групі всі її учасники повинні мати позначки різних кольорів, а у кожній експертній – однакові.
3. Розпишіть учнів по "домашнім" групам від 3 до 5 чоловік, у залежності від кількості учнів. Кожен учень має бути проінформований, хто

входить до його "домашньої" групи, тому що її члени будуть збиратися пізніше. Надайте домашнім групам порцію інформації для засвоєння, кожній групі – свою. Завдання домашніх груп – опрацювати надану інформацію та опанувати нею на рівні, достатньому для обміну цією інформацією з іншими.

4. Після завершення роботи домашніх груп запропонуйте учням розійтись по своїх "кольорових" групах, де вони стануть експертами з окремої теми (своєї частини інформації). Наприклад, зберіть усіх "червоних" біля дошки, а усіх "синіх" - в холі. В кожній групі має бути представник із кожної "домашньої" групи.
5. Кожна експертна група повинна вислухати всіх представників домашніх груп і проаналізувати матеріал в цілому, провести його експертну оцінку за визначений час (для цього може знадобитися цілий урок, якщо матеріали складні або об'ємні).
6. Після завершення роботи запропонуйте учням повернутися "додому". Кожен учень має поділитися інформацією, отриманою в експертній групі з членами своєї "домашньої" групи. Наприклад, всі учні під номером 1 повинні зустрітись перед класом. У "домашніх" групах має бути по одній особі з експертних груп. Учні мають намагатися донести інформацію якісно і в повному обсязі членам своєї домашньої групи за визначений учителем час. Завданням домашніх груп в цьому випадку вже є остаточне узагальнення та корекція всієї інформації.

*Правила роботи для учнів знайдіть у папці "Роздаткові матеріали"

Аналіз ситуації (Case – метод)

При вивченні гуманітарних дисциплін зміст певних понять учні засвоюють, аналізуючи певні ситуації, випадки з життя: правові, історичні, моральні тощо, в яких стикаються інтереси людей, життєві погляди, позиції.

Такі ситуації можуть аналізуватись учнями індивідуально, в парах, в групах або піддаватись аналізу в загальному колі. Такий аналіз потребує певного підходу, алгоритму. Технологія вчить учнів задавати питання, відрізняти факти від думок, виявляти важливі та другорядні обставини, аналізувати та виносити рішення.

Ситуації, випадки слугують для учнів конкретними прикладами для ідей та узагальнень, забезпечують основу для високого рівня абстрагування та мислення, демонструють людські почуття та емоції, зацікавлюють учнів та захоплюють їхню увагу, допомагають зв'язати навчання з досвідом реального життя, дають шанс реального застосування знань.

Підготуйте заздалегідь проблемну ситуацію, випадок, дилему, що ви будете опрацьовувати з учнями. В ньому обов'язково мають бути дві конфліктуючі сторони, позиції, інтереси яких суперечать одна одній. Зверніть увагу, що ситуація повинна бути представлена таким чином, щоб дотримувався баланс інтересів сторін (тобто кожна з них мала підстави для захисту своєї позиції).

Дилема ставить людину перед важким вибором, який виникає завдяки конфлікту цінностей.

Думаючи над дилемами, учні можуть краще зрозуміти історичний контекст, сьогоденню соціальну і політичну ситуації, а також свої внутрішні цінності. Також вони учаться займати позицію, приводити обґрунтовані аргументи в захист своєї позиції і розуміти логіку й обґрунтування позицій інших. Дилеми призначені для ускладнення процесу мислення без висловлення крайніх думок і з поважним відношенням до точки зору інших.

Наступні кроки можуть бути корисними для моделювання дилеми із сучасної події чи на історичному (літературному, правовому) сюжеті:

1. Якої загальної теми буде стосуватися дилема (наприклад, списування чи заздрість, обдурювання).

2. Хто є центральною фігурою і який вибір повинен зробити герой у цій дилемі (наприклад, чи може студент, що бажає поступити в університет, списувати на іспиті; чи чесний законодавець, що підтримує той соціальні програми саме тепер, коли стоїть проблема перевиборів на другий термін; чи може людина не сплачувати податки на підставі, що держава не забезпечує їй належний рівень життя тощо).
3. Якою первісною інформацією повинен володіти учень, щоб мати відповідну можливість зрозуміти контекст, у якому наш герой стоїть перед дилемою (наприклад, інформація про важкі вступні іспити, результати попередніх голосувань в Верховній раді з соціальних програм та ін.)
4. Дайте ім'я герою Вашої дилеми і припишіть йому характерні риси “живої” людини, які б дозволяли іншим краще зрозуміти його суть і те, що їм рухає.
5. Необхідно подати факти (аргументи) і думки, які б відстоювали дві позиції:

Т А К	Н І
--------------	------------

6. Напишіть історію, що і буде дилемою. Почніть зі сцени з Вашим героєм і додайте контекст, у якому він повинен зробити вибір. Потім представте саму дилему і приведіть 2-3 найбільш переконливих аргументів з кожної сторони (щодо вибору, перед яким стоїть герой дилеми). Це може бути фраза “з однієї сторони..., але з іншої...”. Закінчите ситуацію формулюванням вибору, задавши питання, що вимагає відповіді “так” чи “ні”. Чи повинен герой дилеми робити так чи по-іншому? Інакше кажучи, у вдалий, зрозумілій дилемі повинні бути присутнім 4 елементи: загальний контекст дилеми, знайомство з вибором, що дає дилема, наведення однаково сильних аргументів “за” і “проти”, і пропозиція зробити чіткий вибір наприкінці.

МАГІЧНІ ДРІБНИЧКИ

Використовуйте наступні критерії для оцінки і критики розроблених вами історичних /правових, моральних дилем:

- 1. Чи подана розповідь коротко, просто, без зайвих деталей?*
- 2. Чи зрозумілі усі факти? Чи досить початкових знань, щоб учням був зрозумілий контекст дилеми?*
- 3. Чи мають факти з дилеми відношення до життя учнів (чи відповідають темі уроку)?*
- 4. Чи існує герой або кілька центральних персонажів, навколо яких побудована дилема?*
- 5. Чи стоїть герой дилеми перед чітко сформульованими двома варіантами вибору?*
- 6. Чи достатньо даних і іншої інформації для підтримки цих варіантів вибору?*
- 7. Чи стосується дилема визначених основних проблем моралі/ права/ історії?*
- 8. Чи закінчується розповідь питанням про те, що повинний робити центральний герой?*
- 9. Чи будуть розбіжності в оцінці щодо вибору, що ставиться дилемою, серед Ваших учнів?*

Як організувати роботу

1. Запропонуйте учням прочитати підготовлену життєву або гіпотетичну спірну ситуацію.
2. Проаналізуйте її з учнями, користуючись такими питаннями:
  - *Якими є факти:* Що відбулося? Де і коли? Хто є учасниками ситуації? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими? Які другорядними? Що в описі є фактами, а що думками, оцінками тощо?

- *У чому проблема ситуації:* У чому полягає конфлікт? Яке питання нам треба вирішити, розв'язуючи ситуацію? У чому інтереси кожної з сторін? Чому вони суперечливі?
- *Якими можуть бути аргументи:* Які аргументи можуть бути наведені на захист позиції кожної зі сторін? На які документи, інформацію ми можемо спиратися, захищаючи ту чи іншу позицію?
- *У чому полягає рішення:* Яким буде розв'язання ситуації? Чому саме таким? На що ми спираємось, обираючи таке рішення? Якими можуть бути наслідки такого рішення? Чи існують інші шляхи розв'язання?

Вирішення проблем

Метою застосування даної технології є навчити учнів самостійно вирішувати проблеми та приймати колективне рішення.

Як організувати роботу

1. Приготуйте для учнів проблемне завдання, проблемну ситуацію.
2. Ознайомте їх із ситуацією та визначте суть проблеми.
3. Запитайте в учнів, чи розуміють вони суть проблеми. Попросіть їх описати її.
4. Об'єднайте учнів у групи, в яких вони могли б обговорити проблему, перш ніж перейти до пошуків шляхів її вирішення.
5. Запитайте в учнів: чи справді вони хочуть розв'язувати цю проблему? Чи є проблема важливою, чи необхідно розв'язати її? Запитайте, чи зацікавлені сторони конфлікту в його розв'язанні.
6. Скориставшись технологією „мозкового штурму“ дайте їм можливість визначити якнайбільше шляхів вирішення проблеми або можливих варіантів. На цьому етапі жодне рішення або варіант не відкидаються і не коментуються. Необхідно генерувати велику кількість ідей.
7. Разом з учнями, проаналізуйте, поясніть та об'єднайте ідеї.

8. Обговоріть можливі позитивні та негативні наслідки кожної ідеї.
9. Виберіть найкращий варіант і дійдіть згоди щодо його використання для вирішення проблеми (можна шляхом голосування).
10. Виберіть другий і третій варіанти як резервні на випадок, якщо перше рішення виявиться неефективним. Досягніть згоди щодо випробування варіантів.

Етапи вирішення проблеми:

- a. З'ясуйте суть проблеми.
- b. З'ясуйте важливість проблеми.
- c. Обміркуйте всі можливі варіанти вирішення.
- d. Проаналізуйте можливі наслідки кожного варіанту.
- e. Виберіть можливий варіант вирішення, який здається вам оптимальним.
- f. Якщо перший варіант рішення виявився неефективним, спробуйте інший і розпочніть все спочатку.

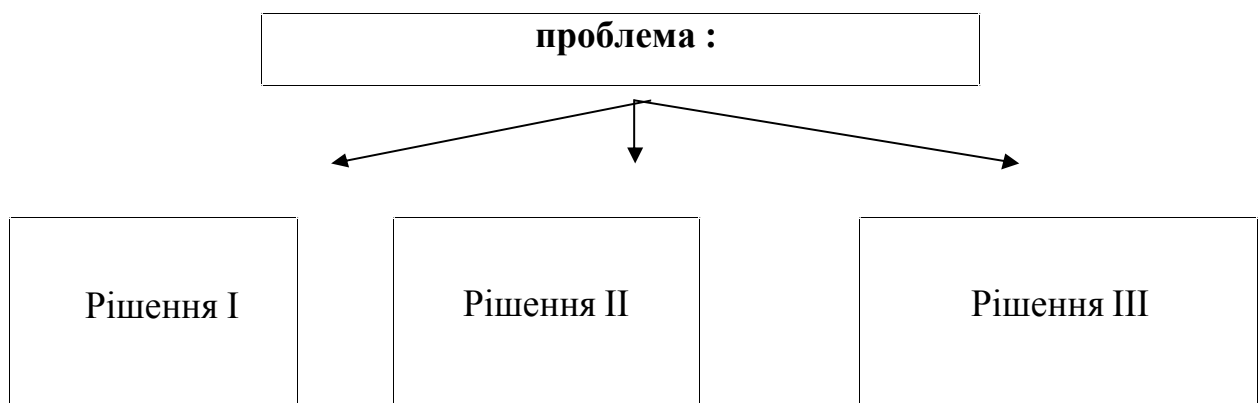
Дерево рішень

Як варіант технології вирішення проблем можна використати „дерево рішень“, яке допомагає дітям проаналізувати та краще зрозуміти механізми прийняття складних рішень.

Як організувати роботу

1. Виберіть проблему, дилему, що не має однозначного рішення. Вона може бути викладена у формі історії, судової справи, ситуації з життя, епізоду літературного твору.
2. Запропонуйте учням необхідну для розв'язання проблеми інформацію для домашнього читання.
3. Підготуйте на дошці, чи роздайте кожному учневі зразок „дерева рішень“:
4. Сформулюйте проблему для рішення, визначте суть проблеми і запишіть на дошці, заповнюючи схему.

5. Дайте необхідну додаткову інформацію по проблемі (чи час для її пошуку, перегляду, якщо це було домашнє завдання).
6. Запитайте в учнів, чи дійсно хочуть розв'язати проблему люди, які мають до неї відношення? Якщо проблема є важливою і актуальною, процес може продовжуватись. Попросіть пояснити, чому сторони прагнуть до розв'язання проблеми.
7. Шляхи й варіанти вирішення проблеми можна визначити шляхом проведення мозкового штурму. На цьому етапі ні один із варіантів не може бути неправильним. Важливо набрати якомога більше ідей.
8. Обговоріть кожен із варіантів рішення. Що позитивного чи негативного для кожної зі сторін він містить? Таким чином можна відхилити частину ідей і залишити 3 -4.
9. Поділіть учнів на малі групи і запропонуйте кожній заповнити схему. Група повинна шляхом обговорення прийти до одного варіанту рішення. Якщо єдності немає можна застосувати голосування.
10. Кожна група пропонує своє рішення. Проведіть обговорення. Можна провести голосування всього класу для вибору одного з варіантів.

Пози тивне

Нега тив не

Пози тивне

Нега тив не

Пози тивне

Нега тив не

III. ТЕХНОЛОГІЇ СИТУАТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Модель навчання у грі – це побудова навчального процесу за допомогою включення учня у гру (передусім ігрове моделювання явищ, що вивчаються).

Використання гри в навчальному процесі завжди стикається з протиріччям: навчання є завжди процесом цілеспрямованим, а гра за своєю природою має невизначений результат (інтригу). Тому завдання педагога при застосуванні ігор у навчанні полягає у підпорядкуванні гри визначеній дидактичній меті.

Останнім часом в організації самої гри відбувається зміщення акцентів з драматизації (форм, зовнішніх ознак гри) на її внутрішню сутність (моделювання події, явища, виконання певних ролей). В західній дидактиці поступово відходять від терміну гра, який асоціюється з розвагами, і вживають поняття симуляція, імітація тощо.

Ігрова модель навчання покликана реалізувати, крім основної дидактичної мети, ще й комплекс цілей: забезпечення контролю виведення емоцій; надання дитині можливості самовизначення; надихання і допомога розвитку творчої уяви; надання можливості зростання навичок співробітництва в соціальному аспекті; надання можливості висловлювати свої думки.

Учасники навчального процесу, за ігровою моделлю, знаходяться в інших умовах, ніж у традиційному навчанні. Учніма надається максимальна

свобода інтелектуальної діяльності, яка обмежується лише визначеними правилами гри. Учні самі обирають власну роль у грі, висуваючи припущення про ймовірний розвиток подій, створюють проблемну ситуацію, шукають шляхи її розв'язання, беручи на себе відповідальність за обране рішення. Вчитель в ігровій моделі виступає в кількох якостях: інструктора (ознайомлення з правилами гри, консультації під час її проведення), судді-рефері (коректування і поради з розподілу ролей), тренера (підказки учням для (підказки учням для прискорення проведення гри), головуючий, ведучий (організатор обговорення).

Як правило ігрова модель навчання реалізується в чотири етапи: 1) орієнтація (введення учнів у тему, ознайомлення з правилами гри, загальний огляд її перебігу); 2) підготовка до проведення гри (викладення сценарію гри, визначення ігрових завдань, ролей, орієнтовних шляхів розв'язання проблеми); 3) основна частина - проведення гри; 4) обговорення.

Арсенал інтерактивних ігор досить великий, але найбільш поширеними з них є моделюючі. Кожна така гра відбувається за схемою. Учні "вводяться" в ситуацію, на основі якої вони отримують ігрове завдання. Для його виконання учні поділяються на групи і обирають відповідні ролі. Починаючи висувати припущення щодо розв'язання проблеми (1 крок), вони стикаються з тим, що їм не вистачає інформації. Тоді отримують її від вчителя або вчитель сам корегує діяльність учнів новим блоком інформації. В іграх, побудованих на використанні учнями вже відомого матеріалу джерелом інформації є судження, висловлені попередніми учасниками гри. З отримання нової інформації та її аналізу під кутом зору ігрового завдання починається наступний етап гри (2 крок), далі гра розгортається за невизначеним сценарієм, який реалізує декілька етапів взаємодій між учнями, які "грають ролі" (3 крок). Нарешті після завершення сценарію потрібне серйозне обговорення, рефлексія того, що відбулося, усвідомлення учнями отриманого досвіду на теоретичному рівні (4 крок).

СИМУЛЯЦІЇ АБО ІМІТАЦІЙНІ ІГРИ

Імітаціями (імітаційними іграми) називають процедури з виконанням певних простих відомих дій, які відтворюють, імітують будь-які явища оточуючої дійсності. Учасники імітації реагують на конкретну ситуацію в рамках заданої програми, чітко виконуючи інструкцію, наприклад проводячи дослід. Як правило, вчитель надає під час імітації чіткі поопераційні інструкції. Учні можуть виконувати дії індивідуально або в групах. На закінчення певного виду діяльності всі учні отримують подібний результат, але він може розрізнитись в залежності від індивідуальних особливостей учня, складу групи, використаних ресурсів тощо. Дуже важливою процедурою імітації є обговорення отриманих результатів діяльності та усвідомлення учнями причинно-наслідкових зв'язків, які можна прослідкувати, аналізуючи результати імітації у різних її учасників.

Імітаційні ігри розвивають уяву та навички критичного мислення, сприяють застосуванню на практиці уміння вирішувати проблеми.

Як організувати роботу

1. Виберіть явище, тему для імітації.
2. Сплануйте все, що необхідно для імітації, продумайте участь у ній всього класу.
3. Надайте учням достатньо інформації, щоб вони могли впевнено виконувати всі передбачені процедури і, одночасно, вчитися.
4. Перед імітацією зробіть короткий вступ.
5. Заздалегідь продумайте питання для підведення підсумків.

Більш складні імітаційні ігри інколи називають симуляціями, або ситуативним моделюванням, хоча чіткого розведення в літературі нема. Розглянемо їх окремо, пам'ятаючи, що інколи під назвами технології імітації та симуляції розуміють одне і те саме.

Симуляції - це створені вчителем ситуації, під час яких учні копіюють у спрощеному вигляді процедури, пов'язані з діяльністю суспільних інститутів, які існують у справжньому економічному, політичному та культурному житті. Це своєрідні рольові ігри з використанням чітко визначених (за законом або за традиціями) і відомих ролей та кроків, які повинні здійснити виконавці: судові, парламентські, громадські слухання, збори, асамблеї, засідання комісій, політичні дебати і т. д.

Готуючи учнів до симуляції, вчитель має не тільки розподілити ролі, але й з'ясувати з кожним виконавцем послідовність його дій та висловлювань, наприклад, виходячи з обов'язків судді, голови парламенту тощо. Регламент всієї симуляції будується за чітким сценарієм, який співпадає з проведенням такої процедури в реальному житті.

Отже, симуляції є "мініатюрною" версією реальності. Ця технологія наближена до рольової гри, але істотно відрізняється від неї, бо її метою є не представлення поведінки конкретних особистостей, а ілюстрування певних явищ і механізмів: процедури прийняття рішень в органі місцевого самоврядування, механізму зростання прибутків підприємства, функціонування вільного ринку та ін. Симуляція дозволяє учням глибоко вжитися в проблему, зрозуміти її із середини.

Як організувати роботу

1. Слід пам'ятати, що в симуляції йдеться не про демонстрування акторських здібностей, а про вміння і в міру можливості безособове відтворення вибраного процесу.
2. Необхідно пропонувати для проведення ситуативного моделювання теми, що спрощують дійсність.
3. Виберіть тему для симуляції та основне питання, яке будуть вирішувати учні.
4. Сплануйте сценарій симуляції, продумайте розподіл ролей, участь у грі всього класу.

5. Надайте учням достатньо інформації, чіткі інструкції, щоб вони могли переконливо виконувати свої ролі і, одночасно, вчитися.
6. Перед симуляцією зробіть короткий вступ.
7. Заздалегідь продумайте питання для підведення підсумків.

Спрощене судове слухання (суд prose)

Поширеною технологією імітаційної (стимуляційної) гри є спрощені судові слухання.

Технологія спрощеного судового слухання (суд pro se – “власний суд”) дозволяє учням розіграти судовий процес з конкретної справи з мінімальною кількістю учасників. Це процес за участю трьох осіб: судді, що буде слухати обидві сторони і приймати остаточне рішення, обвинувачуваного й обвинувача.

Мета: технологія спрощеного суду дає можливість учням отримати спрощене уявлення про процедуру прийняття судового рішення. Вона надає всім учням можливість взяти участь у вправі, пов'язаній з аналізом, критичним мисленням, прийняттям рішень.

Як організувати роботу:

- 1.Оберіть ситуацію (судову справу, випадок, дилему) для вивчення. Перевірте, чи відповідає вона очікуваним результатам та темі уроку.
- 2.Підготуйте додаткову інформацію (статистику, думки авторитетів, закони та ін.) або продумайте посилання а неї. Якщо необхідно. Інформація може бути представлена на дошці, в папках, книжках тощо.
- 3.Продумайте самі можливі варіанти розв'язання ситуації.
- 4.Підготуйте план проведення судового слухання (його регламент запишіть на дошці).

5. Проведіть аналіз ситуації за наведеною вище схемою.

6. Познайомте клас з процедурою слухання.

7. Поділіть клас на три однакові групи: судді, обвинувачі й обвинувачувані.

а) Суддів необхідно проінструктувати про процедуру судочинства і дати їм час для підготовки питань. б) Обвинувачам необхідно надати час для підготовки до вступної промови і викладу аргументів. в) Обвинувачуваним необхідно надати час для підготовки до вступної заяви і захисту.

1. Запропонуйте суддям сісти в різних кутках класу. Дайте їм таблички "суддя" або картки з іменами. а) Запропонуйте, щоб до кожного судді приєднався один обвинувачуваний та один обвинувач. Повідомте суддям, що коли поруч із ними будуть обидва гравці, вони можуть починати "суд".
2. Проведіть суд від свого імені, використовуючи такий порядок: а) Вступні заяви учасників у відповідному судовому порядку. Ці заяви повинні бути обмежені визначеними часовими рамками. б) Обвинувачуваний викладає суть захисту, і його опитує суддя. в) Обвинувач викладає аргументацію, і його опитує суддя. г) Суддя виносить рішення і повідомляє його після того, як весь клас знову об'єднується.

Після оголошення суддями своїх рішень, запропонуйте запрошеному спеціалісту обговорити процес прийняття і ухвалення рішень. Розгляньте варіанти, які будуть запропоновані запрошеним спеціалістом або дійсним суддею, у порівнянні з рішеннями, прийнятими учнями-суддями.

*Правила роботи для учнів знайдіть у папці "Роздаткові матеріали"

ГРОМАДСЬКІ СЛУХАННЯ

Громадські слухання проводяться органами законодавчої влади (такими як Верховна Рада, її комісії, інші державні органи чи комітети, міські ради) з

метою одержання інформації, на якій будуть ґрунтуватися закони чи інші рішення, що торкаються інтереси населення. Інші слухання проводяться групами з особливими інтересами, громадськими організаціями чи об'єднаннями, щоб з'ясувати суспільну думку.

Мета застосування технології: Моделювання суспільного слухання за допомогою імітаційно (стимуляційної) гри дозволяє учням зрозуміти мету і порядок слухань, а також ролі й обов'язки членів державних органів, комітетів, комісій. Крім цього, учні одержують практичний досвід у визначенні і проясненні ідей, інтересів і цінностей, зв'язаних із предметом слухання.

Як організувати роботу:

1. Зв'яжіться з місцевими органами законодавчої влади, місцевими відділеннями чи представництвами загальнонаціональних організацій, яких цікавить тема уроку, щоб одержати інформацію з темі і з'ясувати, чи може співробітник організації чи представник місцевих органів самоврядування взяти участь в уроці.
2. Запросите на урок співробітника органу влади чи представника організації, які володіють необхідними знаннями.
3. Домовтеся, якщо необхідно про можливість провести урок у залі для слухань чи у приміщенні місцевого органа самоврядування або організуйте в передній частині класної кімнати стіл для учнів - "законодавців", стіл для секретаря і стіл чи кафедру для доповідачів.
4. Приготуйте таблички з іменами учнів і назвами їхніх посад за ролями, щоб розставити їх на столах.
5. Пояснить наступні ролі:
  - a. Законодавці. Обрані законодавці будуть проводити слухання. Вони будуть оголошувати виступи доповідачів і приймати рішення з обговорюваного питання. Один із законодавців повинен бути обраний групою як головуєчий.

- b. Групи з особливими інтересами. Буде організовано кілька груп по п'ятьох чи менше осіб. Кожна група представить комітету свою точку зору на питання. Повинна бути непарна кількість груп, що виступають за і проти обговорюваного питання. (Число і розмір груп буде залежати від теми і кількості учнів у класі.) Необхідно, щоб було представлено кілька різних точок зору, які б відповідали реально існуючим думкам у даному місцевому співтоваристві. Кожна група вибере свого представника, що викладе думку групи комітету.
  - c. Секретар. Необхідно вибрати одну особу, яка буде вести стенограму засідання і записувати пропозиції, що надходять.
  - d. Відповідальний за часовий регламент. Необхідно вибрати одну особу, яка буде стежити за часом доповідей, щоб дати можливість виступити кожній групі.
6. Пояснить учасникам мету громадських слухань і порядок, якого необхідно буде дотримуватись. Якщо потрібно, роздайте учнем наступні інструкції для участі в громадських слуханнях.
- a. Головуючий відкриває слухання, повідомляє мету слухань і пояснює порядок і часовий регламент доповідей.
  - b. Оголошений доповідач представляє свою позицію протягом двох хвилин, за цим слідує питання членів комітету (не більш трьох хвилин).
  - c. Першим питання доповідачу задає голова, за ним питання задають "члени" організації чи органу, що проводить слухання. Члени групи доповідача можуть допомагати йому відповідати на питання комітету.
7. Об'єднайте учнів в групи по п'ять чи менше осіб:
- a. Одна група буде представляти законодавців чи комісію, що організує слухання: кількість учасників цієї групи залежить від цілей уроку. У групі повинна бути непарна кількість учнів.
  - b. Інші групи будуть представляти громадян, співробітників некомерційних організацій з особливими інтересами, які мають відношення до теми уроку.

8. Відведіть достатньо часу для підготовки учнів до громадських слухань відповідно до їхніх ролей.
9. Проведіть слухання.
10. Після того, як будуть вислухані всі доповідачі, члени органу чи організації, що провидить слухання, аналізують аргументи, обговорюють проблему і повідомляють, що вони мають намір робити надалі.
11. Проведіть розбір інтерактивної вправи в такій послідовності:
  - a. Обговоріть факти й аргументи, що відносяться до теми.
  - b. Обговоріть думки учнів із приводу даного виду діяльності як способу вирішення суспільно важливих проблем і визначення державної політики.
  - c. Обговоріть зауваження, зроблені запрошеним фахівцем.Обговоріть інші питання, запропоновані учнями.

Розігрування ситуації за ролями (“Рольова гра”, “Програвання сценки”, “Драматизація”)

Імітує реальність призначенням ролей учасникам та учасникам і наданням їм можливості діяти “наче насправді”. Кожна особа в рольовій грі має чітко знати зміст її ролі та мету рольової гри взагалі.

Мета рольової гри - визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду шляхом гри, допомогти навчитися через досвід та почуття. Рольова гра може також використовуватися для отримання конкретних навичок, наприклад, безпечної поведінки в певній ситуації тощо.

Розігрування конкретної життєвої ситуації за ролями допоможе учням виробити власне ставлення до неї, набути досвід шляхом гри, сприяє розвитку уяви і навичок критичного мислення, вихованню спроможності знаходити й розглядати альтернативні можливості дій, співчувати іншим.

В ході рольової гри учасники „розігрують у ролях” визначену проблему або ситуацію. Рольова гра потребує ретельної підготовки. Початкові вправи

мають бути простими з наступним ускладненням. Наприклад можна почати з читання текстів “за ролями”, формулювання коротких висловлювань або відповідей від імені історичної особи, природного явища, конкретного предмета, тварини.

Як організувати роботу

1. Учитель повинен попередньо спланувати роботу та підготуватись:

- сформулюйте проблему, яку буде ілюструвати рольова гра;
  - спільно з учнями визначте кількісний склад учасників рольової гри і спостерігачів, а також подумайте, як доцільніше працювати над грою: усім класом чи одночасно кількома малими групами. Заохочуйте нерішучих учнів до співучасті.
  - надайте учням достатньо інформації, щоб вони могли переконливо виконувати свої ролі і, одночасно, вчитися;
  - продумайте, як буде проходити рольова гра. Сценарій можна скласти у вигляді:
    - розповіді, під час якої ведучий уводить усіх у суть справи, а решта учнів озвучують її, розкриваючи зміст через ролі “своїх” персонажів;
    - інсценізації, під час якої герої діють частково спонтанно, без підготовлених діалогів, але відтворюють основну ідею інсценізації;
2. Підготовка й тренування учнів:
- a. дайте учням час на обдумування ситуацій своїх ролей. Якщо для проведення гри треба переставити меблі, зробіть це саме зараз;
  - b. забезпечте активну участь всього класу в проведенні вправи;
  - c. не забувайте про ретельне обговорення й міркування учнів з приводу вправи, які треба обов’язково вислухати наприкінці.

3. Не чекайте відшліфованої гри із самого початку. Дайте учням можливість провести рольову гру й імітувати історичні й сучасні ситуації. Змінюйте види діяльності.
4. Такі вправи повинні проводитися в обстановці довіри, щоб учні не почувалися ніяково. Учні повинні розуміти, що реагувати можна по-різному. Практика допоможе учням почувати себе більш упевнено при проведенні таких вправ.
5. Після закінчення вправи проводиться ретельний і поглиблений аналіз учасниками та “спостерігачами” набутого досвіду, їхніх думок та почуттів.
6. Подумайте про вихід дітей з ролей. Для цього проводиться детальне обговорення ситуації. Бажано, щоб кожен учасник відповів на запитання:
  - Як ви себе почували в тій чи іншій ролі?
  - Що подобалось під час гри, а що – ні ?
  - Чи бували ви самі в подібній ситуації?
  - Чи була вирішена проблема? Чому? Як вона була вирішена?
  - Яку іншу лінію поведінки можна було б вибрати?
  - Чи доводилося вам потрапляти в подібну ситуацію?
  - Яким чином цей досвід може вплинути на ваше подальше життя?

Дуже важливим є розподіл рольової гри за часом. На пояснення умов припадає приблизно 10-15%, на роботу в малих групах - 15-25%, на презентацію й обговорення - 40-50%, на підсумки - до 15%.

*Правила роботи для учнів знайдіть у папці “Роздаткові матеріали”

III. ТЕХНОЛОГІЇ ОПРАЦЮВАННЯ ДИСКУСІЙНИХ ПИТАНЬ

Дискусії є важливим засобом пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання. За визначенням науковців – дискусія це широке публічне

обговорення якогось спірного питання. Вона, значною мірою, сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми і все це повністю відповідає завданням сучасної школи. В дидактиці дехто з фахівців відносить дискусію як до методів навчання (способів роботи зі змістом навчального матеріалу), так і до форм організації навчання. Певна кількість науковців вважає дискусію різновидом ігрових форм занять, співробітництва, коли з обговорюваної проблеми ініціативно висловлюються всі учасники спільної діяльності.

В літературі існують також різні погляди щодо функцій дискусії в навчанні. Вона може виступати як метод засвоєння знань, їх закріплення і вироблення умінь і навичок, як метод розвитку психічних функцій, творчих здібностей і особистісних якостей учнів, а також як метод стимулювання і мотивації учіння.

Сучасна дидактика визнає велику освітню і виховну цінність дискусій. Вони вчать глибокому розумінню проблеми, самостійній позиції, оперуванню аргументами, критичному мисленню, зважати на думки інших, визнавати вдалі аргументи, краще розуміти іншого, сприяють уточненню власних переконань і формуванню власного погляду на світ.

Досвід використання дискусії у навчанні дозволяє сформулювати деякі головні організаційно-педагогічні підвалини, які є спільними для будь-яких різновидів дискусії:

- проведення дискусії необхідно починати з постановки конкретного дискусійного питання (тобто такого, яке не має однозначної відповіді і допускає різні варіанти вирішення, зокрема протилежні);
- не слід висувати питання на зразок: хто правий, а хто - ні в тому чи іншому питанні;
- в центрі уваги має бути ймовірний перебіг (Що було б можливим за тим чи іншим збігом обставин? Що могло б відбуватись, якби...) Чи були альтернативні можливості, дії?

- всі вислови учнів мають бути у руслі обговорюваної теми;
- вчитель має виправляти помилки і неточності, яких припускаються учні, та спонукати учнів робити те саме;
- всі твердження учнів повинні супроводжуватись аргументацією, обґрунтуванням, для чого вчитель ставить питання на зразок: "Які факти свідчать на користь твоєї думки?", "Як ти мислив, коли дійшов такого висновку?"
- дискусія може закінчуватися як консенсусом (прийняттям узгодженого рішення), так і збереженням існуючих розбіжностей між учасниками дискусії.
- У світовій практиці використання дискусії у навчанні набули поширення різні варіанти організації обміну думок між учасниками, різні технології проведення дискусії, опрацювання дискусійних питань.

Хоча зовні деякі технології опрацювання дискусійних питань можуть справляти враження учнівських експромтів, які не вимагають групової підготовки ні з боку вчителя, ні з боку учнів. Таке враження хибне: за зовнішньою легкістю приховується ґрунтовна підготовча робота вчителя.

При плануванні дискусії вчитель враховує кілька важливих моментів: час, необхідний для проведення дискусії, його узгодженість з іншими видами роботи під час навчального заняття; місце, яке має давати можливість здійснювати всі необхідні пересування учнів і створювати оптимальні умови для обговорення учнями проблеми і стеження за його перебігом решти учнів; матеріали, необхідні для роботи учнів та наочного подання її результатів; письмові інструкції щодо способу виконання завдання; вміння учнів працювати в групі¹³. Протягом усієї роботи груп учитель тримає в полі зору три основних моменти: мета, від якої під час дискусії не слід відхилятися; час, якого слід дотримуватися, щоб встигнути здійснити визначену мету; підсумки, як треба підбити, аби не втратити сенс самої дискусії.

Суттєвим елементом будь-якої технології навчання в дискусії є її вступна частина, оскільки саме в ній створюються емоційний та інтелектуальний настрій наступної дискусії. Це своєрідне запрошення до жвавого обговорення визначеної проблеми, яке може бути здійснено у вигляді викладу проблеми, опису конкретного випадку, невеличка рольова гра, демонстрація фільму або ілюстративного матеріалу, запрошення експертів, використання останніх новин, інсценування будь-якого епізоду, стимулювання серією питань на зразок: "Чому? Що б сталося, якщо...?"

Запорукою успішності дискусії є її чітка організація, яка досягається завдяки кільком чинникам. По-перше, це - ретельне планування дискусії. Складання плану дозволяє організувати як збирання учнями необхідної інформації, так і проведення самої дискусії. По-друге чітке дотримання правил ведення дискусії всіма її учасниками. По-третє, обов'язковим є дотримання визначеного регламенту. Краще, коли час залишиться, - його можна рівномірно розподілити наприкінці дискусії між учасниками, ніж якщо не вистачить на колективне обговорення і підбиття підсумків. По-четверте, добре продумане і ефективно здійснене керівництво ходом дискусії з боку вчителя: надання учням часу на обміркування питань; утримання від невизначених питань та питань подвійного змісту; зміну напряму думок учнів в разі їх відхилення від основної теми і мети дискусії; пояснення висловів дітей системою уточнюючих питань; попередження надмірних узагальнень; збудження учнів до поглиблення думок та інші.

Згідно з логікою застосування дискусії як методу закріплення навчального матеріалу і стимулювання пізнавальної діяльності учнів можна визначити кілька варіантів моделювання навчальних тем на основі дискусії:

- побудова вивчення теми як підготовки до дискусії за всім матеріалом, яка відбувається на останньому (або останніх) уроці,
- включення дискусійного компонента в окремі уроки теми на етапах перевірки домашнього завдання і закріплення щойно вивченого матеріалу,

- побудова навчання як самостійної або групової роботи учнів з обговоренням її результатів. Найбільш поширеним у вітчизняній методиці навчання історії є перший варіант

Метод ПРЕС (PRES , МППО)

З цієї невеличкої технології (для неї ми зберегли назву “метод ПРЕС”) варто почати роботу над навчанням учнів дискутувати. Вона використовується при обговоренні дискусійних питань та при проведенні вправ, в яких потрібно зайняти й чітко аргументувати визначену позицію з проблеми, що обговорюється. Метод учить учнів виробляти й формулювати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання у виразній і стислій формі, переконувати інших.

Як організувати роботу

1. Роздайте матеріали, в яких зазначені чотири етапи методу ПРЕС.

- Висловіть свою думку, поясніть, в чому полягає ваша точка зору
(починаючи зі слів ...я вважаю, що ...)
- Поясніть причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази
(починайте зі слів ...тому, що...)
- Наведіть приклади, додаткові аргументи на підтримку вашої позиції, наведіть факти, які демонструють ваші докази
(... наприклад ...)
- Узагальніть свою думку (зробіть висновок, починаючи словами:
(Отже, ...таким чином ...)

*Правила роботи для учнів знайдіть у папці “Роздаткові матеріали”

2. Поясніть механізм етапів ПРЕС-методу і дайте відповідь на можливі запитання учнів. Наведіть приклад до кожного з етапів.
3. Запропонуйте бажаючим спробувати застосувати цей метод до будь-якої проблеми на їхній вибір.
4. Перевірте, чи розуміють учні механізм застосування методу. Етапи можна адаптувати, пропонуючи учням наводити декілька варіантів своїх думок або прикладів.
5. Коли формула буде зрозуміла всім учням, запропонуйте їм спробувати. Застосовуйте метод “Прес” на всіх уроках, де потрібна аргументація учнями своєї думки.

Займи позицію

Цей метод, корисний на початку роботи з дискусійними питаннями та проблемами. Його можна використовувати на початку уроку для демонстрації розмаїття поглядів на проблему, що вивчатиметься або після опанування учнями певною інформацією з проблеми і усвідомлення ними можливості протилежних позицій щодо її вирішення. Слід використовувати дві протилежні думки, які не мають одної (правильної) відповіді.

Розглядаючи протилежні позиції з дискусійної проблеми учні:

- знайомляться з альтернативними поглядами;
- прогнозують, які наслідки будуть мати індивідуальні позиції і політичні рішення для суспільства, для окремих людей;
- на практиці використовують уміння захищати власну позицію;
- вчаться вислуховувати інших;
- отримують додаткові знання з теми.

Як організувати роботу

1. Запропонуйте учням дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію щодо цього питання.

2. Розмістіть плакати в протилежних кінцях кімнати. На одному з них написано “згідний (згідна)“, на іншому – “не згідний (не згідна)“. (Варіанти: на плакатах можуть бути викладені полярні позиції щодо проблеми: наприклад, “ треба заборонити палити в громадських місцях“ і “не можна заборонити паління в громадських місцях“). Або ви можете запропонувати три позиції:

За	Не знаю, Немає конкретної позиції	Проти
----	--	-------

3. Вивісьте правила проведення вправи й обговоріть їх
4. Попросіть учасників стати біля відповідного плакату, в залежності від їхньої думки щодо обговорюваної проблеми, “проголосувати ногами“.
5. Виберіть декількох учасників і попросіть їх обґрунтувати свою позицію або запропонуйте всім, хто розподіляє одну і ту саму точку зору обговоріть її і виробити спільні аргументи на її захист.
6. Після викладу різних точок зору запитайте, чи не змінив хто-небудь з учасників своєї думки і чи не хоче перейти до іншого плакату. Запропонуйте учням перейти і обґрунтувати причини свого переходу.
7. Попросіть учасників назвати найбільш переконливі аргументи своєї та протилежної сторони.

*Правила роботи для учнів знайдіть у папці “Роздаткові матеріали”

Зміни позицію

Така технологія є подібною до “Займи позицію”. Вона також дозволяє обговорити дискусійні питання за участі всіх учнів. Метод дозволяє встати на

точку зору іншої людини, розвивати навички аргументації, активного слухання і т.п.

Як організувати роботу

1. Заздалегідь підготуйтеся до обговорення
2. Представте всьому класу дискусійне питання.
3. Об'єднайте учнів у пари, а потім у четвірки (наприклад, перша і друга парта, третя і четверта).
4. Дайте завдання розподілити позицію з проблеми ("так" чи "ні") між парами чи самі зробіть це. Одна пара в четвірці повинна обґрунтувати одну позицію, друга - протилежну.
5. Поясніть, що в четвірках кожна пара має представити своїм партнерам свою точку зору. Кожен учень повинен відповідати за свою половину презентації (наприклад, обґрунтувати половину аргументів).
6. Чітко оголоште хронометраж: скільки часу приділяється на підготовку і на саму презентацію.
7. Дайте досить часу на підготовку аргументів.
8. Коли час на підготовку мине, попросіть пари доказово викласти свою точку зору один одному.
9. Потім ви можете дати завдання парам помінятися позиціями і знову повторити всі спочатку. На це варто відвести набагато менше часу.
10. Після цього, ви можете дати завдання всій четвірці вільно обговорити тему. Учні вже повинні висловлювати свою особисту точку зору. У результаті обговорення четвірка повинна або прийти до згоди, або до висновку про те, що їм бракує інформації. Заздалегідь визначите часові рамки цієї вільної дискусії.
11. При наявності часу можливо провести загальну дискусію, наприклад використовуючи технологію "Карусель".
12. Підведіть підсумки дискусії з усім класом.

Неперервна шкала думок (Континуум, Нескінченний ланцюжок)

Одна з форм обговорення дискусійних питань, метою якої є розвиток в учнів навичок прийняття особистого рішення та удосконалення вміння аргументувати свою думку. Розглядаючи полярні точки зору з проблеми, що дискутується, учні:

- *Знайомляться з альтернативними позиціями, поглядами;*
- *Прогнозують, які наслідки буде мати та чи інша точка зору для окремих людей чи політичних рішень.*
- *Учаться на практиці відстоювати свою позицію.*
- *Учаться вислуховувати думки інших.*
- *Отримують додаткові знання з теми, що вивчається.*

Як організувати роботу

Варіант 1

1. *Вибирається дискусійна проблема, яка повинна передбачати наявність обґрунтованих, діаметрально протилежних точок зору.*
2. *Учитель характеризує полярні точки зору. Кожна розглядається досить детально, ґрунтовно.*
3. *У протилежних кінцях класу мають бути плакати з альтернативними думками.*
4. *Дайте учням час обдумати та аргументувати свою позицію.*
5. *Якщо місця в класі досить, запропонуйте учням оприлюднити свою точку зору і зайняти місце в ланцюгу в залежності від своїх поглядів.*
6. *Попросіть учнів пояснити, чому вони зайняли саме це місце? Учні можуть пояснювати причину, але не аргументувати.*
7. *Оцінка протилежних точок зору.*

8. Для того щоб переконатись, що учні уважно слухають один одного, слід попросити їх навести аргументи, які хоч і суперечать їх поглядам, але являються деякою мірою обґрунтованими, примушують їх замислитись і, можливо, переоцінити свою позицію.
9. Обговорення наслідків різних точок зору.

Варіант 2

1. *Вибирається дискусійна проблема, яка повинна передбачати наявність обґрунтованих, діаметрально протилежних точок зору.*
2. Учитель характеризує полярні точки зору. Кожна розглядається досить детально, ґрунтовно.
3. Обмежена в часі індивідуальна робота учнів. Вчитель пропонує учням у письмовому вигляді аргументувати свою точку зору.
4. Якщо бракує часу й місця в класі, можна не пропонувати всім учням утворювати єдиний ланцюг. Поки учні письмово аргументують свою позицію, вчитель на дошці проводить неперервну пряму лінію, розташувавши альтернативні точки зору на різних кінцях.
5. Позицію кожного можна відмітити на дошці схематично, прослухавши аргументи, чи прикріпити на дошці листки з висловленою письмово точкою зору кожного.
6. Учитель вибірково зачитує аргументи учнів, що дотримуються протилежних точок зору.
7. Оцінка протилежних точок зору. Учні можуть змінити свою позицію і знову відмітити своє місце в ланцюгу.
8. Обговорення наслідків різних точок зору.

Дискусія

Дискусія - це широке публічне обговорення якогось спірного питання. Вона є важливим засобом пізнавальної діяльності, сприяє розвитку

критичного мислення учнів, дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

Як організувати роботу

1. Планування дискусії

- a. Виберіть тему для дискусії. Вона має бути сформульована проблемно, щоб підходи до її висвітлення були різновекторними.
- b. Дуже важливим елементом дискусії є план. Він може пропонуватись учасникам заздалегідь, напередодні дискусії. Учні, маючи такий план, можуть підготуватись до обговорення: попрацювати з літературою, довідниками, підготувати собі нотатки тощо.
- c. Можна практикувати складання плану дискусії за відомою заздалегідь темою безпосередньо на початку обговорення. У такому випадку викладачеві доцільно залучити до складання плану самих учнів.
- d. Підготуйте матеріал, який учні повинні будуть прочитати вдома. Постарайтесь, щоб там були представлені всі точки зору.
- e. Складіть список запитань, які допоможуть вам спрямовувати обговорення та привертати увагу класу до проблеми.
- f. Для того щоб дискусія була відвертою, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги. Тому в класі бажано виробити правила культури ведення дискусії.

*Правила роботи для учнів знайдіть в папці “Роздаткові матеріали”

2. Хід дискусії

- a. Повторіть з учнями основні правила участі в дискусії.
- b. Робіть помітки, які дозволять вам триматися в рамках обговорюваної проблеми.

- c. Активно користуйтеся жестами та мімікою, які допомагають підтримувати хід дискусії, не перериваючи її.
- d. Для того щоб повернутись до теми обговорення, скажіть, наприклад, так: „Схоже ми відхилилися, давайте повернемося до поняття ...“
- e. Уважно слухайте учнів, слідкуйте за ходом обговорення, настроєм, не давайте відхилитись від теми.
- f. Не дозволяйте обговоренню перетворитись в гарячу суперечку, але й не гасіть всі прояви емоцій. Задавайте конкретні запитання, щоб пробудити обговорення й абстрактні, щоб остудити запал.
- g. Змініть формулювання проблем, що обговорюються, або застосуйте інший прийом поживлення думок, якщо дискусія вщухає.
- h. Щоб завершити обговорення запитайте, наприклад: „Ніхто не хоче ще щось додати на завершення?“
- i. Виділіть досить часу для заключної частини і попросіть самих учнів підвести підсумки за такою схемою:
  - Які найбільш переконливі аргументи обох сторін? Перерахуйте їх.
  - Якщо під час обговорення виникли додаткові запитання, де можна отримати інформацію?

Дискусія в стилі телевізійного Ток-шоу

Це технологія структурованої дискусії у якій приймають участь всі учні класу. Дозволяє контролювати хід дискусії, оцінювати участь кожного учня. Її метою є отримання учнями навичок публічного виступу та дискутування висловлення та захисту власної позиції, формування громадянської та особистої активності.

Вчитель на цьому уроці є ведучим “Ток - шоу”. Він оголошує тему дискусії та пропонує учням та ученицям коротку розповідь або продивитися відеофрагмент з досліджуваної проблеми. Потім запрошує висловитися із

запропонованій темі “запрошених” і надає слово глядачам, які можуть виступити зі своєю думкою або задавати запитання “запрошеним” не більш 1 хв. “Запрошені” мають відповідати якомога коротше і конкретніше. Ведучий також має право задавати своє запитання або перервати виступаючого за лімітом часу.

Як організувати роботу

1. Підготовчий етап

- a. Повідомте попередньо тему дискусії її учасникам (бажано у формі дискусійного питання).
- b. Запросіть чи виберіть із числа учнів класу 2-5 експертів.
- c. Попросіть учнів придумати запитання до експертів та визначитись зі своєю позицією щодо поставленого запитання.
- d. Попросіть експертів підготувати додаткову довідкову інформацію з теми дискусії.
- e. Придумайте назву ток-шоу і виберіть ведучого.
- f. Організуйте аудиторію по типу студії (учні сідають півколом по відношенню до експертів).

2. Хід дискусії

- a. Назвіть тему і відрекомендуйте учасникам ведучого та експертів.
- b. Повідомте правила проведення ток-шоу:
  - Усі учасники дискусії говорять коротко та конкретно.
  - Надавати слово для виступу може лише ведучий.
  - Ведучий може зупинити виступаючого, який перевищив ліміт часу.
  - Виступ експертів (по 1-2 хвилини кожен).
  - Учні задають запитання експертам, чи роблять повідомлення (не більше 1 хвилини)
  - Експерти задають один одному запитання.

3. Підведіть підсумки дискусії по змісту і по формі її проведення.

*Правила роботи для учнів знайдіть в папці “Роздаткові матеріали”

Оцінювальна дискусія

Один із найбільш складних способів обговорення дискусійних проблем. Оцінювальну дискусію можна використовувати лише тоді, коли учні навчилися працювати в групах, та засвоїли технології вирішення проблем. Метою такого виду дискусії є не стільки прояснення позицій сторін, скільки вдосконалення навичок дискутування.

Дискусія є складною формою роботи, як для викладача, так і для учнів. Складність полягає не тільки в організації підготовки і веденні дискусії, а й в оцінці роботи її учасників. Саме тому дуже важливе значення має методика проведення оцінюючої дискусії. В такій дискусії учасники працюють в малих групах і одержують бали за свою роботу. Вчитель, який веде дискусію, по ходу оцінює участь кожної особи, а по закінченню – обговорює її результати разом з учасниками.

Значною віхою у підготовці до дискусії є вибір теми. бажано, щоб тема була сформульована проблемно, щоб підходи до її висвітлення були різновекторними. Вчитель може запропонувати учням дати свої пропозиції відносно визначення теми дискусії, а потім із запропонованого переліку відібрати найбільш цікаві та актуальні.

Дискусія проводиться в класі, учні якого заздалегідь об'єднуються в декілька підгруп по 6 – 8 осіб. Одна з підгруп розташовується в центрі аудиторії, а решта - разом з вчителем розміщується довкола них. За тривалістю дискусія може бути від 8 до 20 хвилин, в залежності від теми. У своїй роботі учасники користуються планом, аби не ухилялись від обраної теми.

План дискусії є дуже важливим елементом у її проведенні. Він може пропонуватись учасникам заздалегідь, напередодні дискусії. Маючи такий

план, учні можуть підготуватись до обговорення: попрацювати з літературою, довідниками, підготувати собі нотатки тощо.

Виходити треба з того, що учні мають підготуватись і включатись в роботу безпосередньо під час проведення дискусії. З іншого боку, вчитель попереджає, що кожна підгрупа буде обговорювати якийсь один пункт з плану і кому який пункт дістанеться заздалегідь не відомо, тому варто готуватися до дискусії за всіма пунктами плану.

Можна практикувати складання плану дискусії за відомою заздалегідь темою безпосередньо на початку обговорення. У такому випадку вчителю доцільно залучити до складання плану самих учнів.

Головний принцип плану має полягати у логічній послідовності його пунктів. Кожний пункт, окрім першого, повинен виходити з попереднього. Пункти не мають повторювати один одного. Всі пункти плану повинні бути в діалектичній єдності.

Пояснюючи порядок роботи в підгрупах важливо, щоб вчитель підкреслив значущість ідеї переходу в обговоренні від одного пункту плану до іншого. Такий перехід є важливим елементом в методиці проведення дискусії. Перехід має бути переконливим та аргументованим. Вчитель може навести приклад такого переходу і продемонструвати його присутнім в аудиторії. Він наголошує, що це може бути позиція одного з учасників дискусії, який в ході обговорення запропонує перейти до іншого пункту плану оскільки попередній пункт повністю висвітлено учасниками.

Водночас важливо дати останній шанс у підгрупі тим, хто ще не висловлювався з обговорюваного пункту не повторюючи думок попередників. І тільки при відсутності бажаних щось додати, по суті до сказаного, можна переходити до наступного пункту плану дискусії. Але треба наголосити, що з такою пропозицією може виступити кожен учасник дискусії, якщо він відчуває, що дискусія починає гальмуватись або тупцює на місці. Завдання вчителя вміло керувати цим процесом та заохочувати учасників дискусії до творчої роботи.

В процесі переходу до обговорення наступного пункту плану вчитель може поміняти місцями та ролями підгрупи спостерігачів і тих, хто безпосередньо брав участь в дискусії.

По ходу дискусії вчитель записує заохочувальні бали у спеціально підготовлену таблицю з прізвищами учасників. Вони надаються за чітке дотримання учасниками обговорюваної теми, за цікаву інформацію, за вдале залучення учасником дискусії до обговорення інших членів підгрупи та ін. Проте, вчитель може записати окремим учасникам і штрафні бали. Вони можуть бути за перебивання виступу свого товариша, за відхилення від теми обговорення, за намагання говорити лише самому і не слухати інших і т.п. В ході дискусії оцінюється робота кожного з учасників дискусії, використовуються як заохочувальні, так і штрафні бали.

У процесі підготовки до дискусії вчитель заготовляє на кожную підгрупу листок оцінювання роботи її учасників. В ньому записується вид діяльності, за який можна давати заохочувальні та штрафні бали. Він може бути представлений у виді таблиці. Наприкінці дискусії викладач підраховує кількість балів та виставляє оцінку кожному учаснику. Можливо також, користуючись листками оцінювання залучати до само та взаємооцінювання самих учнів, які не задіяні безпосередньо в дискусії.

По закінченню дискусії вчитель підводить підсумки, аналізує діяльність кожного з учасників, оголошує суму набраних ними балів. Тут буде за доцільне сконцентрувати увагу учнів на припущених помилках, визначити ключові моменти і, якщо є потреба, винести їх на окреме обговорення вже за межами дискусії. Окрім того, що вчитель оцінює персональну діяльність учасників, він може відзначити особливості колективної роботи підгрупи, поставити нові завдання по формуванню вмінь та навичок тощо.

З метою закріплення знань, одержаних в ході дискусії, вчитель на завершення може дати класу письмове завдання за варіантами. Практика

свідчить, що після такої роботи в класі практично не залишається невстигаючих учнів з теми, опрацьованої технологією оцінюючої дискусії.

Як організувати роботу

1. Необхідно об'єднати учнів у групи по 8-10 учнів у кожній.
2. Одна з груп розташовується в центрі аудиторії, а решта учнів разом із учителем розміщується довкола них. Вони є спостерігачами а також мають оцінювати дискусію. За кожним з них вчитель “закріплює” одного з учасників дискусії, якого вони будуть оцінювати.
3. За тривалістю дискусія може бути від 8 до 20 хвилин, в залежності від теми.
4. У своїй роботі учасники користуються планом, аби не ухилялись від обраної теми.
5. Перехід в обговоренні від одного пункту плану до іншого має бути переконливим та аргументованим. Учитель може навести приклад такого переходу і продемонструвати його учням.
6. Тільки при відсутності бажаних щось додати, по суті до сказаного, можна переходити до наступного пункту плану дискусії.
7. Учитель має керувати процесом обговорення та заохочувати учасників до творчої дискусії.
8. По ходу дискусії викладач та спостерігачі записують у спеціально підготовлену таблицю з прізвищами учасників заохочувальні бали. Вони надаються за чітке дотримання теми, правил дискутування, за цікаву і вчасно подану інформацію, за вдале залучення до участі в дискусії інших членів групи.
9. Окремим учасникам можуть бути записані і штрафні бали. Вони нараховуються за перебивання виступу свого товариша, за відхилення від теми обговорення, за намагання говорити лише самому і не слухати інших і т.п.

10. В ході дискусії вчитель та спостерігачі оцінюють роботу кожного з учасників дискусії, використовуючи як заохочувальні так і штрафні бали.
11. У процесі підготовки вчитель заготовляє на кожну групу листок оцінювання роботи її учасників. Кожен із спостерігачів отримує листок індивідуального оцінювання свого учасника дискусії. В них записується вид діяльності, за який можна давати заохочувальні та штрафні бали. Він може бути представлений у вигляді таблиці.

п/п	Вид діяльності	Кількість балів	Прізвище
.	Визначення позиції учасника в дискусії	+ 2 бали	
.	Формування сутнісного зауваження	+ 1 бал	
.	Використання аргументів та джерел інформації	+ 2 бали	
.	Залучення до дискусії інших учасників	+ 1 бал	
.	Наведення уточнюючих питань з метою подальшого розвитку дискусії	+ 1 бал	
.	Виявлення протиріччя в аналізі явища	+ 2 бали	
.	Пасивність в дискусії	- 1 бал	
.	Перебивання інших учасників	- 1 бал	

.	Намагання говорити тільки самому	- 1 бал	
0.	Приниження інших учасників	- 1 бал	
1.	Загальна кількість балів	=	

12 . До цього листка з правого поля дописуються прізвища всіх учасників підгрупи і у відповідності з їх, роботою робиться позначка “+” або “-“. В кінці дискусії викладач підраховує кількість балів та виставляє оцінку кожному учаснику. Оцінка “6” ставиться в межах набраних 3 балів; оцінка “8” ставиться при набраних 4 – 6 балів; оцінка “11” ставиться при набраних 7 – 9 балів. Для оцінювання кожного учасника залучаються також спостерігачі з числа учнів.

13 Слід зазначити, що кількість оцінювальних пунктів у таблиці може бути більшою або меншою у порівнянні з нашим варіантом. За іншим принципом можна скласти і шкалу оцінок.

14 Оцінювальну дискусію можна порівняти з “зборами друзів“. На таких зустрічах здійснюється обмін думками та інформацією. В підгрупах ніхто не тисне, не домінує і не здійснює авторитарного контролю за обговоренням аби через декілька хвилин висловити “єдиний правильний“ погляд на ту чи іншу проблему. Учасники дискусії в малих групах дуже швидко обмінюються інформацією, думками, втягують один одного у творчий процес обговорення.

Переваги оцінювальних дискусій:

- a. вони відтворюють стратегію навчання з позицій розвитку демократичного суспільства, демонструють відхід від авторитарної педагогіки;
- b. формують відповідальність в учнів за процес навчання;

- c. методика проведення оцінювальної дискусії розширює творчі можливості викладача у використанні педагогічних ідей;
- d. урізноманітнюють технологію процесу навчання, дають можливість альтернативного оцінювання навчальної діяльності студентів.

По закінченню дискусії викладач підводить підсумки, аналізує діяльність кожного з учасників, оголошує суму набраних ними балів. З метою закріплення одержаних знань у ході дискусії викладач на завершення може дати групі письмове завдання за варіантами.

Дебати

Один із найбільш складних способів обговорення дискусійних проблем. Дебати можна проводити лише тоді, коли учні навчилися працювати в групах та засвоїли технології вирішення проблем. В дебатах поділ на протилежні точки зору набуває найбільшої гостроти, оскільки учням необхідно довго готуватися й публічно обґрунтовувати правильність своєї позиції. Кожна група має переконати опонентів і схилити їх до думки змінити свою позицію. Однак можна поставити й інше завдання – спільно вирішити поставлену проблему. В такому разі учні повинні будуть, висловивши свою точку зору, уважно вислухати протилежну сторону, щоб знайти точки дотику. Важливо, щоб учасники дебатів не переносили емоції один на одного, а спілкувались спокійно.

Як організувати роботу

1. Підготовка

- a. Повідомте учням тему дебатів
- b. Об'єднайте учнів у групи (дві чи три позиції). Можна придумати ролі для груп (учителі, батьки, селяни і т.д.).

- c. Підготуйте й роздайте, чи поясніть, де знайти інформацію з теми дебатів. Учні повинні підготуватись заздалегідь.
- d. Підготуйте аудиторію.

2. *Хід дебатів*

- a. Ще раз оголосіть тему дебатів і відрекомендуйте групи
- b. Нагадайте правила ведення дискусії.
- c. Визначте час і порядок проведення дебатів. Наприклад, на підготовку в групах можна виділити 15 хвилин, на виступ кожної групи – 10 хвилин (може бути три виступи: обґрунтування своєї позиції і дві відповіді на виступи та питання інших груп), на загальну дискусію – 15 хвилин.
- d. Під час підготовки група повинна розподілити ролі, подумати, як краще використати відведений для виступів час, підготувати питання для інших груп.
- e. Для оцінки виступів учасників дебатів можна запросити суддів.
- f. Учитель повинен строго слідкувати за регламентом.
- g. Якщо було завдання знайти спільне рішення, то після дискусії можна провести голосування.

3. Підведіть підсумки, а якщо були судді – дайте їм слово.

РОЗДІЛ III. ІНТЕРАКТИВНИЙ УРОК – ОСОБЛИВИЙ ТИП УРОКУ

3.1. ЧОМУ ІНТЕРАКТИВНИЙ УРОК

Основною формою організації навчальної діяльності практично у всіх країнах світу є сьогодні класно-урочна система. Будучи прогресивною протягом чотирьох століть поспіль, сьогодні, в умовах науково-технічного прогресу, вона перестала задовольняти потреби суспільства в освіті і потребує вдосконалення. Причиною цього стало як закономірне і неминуче зростання обсягу загальноосвітніх знань, що підлягають обов'язковому засвоєнню, так і зміна вимог суспільства до освіти. Критика класно-урочної системи, частіше за все, пов'язана з пасивністю учнів на уроках та

відсутністю інтересу до навчання, падінням якості знань, перевантаженням дітей домашніми завданнями і уроками, з тим, що навчальні заняття шкідливо відбиваються на здоров'ї школярів.

Процес реформування освіти в Україні, який мав би усунути вади шкільної практики, насправді часто зводиться до спроб введення нового змісту в рамки старої системи. Адже проблеми радянської системи освіти, що була орієнтована значної мірою на інформативні цілі, автоматично переносяться на сучасний розвиток школи. Вносяться зміни в навчальні плани та програми, збільшується число років навчання в початкових чи старших класах та ін., проте ці заходи істотно не впливають на якість навчання. Як і раніше в центрі цих перетворень залишається питання “що вивчати”.

Такий підхід вже вичерпаний самою практикою розвитку освіти. Адже обсяг знань не може зростати до безкінечності. Все більш гострою стає проблема вдосконалення форм організації процесу навчання, знаходження відповіді на питання “як навчати, як створити умови для розвитку та самореалізації особистості в процесі навчання”. Як, залишаючись в рамках класно-урочної системи, підвищити ефективність навчального процесу, досягти високого інтелектуального розвитку учнів, забезпечити оволодіння ними навичками саморозвитку особистості. Значною мірою цього можна досягти використовуючи сучасні інноваційні технології, зокрема технології інтерактивного навчання, перетворюючи, таким чином, традиційний урок в інтерактивний.

3.2. СТРУКТУРА І МЕТОДИКА ІНТЕРАКТИВНОГО УРОКУ

Особливістю інтерактивного навчання є підготовка молодої людини до життя і громадянської активності в громадянському суспільстві і демократичній правовій державі на заняттях з будь-якого предмету шкільної програми. Це вимагає активізації навчальних можливостей учня, замість переказування абстрактної, “готової” інформації, відірваної від їх життя і

суспільного досвіду. Уроки також повинні надати учням основні пізнавальні та громадянські вміння, а також навички і зразки поведінки.

Уроки мають захоплювати учнів, пробуджувати у них інтерес та мотивацію, навчати самостійному мисленню та діям. Ефективність і сила впливу на емоції і свідомість учнів у великій мірі залежить від умінь і стилю роботи конкретного вчителя.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури уроків, які були реалізовані при викладенні її орієнтовного варіанту в даному посібнику. Як правило структура таких занять складається з п'яти елементів:

а/ мотивація;

б/ оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів;

в/ надання необхідної інформації;

г/ інтерактивна вправа - центральна частина заняття;

д/ підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку.

Розглянемо кожен з цих елементів більш ґрунтовно, аналізуючи методику його відтворення в рамках уроків з різних дисциплін.

Мотивація

Мета цього етапу - сфокусувати увагу учнів на проблемі й викликати інтерес до обговорюваної теми. Мотивація є своєрідною психологічною паузою, яка дозволяє учням насамперед усвідомити, що вони зараз почнуть вивчати інший (після попереднього уроку) предмет, що перед ними інший вчитель й зовсім інші завдання. Крім того, кожна тему, яку ми засвоюємо з учнями, у відповідності до фундаментальних положень теорії психолого-філософської пізнання, може реально вважатися засвоєною, якщо вона(тема) стала основою для розвитку в особистості суб'єкта пізнання власних новоутворень: в його свідомості, в емоційно-ціннісній сфері тощо. Отже суб'єкт навчання має бути налаштований на ефективний процес пізнання, мати в ньому особистісну, власну зацікавленість. Усвідомлювати, що і

навіщо він зараз буде робити. Без виникнення цих внутрішніх підвалин: мотивів учіння і мотивації навчальної діяльності не може бути ефективного пізнання.

З цією метою можуть бути використовувані прийоми, що створюють проблемні ситуації, викликають у дітей здивування, подив, інтерес до змісту знань та процесу їх отримання, підкреслюють парадоксальність явищ та подій. Це може бути і коротка розповідь вчителя, і бесіда, і демонстрація наочності, й нескладна інтерактивна технологія («мозковий штурм», «мікрофон», «криголам» тощо). Мотивація чітко пов'язана з темою уроку, вона психологічно готує учнів до її сприйняття, налаштовує їх на розв'язання певних проблем. Як правило, правило матеріал, вербалізований (словесно оформлений) учнями під час мотивації, наприкінці підсумовується і стає «місточком» для представлення теми уроку.

Цей елемент уроку має займати не більше 5% часу заняття.

Розглянемо проведення цієї частини уроку на прикладах використання інтерактивних технологій різними вчителями.

- Урок з історії України в 8 класі (з досвіду вчителя В. Саверської-Лихошви)

Тема уроку: Наш край у другій половині XVII – першій половині XVIII століття.

Мотивація навчальної діяльності учнів методом бесіди.

- Пригадайте із всесвітньої історії, як розвивалась Україна за Петра I?
- Що вам відомо про Полтавську битву та її наслідки?
- Які ви знаєте місцеві легенди, пов'язані з перебуванням шведів у Варві?

Коротко перекажіть їх

- Урок географії в 5 класі

Тема уроку: „Зростання народонаселення землі як чинник загострення проблеми споживання та розвитку виробництва” (З досвіду Н. Пустовіт)

Мотивація навчальної діяльності за технологією „Незакінчене речення”.

Розпочніть заняття з вправи “Незакінчене речення”. Зі змісту цієї вправи учням стане зрозуміло, що зростання народонаселення Землі є головним чинником загострення проблеми споживання та розвитку виробництва.

Роздайте учням сторінку учнівської роботи “Мої думки” і поясніть, що кожен має самостійно закінчити запропоновані речення.

Після завершення роботи прочитайте вислови по одному і запропонуйте деяким учням (за бажанням) прочитати свої відповіді. У будь-який момент учні повинні бути готовими обговорити відповідь товариша або попросити його обґрунтувати свій варіант закінчення речення.

Сторінка учнівської роботи “Мої думки”

•Думаю, екологічні проблеми виникли тому, що ..... (зростає населення, людство споживає занадто багато природних ресурсів, Земля надто мала, можливості природи обмежені).

•Вважаю, що виробництво увесь час потрібно ..... (обмежувати, нарощувати, вдосконалювати).

•Вважаю, що кількість продуктів харчування, необхідних людству, з кожним роком ..... (зростає, зменшується)

•Думаю, що збільшення населення Землі призводить до ..... (зростання споживання, зменшення життєвого простору, збільшення забруднення)

•Вважаю, що можу зменшити своє споживання шляхом ..... (ощадливого використання, повторного використання, відмови від споживання, збільшення витрат)

Вважаю, що глобальні екологічні проблеми мене ..... (не стосуються, безпосередньо стосуються, залежать від моїх дій).

➤ Урок з “Практичного права у 8 класі”

Тема: „Які права мають споживачі в Україні”(з досвіду роботи вчителя правознавства Т. Ремех)

Мотивація навчальної діяльності шляхом опрацювання газетних матеріалів

Для активізації роботи і зацікавленості учнів на початку уроку вчитель роздає газети або сторінки з газет, де буде текст під різноманітними рубриками такими, як «Продам», «Куплю», «Пропоную послуги», «Здам квартиру», «Обмінюю» тощо. Він звертає увагу учнів на ці рубрики і запитує: як ви думаєте про що буде йти мова сьогодні на уроці?

(Можливі варіанти відповідей учнів - відносини між покупцем і продавцем, придбання неякісного товару, конфлікт у магазині, як захистити права людини, що порушені в цих відносинах).

Вчитель підкреслює важливість вивчення теми для кожного з учнів і можливість повсякденного застосування знань, що вони отримають із споживчого права.

➤ Урок з курсу громадянської освіти “Ми – громадяни України” у 9 класі

Тема уроку: Вміння висловлюватись і переконувати, що це означає (з досвіду роботи О.Пометун)

Мотивація навчальної діяльності із використання технології “Мозковий штурм”

Почніть з короткого мозкового штурму за питанням: “Які чинники заважають людям порозумітись?”. Запишіть на дошці перелік таких чинників.

Якщо необхідно, додайте разом з дітьми думки щодо відсутності навичок слухання та чіткого висловлення думок, зосередженість людини тільки на собі, неухважність і страх перепитати, невміння перевірити незрозумілі формулювання іншої особи, неаргументованість думки тощо.

Після закінчення подання ідей і отримання переліку чинників, запитайте, які думки, почуття викликає у них цей перелік.

Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів.

Мета – забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти в результаті уроку і чого від них чекає вчитель. Часто буває доцільно долучити до визначення очікуваних результатів всіх учнів.

Щоб визначити для себе майбутні результати уроку, учні інколи мають озвучити своє особисте ставлення до суті та структури вибраних способів навчальної діяльності та спланувати свої дії по засвоєнню та застосуванню знань, передбачених темою. Без чіткого і конкретного визначення і усвідомлення учнями навчальних результатів їхньої пізнавальної діяльності, особливо на уроках з використанням інтерактивних технологій, учні можуть сприйняти навчальний процес як ігрову форму діяльності, не пов’язану з навчальним предметом. Формулювання очікуваних результатів уроку (які по суті є тим, що ми традиційно називаємо дидактичною метою уроку) є іншим, аніж ми можемо побачити це у значній кількості існуючих методичних чи дидактичних посібників. Оскільки це є принциповий момент інтерактивної навчання розглянемо його більш ґрунтовно.

Формулювання результатів інтерактивного уроку, щоб сприяти успішності навчання учнів, має відповідати таким вимогам:

- висвітлювати результати діяльності на уроці учнів, а не вчителя, і бути сформульованим таким чином: “Після цього уроку учні зможуть...”;
- чітко відбивати рівень навчальних досягнень, який очікується в результаті уроку. Тому навіть воно має передбачати: обсяг і рівень

засвоєння знань учнів, що буде забезпечений на уроці; обсяг і рівень розвитку навичок і умінь, який буде досягнуто після уроку; розвиток (формування) емоційно-ціннісної сфери учня, яка забезпечує формування переконань, характеру, вплив на поведінку тощо. Останній компонент навчальних результатів, до якого можна прагнути на окремому уроці, це – визначення, усвідомлення або формування емоційно-наповненого ставлення, відношення учнів до тих явищ, подій, процесів, що є предметом вивчення на уроці. Отже результати мають сформульовані за допомогою відповідних дієслів, наприклад знання: пояснювати, визначати, характеризувати, порівнювати, відрізняти... тощо; уміння і навички: дискутувати, аргументувати думку, дати власну оцінку, проаналізувати тощо; ставлення: сформувати та висловлювати власне ставлення до ..., пояснювати своє відношення до... ;

- щоб було зрозуміло, як можна виміряти такі результати, коли вони будуть досягнуті, наприклад: якщо після Вашого уроку учні вмітимуть “пояснювати суть явища та наводити приклади подібних явищ” – це легко перевірити і виміряти в оціночних балах, врахувавши, наприклад, точність і повноту пояснення і кількість прикладів, що наведено;
- бути коротким, ясным і абсолютно зрозумілим і для учнів, і для самого учителя, і для батьків учнів, і для інших вчителів, і для директора школи або завуча, який має перевіряти Ваш урок з погляду на те, чи досяг він очікуваних результатів.

Таким чином, формулювання результатів вчителем під час проектування уроку є обов’язковою і важливою процедурою. В інтерактивній моделі навчання це надзвичайно важно, оскільки, як вже зауважувалось побудування технології навчання НЕМОЖЛИВО без чіткого визначення дидактичної мети. Вірно сформульовані, а потім досягненні результати - 90% відсотків Вашого успіху.

Але досягти результатів у інтерактивній моделі ми можемо тільки, залучивши учнів до діяльності. Отже, вони теж повинні розуміти, для чого

вони прийшли на Ваш урок, до чого їм треба прагнути і як будуть перевірятись їх досягнення. Еталонною є ситуація, коли після Вашого уроку учень не тільки знає, розуміє, чого він досягнув, а й чого він хотів би, мав би досягти на наступному уроці з Вашого предмета, чого він взагалі хоче від Вас і Вашого курсу для свого життя.

Для того щоб, почати з учнями спільний процес руху до результатів навчання, в цій частині інтерактивного уроку потрібно:

- назвати тему уроку або попросити когось з учнів прочитати її;
- якщо назва теми містить нові слова або проблемні питання, звернути на це увагу учнів;
- попросити когось з учнів оголосити очікувані результати за текстом посібника або за Вашим записом на дошці зробленим заздалегідь. пояснити необхідне, якщо мова йде про нові поняття, способи діяльності тощо;
- нагадати учням, що наприкінці уроку Ви будете перевіряти їх у відповідності до того, наскільки вони досягли таких результатів. Якщо це важливо, треба також пояснити учнів, як ви будете оцінювати їхні досягнення в балах (грунтовніше про оцінювання мова буде йти у наступних розділах цієї книжки).

Цей елемент уроку має займати не більше 5% часу заняття.

Розглянемо проведення цієї частини уроку на прикладах.

- Урок з курсу “Практичне право” у 8 класі (з досвіду роботи О.Пометун)

Тема: Вступний урок до курсу.

Очікувані результати уроку: “ Після цього уроку учні зможуть:

- пояснювати, що таке правила і яку роль відіграють правила в житті людей;
- набути навичок роботи в малих групах;
- визначити своє ставлення до ролі правил у житті”.

- Урок української мови в 6 класі (З досвіду роботи О.Данилевської)

Тема уроку: „Відмінювання іменників другої відміни”.

“Сформулювати мету сьогоднішнього заняття — до снаги кожному з вас, — заохочує учнів до роботи вчитель, — адже подібне формулювання ми мали на попередньому уроці. По цих словах учитель просить учнів, скориставшись формулою "Сьогоднішній урок навчить мене...", висловити мету заняття. (Відповідь учнів: "Сьогоднішній урок навчить мене вживати відмінкові закінчення іменників II відміни".)

Занотувавши на дошці загальне формулювання (з формою *нас* особового займенника), вчитель прикріплює аркуш з більш конкретними очікуваними результатами.

Загальний вигляд тексту на дошці такий	<p><i>Сьогоднішній урок навчить нас уживати відмінкові закінчення ім. II відміни:</i></p> <p>— навчить уживати закінчення -а(-я), -у(-ю) в ім. ч. р. одн. в Р. в.;</p> <p>— навчить розрізняти форми З. — Р. відмінків в об'єктних словосполученнях, типу: купити цукор (З.в.) — купити цукру (Р.в.);</p> <p>— навчить правильно, стилістично вмотивовано вживати паралельні відмінкові форми: панові — пану; воротами — ворітьми; на мосту — на мості; поляй — піль; читати лист — читати листа тощо.</p>
--	--

- Урок з курсу громадянської освіти “Ми – громадяни України” в 9 класі (З досвіду роботи І.Костюк)

Тема уроку: Вступний урок до курсу

Поясніть учням, що ми починаємо вивчати зовсім новий і незвичайний курс. Щоб бути успішним у цій справі, нам треба по-новому подивитись один на одного, знайти в собі та інших нові риси характеру. Зараз ми спробуємо зробити це, виконавши першу вправу нашого курсу "Знайомство".

Попросіть учнів познайомитися, по черзі передаючи один одному "мікрофон". Учні починають з того, що називають своє ім'я, а потім виконують другу частину вправи, пояснюючи, чому його чи її так назвали або що означає ім'я в перекладі тощо.

Запитайте в учнів, чому, на їхню думку, курс починається такою вправою.

Поясніть, що право на ім'я — це природне право людини і громадянина; держава складається з окремих громадян. Всі вони різні й по-своєму важливі для неї.

Представте тему й очікувані результати уроку: “Після цього уроку ви зможете:

- пояснювати, чому курс носить таку назву, в чому полягають мета і завдання курсу;
- розповідати, хто такі громадяни;
- правильно використовувати посібник і працювати на уроках”.

Надання необхідної інформації

Мета цього елемента, етапу уроку – дати учням достатньо інформації, для того щоб на її основі виконувати практичні завдання, але за мінімально

короткий час. Це може бути міні-лекція, читання роздаткового матеріалу, виконання домашнього завдання, опанування інформацією за допомогою технічних засобів навчання або наочності. Для економії часу на уроці і для досягнення максимального ефекту уроку можна подавати інформацію для попереднього домашнього вивчення. На самому уроці вчитель може ще раз звернути на неї увагу, особливо на практичні поради, якщо необхідно прокоментувати терміни або організувати невеличке опитування. Ця частина уроку займає близько 10-15 % часу.

Розглянемо проведення цієї частини уроку на прикладах.

➤ Урок української мови в 6 класі (З досвіду роботи О.Данилевської).

Тема уроку: „Відмінювання іменників другої відміни”.

Учитель повідомляє учням, що для успішного опрацювання й засвоєння матеріалу уроку їм треба пригадати, за якою ознакою іменники I відміни поділяють на групи. (Відповідь учнів: "За характером кінцевого приголосного основи іменники I відміни поділяють на три групи — тверду, м'яку та мішану".)

Наступним запитанням учитель активізує опорні знання учнів, прагнучи з'ясувати, які іменники I відміни відносили до твердої групи, які — до м'якої, а які — до мішаної.

(Відповідь учнів: "У тверду групу об'єднуємо ім. I відм. з твердим кінцевим приголосним основи, напр.: Миколд-а, дорог-а. До м'якої групи відносимо ім. I відм. з м'яким кінцевим приголосним, напр.: земл-я, Ілд-я. До мішаної групи відносимо ім. I відм. з кінцевим шиплячим приголосним, напр.: грущ-а").

Учитель пояснює, що для більшості іменників II відміни і чоловічого, і середнього роду принцип поділу на групи лишається таким самим. Виняток становлять іменники ч.р. з основою на -р (каменяр, комар, пир), де є певні особливості. Для їх виявлення можна застосувати *інтерактивну технологію "Робота в парах"*. Використання цієї нескладної в плані організації форми буде своєрідним прологом (у певному сенсі — розминкою) до застосування організаційно складнішої технології, що з її допомогою опрацюватимемо основний матеріал.

Для організації цієї ігрової форми і роботи вчитель готує набір карток (по одній для кожного учня) з такими	<p>№ 1 Орієнтуючись на місце наголосу в Р.в. однини, визначте, які іменники на -ар, -ир належать до твердої групи. Санітар — санітара, куховар — куховара, касир — касира, мундир — мундира (Винятки! Комар — комара, хабар — хабара, долар — долара, пластир — пластиру).</p> <p>№2. Орієнтуючись на місце наголосу в Р.в. однини, визначте, які іменники на -ар, -ир належать до м'якої групи. Кобзар — кобзаря, лікар — лікаря, пустир — пустиря, козир — козиря (Винятки! Ігор — Ігоря, якір — якоря, лобур — лобуря)</p> <p>№3 Орієнтуючись на лексичне значення іменників та на місце наголосу в Р.в. однини, визначте, які іменники II відміни на -яр належать до мішаної групи. Школяр — школяра, каменяр — каменяра, скляр — скляра.</p> <p>№4 Орієнтуючись на місце наголосу в Р.в. однини, визначте, які іменники II відміни на -яр належать до твердої групи. Ювіляр — ювіляра, маляр — маляра, муляр — муляра, футляр — футляра.</p> <p>№5 Орієнтуючись на кількість складів у слові та на місце наголосу в Р.в. однини, визначте, які ім. II відміни з основою на -р належать до твердої групи. Пир — пиру, мир — миру, вир — виру, двір — двору, мур — муру.</p>
---	---

Кількість карток учитель готує залежно від кількості учнів у класі, так, щоб кожен мав змогу прочитати й обдумати завдання *індивідуально*.

Роздавши кожній парті-парі картки (дві однакові — по одній для кожного учасника пари), вчитель пропонує за 1 хв. ознайомитися із завданням і обдумати свій висновок. Тоді за сигналом учителя учні повертаються обличчям одне до одного й висловлюються вголос — спершу ті, що праворуч (30 сек.), а потім ті, що ліворуч (30 сек.). Ще півхвилини вчитель дає часу для узгодження думок і визначення, хто буде висловлюватися перед класом. Коли час вичерпано, вчитель надає слово представникам пар (по одній відповіді для кожного варіанту завдання), попросивши решту пар, що опрацювали те саме завдання, додавати в разі потреби щось до відповідей однокласників.

Отже, узагальнює вчитель, — опрацьовуючи відмінювання іменників II відміни, пам'ятайте, що іменники чоловічого роду з основою на -р поділяються на групи особливо: до твердої групи належать односкладові іменники з основою на -ір, -ор, -ур, -ер та іменники на -ар, -яр, -ир з постійним наголосом; до м'якої — іменники з основою на -ар, ир, які в однині мають наголос на корені, а також іменники з рухомим наголосом; до

мішаної — назви людей за професією або діяльністю з наголошеним суфіксом -яр.

(Цей етап у засвоєнні інформації вчитель може організувати і як роботу з підручником, запропонувавши дітям порівняти свої висновки з теоретичним матеріалом у книжці).

➤ Урок з української мови в 6 класі (З досвіду роботи О.Панченкова)
Тема уроку: „Типи відмін іменників”.

Учитель повідомляє, що в українській мові існує чотири відміни іменників. Щоб визначити, до якої відміни належить певне слово, треба звернути увагу на його рід, закінчення називного відмінка однини та інколи на значення (1 хвилина).

На попередньому уроці учні були об’єднані в чотири „домашніх” групи по 3-5 осіб. Кожна група опрацьовувала інформацію про конкретну відміну іменників:

- група 1 – перша відміна;
- група 2 – друга;
- група 3 – третя;
- група 4 – четверта.

➤ Урок з зарубіжної літератури у 8 класі (З досвіду роботи О. Святенка).

Тема уроку: Дискусія: Дон Кіхот: “за” і “проти”.

Методом “Мікрофон” учні по черзі зачитують вірші або висловлювання відомих людей про роман Сервантеса чи його героя.

Додаткові матеріали до уроку

*Згордувавши світом шумним,
Він блукав привіддям глумним
Добрим людям на забаву
І, здобувши вічну славу,
Мудрим вмер, хоч жив безумним.*

М. де Сервантес

Кожен з нас – син своїх добрих справ.

Сервантес (Дон Кіхот)

Кожна людина є трішки Дон Кіхотом.

В.Белінський

Декларації застаріли, костюми вийшли з моди, змінилася мораль. Але серце Дон Кіхота й кмітливість простодушного Санчо Панси не полиняли від часу. (І.Еренбург)

Дон Кіхот “найпростіший душею і одна з найбільших серцем людина”. (Ф.Достоевський)

“В донкіхотстві нам слід було б визнати високе начало самопожертви, тільки підмічене з комічного боку”(І.Тургенєв)

“...Дон Кіхот...такий чесний, такий святий, що навіть смішний і кумедний для всієї цієї наволочі, цієї іржі, не достойної бути на його обладунках”(Ф.Шаляпін)

“Смішне в донкіхотстві те, що благородний рицар намагається оживити давно віджили минуле”(Г.Гайне)

*Ти, Дон Кіхоте, може, біснுவатий?
Що в тебе є? Печаль і далина.
Тобі не досить – просто існувати?
Ти хочеш побороти чаклуна?!*
(Ліна Костенко)

➤ Урок з географії у 7 класі (3 досвіду роботи О.Пруцакової)

Тема уроку: Імітаційна гра-експромт „Танкер”.

Інформація, необхідна для проведення гри належить до двох типів: засвоєна учнями на попередніх уроках географії та біології та така, що надається в ході гри.

Перед початком гри “Танкер” на столи, де будуть сидіти ігрові групи, вчитель кладе написами вниз 5 аркушів паперу з фактами, що стосуються нафтового забруднення океану, наприклад:

1. “Після зливання нафти з танкера споживачеві в танках залишається 1% нафти, що перевозиться. При так званому баластовому промиві перед заповненням танків новою нафтою надзвичайно забруднену воду зливають (1 літр нафти забруднює 200 тис. л. чистої води).”

2. “За сучасними даними щорічно до океану зливається близько 6 млн.т. нафти. При чому більше 50% нафти потрапляє в океан після її використання людиною. Вона повертається сюди з промисловими, побутовими, зливовими водами, через забруднену атмосферу, коли смог від автомобільних вихлопів переноситься в бік моря.”

3. “В Північній Атлантиці нафтове забруднення призвело до зміни фізичних властивостей пограничного шару води, а саме до зниження температури замерзання. Забруднення полярних районів знижуючи альbedo поверхні льоду на 25-35%, зміщує початок танення на більш ранні строки.”

4. “В Мексиканській затоці нафтових свердловин так багато, що Служба берегової охорони була змушена втрутитись, вимагаючи створення "проходів" для маневрування суден при заході до портів та виході з них.”

5.” Найбільше вилилось нафти з пошкодженої свердловини в Перській затоці (1972р)- щоденно до 10 тис. баррелів протягом 22 днів (1 баррель – 156,9 л.)”

Ці аркуші не перевертаються майже до кінця гри.

➤ Урок біології в 6 класі (3 досвіду роботи І.Романової).

Тема уроку: “Тканини рослин”.

1. Застосовується технологія „Мозковий штурм”.

- Учитель звертається до всього класу: „Як ви вважаєте, що таке тканина в біологічному аспекті?

- На дошці записуються всі ідеї;

- Здійснюється вибір правильних ідей і пошук спільних думок.

2. Робота в зошитах.

Кожна група занотовує своє визначення терміну „тканина”.

3. Проводиться обговорення й оцінювання запропонованих визначень, вони порівнюються з визначенням підручника.

Інтерактивна вправа - центральна частина заняття

Її метою є засвоєння навчального матеріалу, досягнення результатів уроку. Інтерактивна частина уроку має займати близько 50-60% часу на уроці. Обов'язковою є така послідовність і регламент проведення інтерактивної вправи:

- Інструктування – вчитель розповідає учасникам про мету вправи, правила, послідовність дій і кількість часу на виконання завдань; запитує чи все зрозуміло учасникам (2-3 хв.).
- Об'єднання в групи і (або) розподіл ролей (1-2 хв.).
- Виконання завдання, при якому вчитель виступає як організатор, помічник, ведучий дискусії, намагаючись надати учасникам максимум можливостей для самостійної роботи і навчання у співпраці один з одним (5-15 хв.).
- Презентація результатів виконання вправи (3-15 хв.).
- Рефлексія результатів учнями: усвідомлення отриманих результатів, що досягається шляхом їх спеціального колективного обговорення або за допомогою інших прийомів (5-15 хв.)

Рефлексія є природнім невід'ємним і **НАЙВАЖЛИВІШИМ** компонентом інтерактивного навчання на уроці.

Вона дає можливість учням і вчителю:

- усвідомити, чому вони навчились,
- пригадати деталі свого досвіду і отримати реальні життєві уявлення про те, що вони думали і що відчували, коли першій раз зіткнулись з тією чи іншою навчальною технологією. Це допомагає їм чіткіше планувати свою

подальшу діяльність вже на рівні застосування технологій в своїй подальшій пізнавальній діяльності та у житті;

- оцінити власний рівень розуміння та засвоєння навчально матеріалу і спланувати чіткі реальні кроки його подальшого опрацювання;
- порівняти своє сприйняття з думками, поглядами, почуттями інших й інколи скорегувати певні позиції;
- як постійний елемент навчання привчати людину рефлексувати в реальному житті усвідомлюючи свої дії та прогнозуючи подальші кроки;
- учителям - побачити реакцію учнів на навчання та вносити необхідні корективи.

Рефлексія здійснюється в різних формах: у вигляді індивідуальної роботи, роботи в парах, групах, дискусії, в письмовій та усній формі.

Вона завжди містить декілька елементів: фіксація того, що відбулось, визначення міркувань та почуттів щодо отриманого досвіду, плани на майбутній розвиток.

Рефлексія застосовується після найважливіших інтерактивних вправ, після уроку, після закінчення певного етапу навчання.

Технології проведення рефлексії

Технології рефлексії після окремих вправ, фрагментів уроку:

Усне обговорення може проводитись за питаннями:

- з якою метою ми робили цю вправу?
- Які думки вона у вас викликала?
- Які почуття?
- Чому ви особисто навчилися?
- Чому б хотіли навчитись у подальшому?

Листок оцінювання уміння висловлюватись

Ім'я, прізвище

Критерії оцінки (0 – потребує вдосконалення; 1 – задовільно; 2 – прекрасно)

Критерії	Бали
Я вмію підбирати аргументи і чітко їх висловлювати	
Я вмію робити логічні висновки	
Я успішно застосовую	

парафразування	
Я вмю ставити запитання	
Я вмю сказати “ні”	
Я вмю аргументовано відповідати на критику	

Незакінчене речення (може бути усним, письмовим)

1) Заповніть пропуски в тексті:

Спілкування – це

Воно є важливим для людини, оскільки

Якщо я навчуся ефективно спілкуватись, я зможу

Що я вже вмю в спілкуванні?

Що потребує вдосконалення?

2) Складіть короткий власний кодекс “Про що я завжди намагають пам’ятати під час суперечки”. Використайте пропоновані словосполучення.

Суперечка – це ...

Вона є можливістю для ....

Інші люди, що сперечаються мають право на ...

Я маю право на ...

Моїм завданням в суперечці завжди є...

Тому під час суперечки я намагаюсь бути ...

Усно пропонуються *підсумкові формули*: для мене сьогодні важливим було..., сьогодні я навчився..., мені хотілося в майбутньому навчитись...

Коротке есе з чітким викладенням власної позиції

Напишіть коротке есе, використовуючи поняття і терміни уроку, в якому дайте відповіді на питання:

Як впливає мислення стереотипами на людину?

На суспільство?

На того, хто вірить в даний стереотип?

Власні думки обов’язково пояснюйте та доводьте прикладами.

Коротка дискусія, що відбиває тему уроку:

Спробуйте знайти в своєму житті приклади власних упереджень або випадок дискримінації стосовно себе. Які думки, почуття це викликало у вас тоді? Які викликає зараз? Як ви будете реагувати на прояви упереджень та дискримінації?

Розглянемо проведення цієї частини уроку на прикладах.

➤ Урок алгебри в 7 класі (З досвіду роботи вчителя О.М.Бобракової)

Тема уроку: Властивості степеня з натуральним показником.

Пропонується застосування інтерактивної технології «Ажурна пилка» (27 хв.).

На попередньому уроці вчитель роздав кожному учневі картку певного кольору з номером на ній (від 1 до 5). Сформувалося п'ять груп по п'ять осіб у кожній. Групи отримали певні завдання:

- „червоні” – сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Множення степенів з однаковою основою”;

- „сині” - сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Ділення степенів з однаковою основою”;

- „жовті” - сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Піднесення степеня до степеня”;

- „зелені” - сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Піднесення до степеня добутку”;

- „фіолетові” - сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Піднесення до степеня частки”.

Вправа будується за такими етапами:

1) учням пропонується об'єднатися в групи відповідно до кольору картки, яку вони отримали („домашні” групи). У „домашніх” групах учні обмінюються інформацією, проводять взаємоопитування, розв'язують завдання, підготовлені вдома.

2) учитель пропонує учням об'єднатися в групи відповідно до своїх номерів („експертні” групи). У кожній „експертній” групі опиняються представники з кожної „домашньої” групи. Учасники та учасниці формулюють, доводять та показують на прикладах застосування властивості степеня з натуральним показником, яку вивчали в „домашній” групі. У зошитах записуються визначення, доведення та формули кожної з властивостей.

3) учитель пропонує учням об'єднатися в „домашні” групи, учасники яких обмінюються між собою інформацією, отриманою в „експертних” групах (формулюють властивості степеня, відновлюють хід доведення кожної з властивостей, на прикладах показують їх застосування).

4) клас об'єднується в загальне коло для підведення підсумків уроку.

➤ Урок історії в 10 класі (З досвіду роботи В. Бойка)

Тема уроку: Тоталітаризм – феномен ХХ століття

Інтерактивна частина заняття проводиться із застосуванням технологій “Ажурна пилка” та “Коло ідей”.

Визначення ознак тоталітарних режимів(“ажурна пилка”)

Вправу виконують у кілька етапів, що потребує чітких організації та інструктажу. Вчитель об'єднує учнів у 6 домашніх груп по 3-4 особи в кожній, члени яких отримують позначки одного кольору (сині, білі, зелені тощо). Завдання домашніх груп – опрацювати надану інформацію та опанувати нею на рівні, достатньому для обміну цією інформацією з іншими.

Завдання кожній групі:

Група 1

Прочитайте наданий текст “Характерні риси економічної політики нацистського режиму в Німеччині”.

Виділіть та тезисно запишіть основні ознаки економіки Німеччини періоду диктатури.

Група 2

Прочитайте наданий текст “Характерні риси суспільно-політичного життя Німеччини за часів нацистського режиму”.

Виділіть та тезисно запишіть ознаки суспільно-політичного життя Німеччини періоду диктатури.

Група 3

Прочитайте наданий текст “Характерні риси економічної політики фашистського режиму в Італії”.

Виділіть та тезисно запишіть основні ознаки економіки Італії періоду диктатури.

Група 4

Прочитайте наданий текст “Характерні риси суспільно-політичного життя Італії за часів фашистського режиму”.

Виділіть та тезисно запишіть основні ознаки суспільно-політичного життя Італії періоду диктатури.

Група 5

Прочитайте наданий текст “Характерні риси економічної політики комуністичного режиму в СРСР”.

Виділіть та тезисно запишіть основні ознаки економіки СРСР періоду диктатури.

Група 6

Прочитайте наданий текст “Характерні риси суспільно-політичного життя СРСР за часів комуністичного режиму”.

Виділіть та тезисно запишіть основні ознаки суспільно-політичного життя СРСР періоду диктатури.

Групам відводиться на цю роботу 10 хв.

Після завершення роботи домашніх груп запропонуйте учням об'єднатися у експертні групи по 6 осіб, де вони по черзі обмінюються своїми знаннями з опрацьованого тексту (10 хв.).

На завершальному етапі роботи учні повертаються до домашніх груп та діляться інформацією, отриманою в експертних групах. Під час обговорення учні дають колективну відповідь на завдання:

- визначте та запишіть тезисно спільні та відмінні ознаки трьох головних різновидів тоталітарних режимів.

Визначення основних ознак тоталітаризму ("коло ідей")

Коли домашні групи завершили виконання своїх завдань запропонуйте їм по черзі озвучити лише одну тезу зі спільних ознак тоталітарних режимів, які обговорювалися в групі. Продовжуючи по колу, вчитель запитує всі групи та записує на дошці тези груп доти вони не вичерпаються .

- Урок з курсу "Людина і світ" в 11 класі (З досвіду роботи вчителя А.Ковтонюка)

Тема уроку: "Людина і демократія"(Еволюція взаємин)

Інтерактивна частина уроку проводиться із застосуванням технології "Рольова гра".

Відштовхуючись від учнівських відповідей, треба поставити перед учнями завдання: станьте учасниками рольової гри "Людина і демократія: еволюція взаємин". Для цього ознайомтесь з умовами участі.

Умови проведення рольової гри "Людина і демократія: еволюція взаємин".

- *Ваше завдання - сформуванати сім груп, що представлятимуть демократичні цінності певної історичної епохи на інсценованому форумі;*
- *Вчитель або один із учнів (якого можна визначити наперед) беруть на себе роль спікера.*
- *Кожна група отримує роздаткові фрагменти і протягом 10 хвилин визначає, які принципи демократії описані в отриманому фрагменті і як можна коротко представити їх іншим;*
- *Виберіть (або визначте жеребкуванням) свого представника, який виголосить коротку, 3-хвилинну промову, яка опише внесок стародавніх Афін, Риму і т.д. у розвій демократії. Найкраще було б, коли б він виступив від імені визначених у фрагментах історичних постатей.*

Важливо, щоб представники говорили від першої особи: "Я, Перикл, горджуся устроєм Афін, бо...". Оберіть у своїй групі секретаря та художника. В процесі роботи з фрагментом секретар записує по пунктах найважливіші тези приготовленого виступу "батька демократії" своєї групи, а художник групи розробляє для неї цікаве "лого".

Порядок проведення самої гри може бути таким.

Спікер оголошує урочисте відкриття Форуму демократії і запрошує до слова представника кожної епохи відповідно до порядкового номера фрагменту. Після виголошення своєї промови, кожному виступаючому слід

"захистити" свою модель демократії, відповідаючи на запитання інших груп та спікера.

За матеріалами фрагментів спікер може поставити такі запитання:

- А чи справедливим є рішення більшості в Стародавніх Афінах про засудження до смертної кари Сократа?
- Якщо римська республіка була такою сильною і стабільною, як же так сталося, що вона віддала кладу Юлію Цезарю, який узурпував її?
- Консенсус і право вето - це досконалий спосіб прийняття рішення. Чому ж тоді досконалий механізм сейму скотився до анархії, не будучи спроможним приймати доленосні для держави рішення?
- Виборчу систему і розмежування гілок влади ви називаєте сильною стороною держави Війська Запорозького. Чому ж тоді конституція так і не стала фактичною, а залишилась юридична формальною?
- Як же Ви, проголошуючи рівність всіх людей в США очевидною річчю, залишились прихильниками рабства?
- Як сталося, що реалізація високих ідеалів свободи і рівності всіх людей привела до кривавого терору у Франції?
- А який сенс возвеличувати документ, який може проігнорувати будь-який уряд?

Після виголошення промов спікер пропонує кожному виступаючому виказати побажання народу України стосовно побудови в ній демократичного суспільства.

Підсумкова частина.

1. Звернути увагу учнів на вислів У. Черчілля відносно демократії і запропонувати бажаючим прокоментувати його.
2. Обговорити з учнями чи досягнута під час виконання вправи мета уроку.
3. Запропонувати учням у ролі домашнього завдання намалювати комікси на тему "Людина і демократія: еволюція взаємин".

➤ Урок української мови в 6 класі (З досвіду роботи О.Панченкові).

Тема уроку: "Типи відмін іменників"

Інтерактивна частина уроку проводиться шляхом застосування технології "Ажурна пилка". Пропонується такий порядок роботи.

а) підготовка до інтерактивної вправи. Учитель просить учнів пригадати, хто до якої групи належить і зібратися кожній групі в певному місці. Кожний та кожна отримує картку червоного, синього, зеленого або жовтого кольору з номером своєї домашньої групи (1 хвилина).

б) робота в „домашніх” групах. Учні повторюють та обговорюють критерії віднесення іменників до відповідної відміни (2 хвилини).

в) робота в „експертних” групах. Учні розходяться по різних групах відповідно до кольору своєї картки: „червоні”, „сині”, „зелені”, „жовті”. У кожній з груп опиняються учні, що володіють інформацією про певну відміну іменників. Кожна „експертна” група вислуховує по черзі

представників кожної „домашньої” групи, отримує повну інформацію про систему відмін іменників (8 хвилин).

г) повернення в „домашні” групи. Кожен і кожна ділиться інформацією, отриманою в „експертних” групах. Інформація узагальнюється. Учасники та учасниці допомагають одне одному з’ясувати незрозумілі моменти (5 хвилин).

г) побудова графічної моделі. Учні будують у своїх конспектах графічну модель „Типи відмін іменників”. Модель зіставляється з таблицею в підручнику. Усуваються недоліки й неточності (5 хвилин).

д) робота з підручником - виконання вправи № 151 (Беляєв О.М., Пентилюк М.І., Симоненкова Л.М., Симоненкова Т.П. Українська мова: Підруч. для 6 кл. шк. з рос. мовою навчання. – К., 1995. – С. 71) (4 хвилини).

➤ Урок української мови у 6 класі (З досвіду роботи О.Данилевської)
Тема уроку: Відмінювання іменників другої відміни.

Основна інтерактивна вправа уроку "Ажурна пилка".

Для організації цієї інтерактивної технології вчитель повинен підготувати

1) набір фішок 4-ьох кольорів за кількістю учнів у класі, для того, щоб можна було дітей поділити на групи за кольором;

2) набір карток із завданням для груп — так, щоб кожен учень отримав роздатковий матеріал (якщо вчитель не має змоги підготувати картки з передбаченим програмою теоретичним матеріалом, варто для більш чіткої організації підготувати картки із формулюванням завдань, на яких були б указані сторінки підручника, вправи тощо).

Перед проведенням технології вчитель повідомляє, що опановуватимуть учні особливості відмінювання іменників II відміни в групах. Поставитись до завдань, — радить педагог, — варто серйозно і відповідально, бо від того, як працюватиме кожен із учасників групи, зрештою залежатимуть знання й інших. (Такий інструктаж доречний за умови, якщо діти раніше не стикалися з подібною формою. Важливо, щоб вони поставилися до завдання не як до розваги, а виявили наполегливість і мобілізувалися, як під час вікторини, змагань тощо). Якщо умови дозволяють (кількість учнів у класі), дітей іще на етапі роботи в парах можна посадити в коло. Далі вчитель об’єднує дітей в групи. Для цього спочатку роздає кожному кольорові фішки, а потім просить "розрахуватися" за номерами: 1,2,3,4.

Важливо, щоб не вчитель "призначав" номери, а учні самі їх називали (у першому випадку через неухважність хтось може не запам’ятати свого номера). Розрахунок за номерами потрібний для того, щоб об’єднати учнів у т.зв. "домашні" групи, за кольоровими фішками — в "експертні" групи.

Коли розрахунок здійснений, учитель просить групи за номерами зібратися разом: перші номери, наприклад, біля двох перших парт ряду коло вікна, другі номери — біля книжкових полиць, треті і четверті номери в інших частинах класного приміщення. Кожній групі роздаємо картки із завданням і

повідомляємо, що впродовж 5 хв. діти повинні, кожен самостійно, опрацювати матеріал, виконавши передбачені завдання, а потім — упродовж наступних 5 хв. висловитися з приводу отриманої інформації у групі: тобто, запитати про те, що лишилося незрозумілим у членів групи, переказати однокласникам теоретичний матеріал тощо. У сильному класі можна запропонувати обмінятися в групі запитаннями за опрацьованою інформацією.

Картки із завданнями для "домашніх" груп.

№1.

1. Прочитайте відмінювання іменників II відміни твердої групи, виділіть буквені закінчення.

Відмінювання іменників другої відміни твердої групи						
Однина						
Відмінок	Чоловічий рід				Середній рід	
	Назви істот		Назви неістот			
Н.	<i>брат</i>	<i>сом</i>	<i>грам</i>	<i>сад</i>	<i>село</i>	<i>коло</i>
Р.	<i>брата</i>	<i>сома</i>	<i>грама</i>	<i>саду</i>	<i>села</i>	<i>кола</i>
Д.	<i>братові</i>	<i>сомові</i>	<i>граму</i>	<i>саду</i>	<i>селу</i>	<i>колу</i>
	<i>брату</i>	<i>сому</i>	<i>грамові</i>	<i>садові</i>		
З.	<i>брата</i>	<i>сома</i>	<i>грам</i>	<i>сад</i>	<i>село</i>	<i>коло</i>
О.	<i>братом</i>	<i>сомом</i>	<i>грамом</i>	<i>садом</i>	<i>селом</i>	
М.	<i>на братові</i>	<i>на</i>	<i>у грамі</i>	<i>у саду</i>	<i>колом</i>	
Множина						
Відмінок	Чоловічий рід				Середній рід	
	Назви істот		Назви неістот			
Н.	<i>брати</i>	<i>соми</i>	<i>грами</i>	<i>сади</i>	<i>села</i>	<i>кола</i>
Р.	<i>братів</i>		<i>грамів</i>	<i>садів</i>	<i>сіл</i>	<i>кіл</i>
Д.	<i>сомів братам</i>		<i>грамам</i>		<i>села́м</i>	
З.	<i>сомам братів</i>		<i>садам</i>		<i>кола́м</i>	
О.	<i>сомів братами</i>		<i>грами</i>	<i>сади</i>	<i>села</i>	<i>кола</i>
М.	<i>сомами</i>		<i>грамами</i>		<i>села́ми</i>	

2. Запам'ятайте!

У кличному відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни твердої групи мають закінчення *-у*, *-е*. Букву *у* пишемо, зокрема, в іменниках з суфіксами *-ик*, *-к*: *хлопчику*. Закінчення *-е* мають безсуфіксні іменники: *голубе*, *Іване*.

Більшість іменників чоловічого роду II відміни твердої групи в давальному відмінку однини мають паралельні закінчення *-ові* та *-у*: *братові* і *брату*. Тільки закінчення *-у* мають іменники на *-ів* (*їв*), *-ов*, *-ев*, *-ни*, *-ін* (*-їн*): *Київ* — *Києву*, *Львів* — *Львову*, *рів* — *рову*.

Деякі іменники чоловічого роду II відміни в орудному відмінку множини мають паралельні закінчення *-ами, -ми*: *чоботами — чобітьми*, а в родовому відмінку множини поряд із закінченням *-ів* мають нульове закінчення: *чоботів — чобіт*.

№2. 1. Прочитайте відмінювання іменників II відміни м'якої групи, виділіть буквені закінчення.

Відмінювання іменників другої відміни м'якої групи				
Однина				
Відмінок	Чоловічий рід		Середній рід	
Н.	<i>коваль</i>	<i>гай</i>	<i>море</i>	<i>життя</i>
Р.	<i>коваля</i>	<i>гаю</i>	<i>моря</i>	<i>життя</i>
Д.	<i>ковалеві, ковалю</i>	<i>гаю</i>	<i>морю</i>	<i>життю</i>
З.	<i>ковалю</i>	<i>гай</i>	<i>море</i>	<i>життя</i>
О.	<i>ковалем</i>	<i>гаєм</i>	<i>морем</i>	<i>життям</i>
М.	<i>на ковалеві</i>	<i>у гаю, гай</i>	<i>у морі</i>	<i>у житті</i>
Кл.	<i>ковалю</i>	<i>гаю</i>	<i>море</i>	<i>життя</i>
Множина				
Відмінок	Чоловічий рід		Середній рід	
Н.	<i>ковалі</i>	<i>гаї</i>	<i>моря</i>	<i>життя</i>
Р.	<i>ковалів</i>	<i>гаїв</i>	<i>морів</i>	<i>життів</i>
Д.	<i>ковалям</i>	<i>гаям</i>	<i>морям</i>	<i>життям</i>
З.	<i>ковалів</i>	<i>гаї</i>	<i>моря</i>	<i>життя</i>
О.	<i>ковалями</i>	<i>гаями</i>	<i>морями</i>	<i>життями</i>
М.	<i>на ковалях</i>	<i>у гаях</i>	<i>на морях</i>	<i>у життях</i>
Кл.	<i>ковалі</i>	<i>гаї</i>	<i>моря</i>	<i>життя</i>

2. Запам'ятайте!

У кличному відмінку іменників чоловічого роду II відміни м'якої групи мають здебільшого закінчення *-ю*: *лікарю, місяцю*. Іменники м'якої групи з суфіксом *-ець* мають закінчення *-е*: *хлопець-хлопче, молодець — молодче*.

У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни м'якої групи мають паралельні закінчення: *-еві (-єві)* — та *-ю*: *ковалеві — ковалю*. Закінчення *-єві* мають іменники з основою на *й*: *героєві — герою*.

Деякі іменники в орудному відмінку множини мають паралельні закінчення *-ями, -ми*: *гостями — гістьми*, а в родовому відмінку множини поряд із закінченням *-ів* мають нульові закінчення: *полів — піль*.

Іменники середнього роду з подвоєним приголосним основи в родовому відмінку множини перед нульовим закінченням втрачають подвоєння: *вагань*. Але перед *-ів* подвоєння зберігається: *відкриттів*.

№3

1. Прочитайте зразок відмінювання іменників II відміни мішаної групи, виділіть буквені закінчення.

Відмінювання іменників другої відміни мішаної групи					
Однина					
Відміно	Чоловічий рід			Середній рід	
Н.	<i>ткач</i>	<i>газетяр</i>	<i>кущ</i>	<i>плече</i>	<i>дворище</i>
Р.	<i>ткача</i>	<i>газетяра</i>	<i>куща</i>	<i>плеча</i>	<i>дворища</i>
Д.	<i>ткачеві,</i> <i>ткачу</i>	<i>газетяреві,</i> <i>газетяру</i>	<i>кущу</i> <i>кущеві</i>	<i>плечу</i>	<i>дворищу</i>
З.	<i>ткача</i>	<i>газетяра</i>	<i>кущ</i>	<i>плече</i>	<i>дворище</i>
О.	<i>ткачем</i>	<i>газетярем</i>	<i>кущем</i>	<i>плечем</i>	<i>дворищем</i>
М.	<i>на ткачеві</i>	<i>на газетяреві</i>	<i>на кущі</i>	<i>на плечі</i>	<i>на дворищі</i>
Кл.	<i>ткаче</i>	<i>газетяре</i>	<i>куще</i>	<i>плече</i>	<i>дворище</i>
Множина					
Відмінок	Чоловічий рід			Середній рід	
Н.	<i>ткачі</i>	<i>газетярі</i>	<i>кущі</i>	<i>плечі</i>	<i>дворища</i>
Р.	<i>ткачів</i>	<i>газетярів</i>	<i>кущів</i>	<i>плечей</i>	<i>дворищ</i>
Д.	<i>ткачам</i>	<i>газетярам</i>	<i>кущам</i>	<i>плечам</i>	<i>дворищам</i>
З.	<i>ткачів</i>	<i>газетярів</i>	<i>кущі</i>	<i>плечі</i>	<i>дворища</i>
О.	<i>ткачами</i>	<i>газетярами</i>	<i>кущами</i>	<i>плечами</i>	<i>дворищами</i>
М.	<i>на ткачах</i>	<i>на газетярах</i>	<i>на кущах</i>	<i>на плечах</i>	<i>на дворищах</i>
Кл.	<i>ткачі</i>	<i>газетярі</i>	<i>кущі</i>	<i>плечі</i>	<i>дворища</i>

2. Запам'ятайте!

Іменники II відміни мішаної групи в кличному відмінку зазвичай мають закінчення *-е*: *стороже, Довбуше*. Проте деякі з них можуть мати закінчення *-у*: *товаришу, сіячу*.

У давальному відмінку в іменниках II відміни мішаної групи вживаються паралельні закінчення *-еві* та *-у*: *товаришеві — товаришу*.

Деякі іменники II відміни мішаної групи в орудному відмінку множини мають закінчення *-ами, -ми*: *грошами — грішми*.

№4

1. Прочитайте таблицю вживання закінчень у родовому відмінку іменників ч. р. в однині і з'ясуйте, коли вживаємо закінчення *-а*, коли *-у*.

Закінчення іменників другої відміни ч. р. в родовому відмінку однини

-а(-я)	Приклади	-у(-ю)	Приклади
1) назви істот і казкових героїв	<i>Василя, машиніста, Лиса, Мороза</i>	1) збірні назви	<i>лісу, очерету</i> (але: <i>ліска</i>)
2) назви міст, населених пунктів	<i>Львова, Малина</i>	2) назви речовин, матеріалу	<i>свинцю, ситцю</i>
3) географічні назви з	<i>Дністра, Тетерева</i>	3) назви установ і організацій	<i>заводу, інституту</i>

наголошеним закінченням або з суфіксами -ов-, -ев-(-єв-)		4) назви явищ природи	<i>граду, суховію, морозу</i>
4) назви мір, днів, місяців	<i>сантиметра, вівторка, січня</i> (але: <i>року, віку</i>)	5) назви почуттів, дій, ознак і станів	<i>болю, співу, колективізму, шуму, рейсу</i>
5) назви чітко окреслених предметів та їхніх частин.	<i>плуга, олівця, коридора</i> (але: <i>вокзалу, даху, залу</i>)	6) деякі географічні назви	<i>Кавказу, Сибіру, Єнісею, Криму, Китаю</i>
6) наукові терміни	<i>атома, відмінка</i> (але: <i>складу, способу, виду, роду</i>)	7) іменники із значенням місця, простору	<i>лугу, рову, світу, майдану, яру,</i>
		8) назви ігор, танців	<i>вальсу, баскетболу, тенісу</i>
		9) терміни іншомовного походження	<i>міфу, роману, стилю, сюжету</i>
		10) префіксальних і складних безсуфіксних слів	<i>випадку, прикладу, усміху, живопису, суходолу</i>

2. Зверніть увагу!

Родовий відмінок може вживатися в об'єктних словосполученнях для позначення охоплення дією частини предмета, пор: *продайте цукор (весь) 3.в. — продайте цукру (частину) Р. в.*

Коли картки в домашніх групах опрацьовано, а час вичерпано (10 хв.), учитель пропонує групам розійтися за кольорами — тобто об'єднатися в "експертні" групи. Обов'язкова умова, про яку має подбати вчитель, — це те, щоб у кожній експертній групі зібралися представники різних "домашніх" груп (тобто, були і №1, і №2, і №3, і №4). Впродовж 7 хв. пропонуємо в групах висловитися кожному номерові та поділитися інформацією, отриманою в "домашніх" групах. Через визначений час учні, за командою вчителя, знову повертаються в "домашні" групи і переповідають (5 хв.) отриману інформацію. По тому просимо висловитись представників кожної домашньої групи за схемою (схему записуємо на дошці, коли йде робота в групах):

Запис схеми	<p>— Над яким завданням працювала група? Що здалося найскладнішим під час його виконання?</p> <p>— Я к у інформацію отримали після роботи в "кольорових" групах?</p> <p>— Чи все з почутого від однокласників зрозуміло?</p>
----------------	--

Коли діти висловляться (5 — 7 хв.), вчитель просить повернутися в коло чи на свої місця та коротко (до 3-х хв.) розтлумачує питання, які здалися учням найскладнішими.

➤ Урок зарубіжної літератури в 8 класі (З досвіду роботи О.Святенка)
Тема уроку: „Дискусія: „Дон Кіхот: За і Проти”

Основна інтерактивна вправа спрямована на опрацювання дискусійного питання, застосовується технологія “Займи позицію”.

Перед дискусією – оргпідготовка (2 хв.). Вчитель зауважує, що ім'я Дон Кіхота стало загальним, а певне соціальне явище навіть дістало назву “донкіхотство”.

З одного боку, “донкіхотами” стали називати людей, неспроможних розібратися в дійсності, погляди і вчинки яких далекі від реального життя, виглядають комічно, викликають сміх та іронічне ставлення оточуючих. З іншого боку, багато хто сприймає Дон Кіхота зовсім протилежно – як символ нескореного людського духу, взірця високого служіння правді, добру, готовності до самопожертви заради шляхетних ідеалів.

Існує також і менш крайнє сприйняття цього героя – шляхетна, але наївна людина, що прагне втілити нездійсненну мрію про встановлення вселюдської справедливості.

На цьому уроці кожен з учнів може висловитися, зайнявши позицію під плакатами в залежності від викладеної там тези щодо обговорюваної проблеми – “проголосувати ногами”. В протилежних кінцях класу – плакати з діаметрально протилежними точками зору:

Дон Кіхот – безумець, “подвиги” якого абсурдні, смішні і навіть шкідливі

Дон Кіхот – великодушний, безкорисливий філософ-гуманіст, здатний на самопожертву заради блага інших

Між ними – плакат з третьою, не такою крайньою тезою:

Дон Кіхот – мрійник-гуманіст, що прагне втілити нездійсненну мрію

Під першим плакатом вчитель пропонує стати тим учням, у кого герой викликає тільки насмішку, глузування, зневагу, несприйняття. Під протилежним – тим, у кого він викликає пошану, захоплення, вражає силою духу. Посередині хай стануть ті, хто симпатизують, співчують шляхетним вчинкам героя, хоч і розуміють марність його намагань. (З

найчисельнішої групи вчитель обирає двох спостерігачів, які мають слідкувати за ходом дискусії).

Далі вчитель пропонує учасникам кожної групи обговорити свою позицію і виробити спільні аргументи на її захист (3 хв.).

Потім по 2 - 4 учні від кожної групи, доповнюючи один одного, викладають свої точки зору на образ Дон Кіхота і донкіхотство як соціальне явище. (На цьому етапі варто ілюструвати свої роздуми цитатами відомих людей).

Вчитель запитує, чи ніхто не змінив своєї думки, – в такому разі можна перейти до іншого плаката і аргументувати причини переходу.

Якщо ж одна з позицій залишиться без прихильників, можна запропонувати декільком учням (наприклад, не дуже активним при попередньому обговоренні) зайняти протилежну позицію і спробувати навести аргументи, які хоч і суперечитимуть їх поглядам, але будуть деякою мірою обґрунтованими, примусять учнів замислитись і, можливо, переглянути свою позицію.

➤ Урок географії в 7 класі (За досвідом О.Пруцакової)

Тема уроку: „Імітаційна гра-експромт „Танкер”.

Інтерактивна частина уроку побудована із застосуванням технології ситуативного моделювання.

Класний колектив необхідно поділити на “Планктон”, ”Нектон”, “Бентос”, “Морські птахи” та “Люди” (для цього використовується пакет зі згорнутими папірцями. Кожний учень витягає папірець, шукає свою групу і сідає за призначений стіл. Після того, як учні зайняли свої місця і утворили міні-групи, вчитель роздає аркуші, де записані назви орієнтовних ролей (наприклад у “Планктоні” – “ікринки риб”, “дрібні краби”, “водорості” тощо, серед “Людей” - “капітан танкера”, “відпочиваючі на пляжі”, “рятівники” та інші.) і зачитує “газетне повідомлення”: “Вчора, 16 березня 1978 року біля узбережжя Франції наскочив на скелі і переламався супертанкер “Амако Кадіс”, що належить одній з американських компаній. Нафтова пляма площею 2 тис. км.кв. повзе до берегів Бретані. На поверхню океану вже вилилось 170 тис.т. нафти і вона не перестає надходити. “Чорний приплив” на сотні кілометрів накрив плівкою узбережжя.”

Далі вчитель пропонує учням уявити, як почуває себе в цей час “населення” океану. Кожний у групі має вирішити, у якого конкретного персонажа перевтілюватиметься. Протягом наступних 20-25 хвилин кожна група пише п’єсу – діалог. По закінченні виділеного часу учні грають власноруч написаний спектакль. Його розпочинає будь-яка група, сідаючи у центр на стільці, інші можуть підтримувати діалог “по ходу п’єси”.

Учні неодноразово перебудовують власні ролі стосовно реплік інших гравців (таким чином виховується вміння слухати партнера і співпрацювати з ним), доповнюють їх по ходу (розвивається здатність до імпровізації, підвищується швидкість мислення), гравці глибоко “входять у роль”, починають говорити від імені іншого, співпереживають йому.

Після того, як учні представляють свої діалоги, вчитель пропонує групам перевернути догори аркуші, що лежать у них на столах, ознайомитись спочатку зі своїм фактом, потім з фактами на інших столах (переходячи по кабінету), повернутись на свої місця і обговорити варіанти вирішення проблеми нафтового забруднення океану.

- Урок фізики в 10 класі (З досвіду роботи О.Янушевич).

Тема уроку: "Магнітне поле".

Інтерактивна частина уроку проводиться із застосуванням технології „Два, чотири, всі разом”. Вона потребує такої послідовності.

1-й етап: вчитель пропонує учням сформулювати запитання-відповіді, які б розкривали зміст основних понять, положень, законів розділу „Магнітне поле” і розташувати (записати) їх у логічній послідовності так, щоб створити повне і цілісне уявлення про матеріал, що вивчався.

Об’єднує учнів у пари (так як сидять за партами) і просить обговорити свої ідеї один з одним, причому, наголошує, що пари повинні не лише сформулювати запитання, а й обов’язково проговорити відповіді на них, а також дійти згоди щодо їх послідовності.

На виконання цього етапу вправи відводиться 12-15 хв.

2-й етап: вчитель об’єднує пари у четвірки і пропонує їм порівняти результати своєї попередньої роботи, побудувавши спільно логічну послідовність запитань з розділу, обов’язково наголосивши, що четвірка повинна дійти згоди, а також бути готовою представляти свої висновки. 5-7 хв.

3-й етап: вчитель пропонує кожній четвірці сформулювати одне запитання-відповідь в тій послідовності, в якій вони їх визначили. Запитання записуються на дошці (на листку паперу), утворюючи логічний ланцюжок запитань з розділу „Магнітне поле”. Якщо запитань більше, ніж утворених четвірок, групи виступають у попередньому порядку, обговорюють утворений план розділу „Магнітне поле”.

4-й етап: учні переглядають послідовність запитань, їх важливість, пропонують вилучити „слабкі ланки” – менш важливі, другорядні запитання.

Підбиття підсумків (рефлексія) уроку

Вчителю варто задуматися про те, що підведення підсумків – це дуже важливий етап інтерактивного заняття.

Заняття підходить до кінця. На цьому етапі багато вчителів схильні розслабитися і провести коротке, нечітко структуроване обговорення; усі погоджуються, що усе було цікаве (наприклад, рольова гра удалася, вправу виконали просто здорово і т.д.), і цим справа закінчується. Учитель йде з

почуттям виконаного боргу; учні розходяться з почуттям, що спробували щось новеньке.

На жаль, вони не врахували, що підсумки є самою важливою частиною інтерактивного уроку. Саме тут прояснюється зміст проробленого; підводиться риса під знаннями, що повинні бути засвоєні, і встановлюється зв'язок між тим часом, що вже відомо, і тим, що знадобиться їм у майбутньому.

Функції підсумкового етапу уроку:

- прояснити зміст опрацьованого;
- співвіднести реальні результати з очікуваними;
- проаналізувати, чому відбулося так чи інакше;
- зробити висновки;
- закріпити чи відкоригувати засвоєння;
- намітити нові теми для обміркування;
- установити зв'язок між тим, що вже відомо і тим, що знадобиться засвоїти, навчитись у майбутньому;
- скласти план подальших дій.

Під підсумками уроку ми маємо на увазі процес, зворотний інструктажу. Іншим терміном для цього етапу є «рефлексія»; у даному випадку підкреслюється можливість для учасників навчально-виховного процесу оглянутися на події, що відбувалися; третій термін – «дискусія», що означає розгляд чи обговорення спірних питань. Його достоїнством є також підкреслений зв'язок первісних цілей з оглядом остаточних результатів.

Навчання в рамках традиційного уроку не потребує переосмислення ні від учителя, ні від учнів, в ньому немає місця рефлексійним видам діяльності. Замість цього застосовується так зване закріплення та узагальнення отриманих знань, яке майже не передбачає наступного коригування вчителем мети та змісту навчання.

Технологізація навчання передбачає обов'язкову рефлексію, під якою в педагогіці розуміють здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати

свої власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей. Мета рефлексії: згадати, виявити і усвідомити основні компоненти діяльності – її зміст, тип, способи, проблеми, шляхи їх вирішення, отримані результати та ін.

Методика проведення рефлексії на уроці включає наступні етапи:

1. Зупинка дорефлексійної діяльності. Всяка попередня діяльність має бути завершена чи призупинена. Якщо виникли труднощі в розв'язанні проблеми, то після рефлексії її розв'язання може бути продовжене.
2. Відновлення послідовності виконаних дій. Усно чи письмово відтворюється все, що зроблено, в тому числі і те, що на перший погляд здається дріб'язковим.
3. Вивчення відтвореної послідовності дій з точки зору її ефективності, продуктивності, відповідності поставленим задачам і т.п. Параметри для аналізу рефлексійного матеріалу вибираються з запропонованих вчителем.
4. Виявлення і формулювання результатів рефлексії. Таких результатів може бути виявлено декілька видів:
  - Предметна продукція діяльності – ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на питання і т.п.;
  - Способи які використовувались чи створювались в ході діяльності;
  - Гіпотези по відношенню до майбутньої діяльності.
5. Перевірка гіпотез в наступній діяльності.

Важливим фактором, що впливає на ефективність рефлексії в навчанні є різноманітність її форм і прийомів, їх відповідність віковим та іншим особливостям дітей. Рефлексія не повинна бути лише вербальною – це можуть бути малюнки, схеми, графіки і т.п.

Рефлексія тісно пов'язана з іншою важливою для технологічного уроку дією – постановкою мети. Формулювання учнем мети свого навчання

передбачає її досягнення і наступну рефлексію – усвідомлення способів досягнення поставленої мети. В цьому випадку рефлексія не лише підсумок, але й старт для нової освітньої діяльності і її нової мети.

Можлива рефлексія по відношенню до самої рефлексії, спрямована на вдосконалення процесу самопізнання.

Очевидно, що ключовою функцією підсумків буде повернення до результатів навчання і можливість переконатися, що учні їх досягли.

Розглянемо стадії підсумкового етапу уроку:

- 1/ установа фактів (Що відбулося?);
- 2/ аналіз причин (Чому це відбулося?);
- 3/ планування дій (Що нам робити далі?).

Технологія проведення підсумкового етапу

На першій стадії:

- Використовуйте відкриті питання: як? Чому? Що?
- Виразіть почуття.
- Наполягайте на описовому, а не оціночному характері коментарів.
- Говорите про зроблене, а не про те, що могло бути зроблене.

На другій стадії:

- Запитуйте про причини. Чому? Як? Хто?
- Вникніть у відповіді. Чому цього немає? Що було б, якщо?
- Шукайте альтернативні теорії. Чи є інша можливість?
- Підберіть інші приклади. Де ще відбувалося щось подібне?
- Приведіть думки незалежних експертів.

На третій стадії:

- Добийтеся від учнів узяття на себе зобов'язань у відношенні подальших дій.

Для підсумків уроку та оцінювання його результатів у балах доцільно залишати до 20% часу.

Розглянемо проведення цієї частини уроку на прикладах.

➤ Урок української мови в 6 класі (З досвіду О.Панченкова)

Тема уроку: „Типи відмін іменників”

На підсумковому етапі уроку учням пропонується відповісти на питання (питання можуть варіюватися відповідно з рівнем класу):

- з якими граматичними поняттями ми працювали на сьогоднішньому уроці?
- на скільки відмін поділяються іменники в українській мові?
- що ми враховуємо при віднесенні іменника до певної відміни?
- які іменники належать до першої відміни? До другої, третьої, четвертої?
- що значить „група іменників”? У яких відмінах виділяються тверда, м'яка та мішана групи?
- наведіть приклади іменників першої та другої відміни кожної групи;
- навіщо кожному й кожній з нас треба знати правила поділу іменників на відміни? Як це може допомогти при побудові усного чи письмового висловлювання?
- які помилки можуть виникнути, якщо забути правила поділу іменників на відміни? Чи приємно буде читати або слухати таке висловлювання?
- як ви гадаєте, чи виконали ми ті завдання, що поставили на початку уроку?
- що нам допомогло опанувати складним граматичним матеріалом?
- що сподобалося вам при роботі в технології „Ажурна пилка”?
- які труднощі виникали у вас протягом уроку?
- що ви порадите однокласникам та однокласницям для подолання таких труднощів? (10-12 хвилин).

Учитель пропонує учням оцінити свою роботу на уроці, виставивши собі від 0 до 3 балів за кожним з критеріїв:

1. Я активно працював(ла) у групі - ...
2. Я вносив(ла) вдалі пропозиції, що були враховані групою - ...
3. Я допомагав(ла) іншим учасникам, заохочував(ла) їх до роботи - ...
4. Я узагальнював(ла) думки інших та просував(ла) роботу групи вперед - ...

Кілька учнів за бажанням називають і обґрунтовують власні оцінки (3 хвилини).

➤ Урок зарубіжної літератури в 8 класі (З досвіду роботи О.Святенка)
Тема уроку: „Дискусія: „Дон Кіхот: За і Проти”

Підведення підсумків та оцінювання результатів уроку відбувається після завершення дискусії. Вчитель просить одного-двох учасників назвати найбільш переконливі аргументи своєї та протилежної сторони, а також спробувати дійти консенсусу.

Найвірогідніший висновок, який можуть зробити учні (можливо, з допомогою вчителя): “Образ Дон Кіхота зітканий з гострих суперечностей: він мудрець і безумець; кволий, немічний і водночас сповнений духовної

сили; збіднілий, він вражає своєю щедрістю; це образ трагічний і комічний”.

Далі вчитель переходить до вислуховування коротких коментарів спостерігачів, які оцінюють аргументи, активність та дотримання правил проведення дискусії як групами, так і окремими учнями.

Вчитель оголошує оцінки (у класах з певним досвідом проведення дискусій учні залучаються до аргументованого взаємооцінювання та самооцінювання).

➤ Урок з курсу громадянської освіти “Ми – громадяни України” у 9 класі (З досвіду І.Костюк)

Тема уроку: Як людство йшло до демократії

На підсумковому етапі уроку вчитель пропонує учням виконати та обговорити два завдання, які дозволяють перевірити, чи досягли учні очікуваних результатів.

Завдання 1.

Оберіть із запропонованого списку те, що ви вважаєте “коренями” і те, що вважаєте “плодами” демократії. Розмістіть відповідно свого вибору картки на малюнку із зображенням дерева. Аргументуйте свій вибір. Якщо у вас є потреба, можете додати до цього переліку 2-3 положення.

- Поінформованість громадян про зовнішню політику країни
- Можливість стати підприємцем
- Участь громадян в управлінні
- Рівність
- Вільні та справедливі вибори
- Контроль громадян над владою
- Можливість бути обраним президентом країни
- Верховенство закону
- Самоврядування
- Суверенітет народу

Завдання 2.

Обговоріть в парах та представте свої думки класу. У зв’язку з розвитком засобів зв’язку (мережа Інтернет, супутниковий зв’язок) деякі політологи вважають, що в майбутньому можливо введення прямої демократії з поданням голосів по каналам зв’язку, вихід на які буде мати кожен. Чи може це відбутися? Якщо так, то як це вплине на політичне життя суспільства?

РОЗДІЛ ІУ. ЯК ОЦІНИТИ ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ НА ІНТЕРАКТИВНОМУ УРОЦІ

4.1. ЧОМУ НЕОБХІДНІ НОВІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ

Як оцінювати роботу учнів під час проведення інтерактивних уроків, як підтвердити, що діти справді набули необхідні знання, уміння і навички, сформуvalи у себе значущі для сучасного життя цінності та компетентності. Ці важливі проблемні питання спонукають педагогів, які застосовують інтерактивні технології, переосмислювати критерії оцінювання навчальних досягнень школярів. Наприклад, у інтерактивному навчанні важливими є такі вміння, як здатність відстоювати свою думку або аргументувати свою позицію під час дискусії чи дебатів. Отже, оцінювання повинно базуватися саме на цих важливих уміннях, а не лише на оцінюванні здатності учня запам'ятовувати та відтворювати фрагменти інформації. Разом із застосуванням традиційних методів оцінювання рівня навчальних досягнень учнів, учителі шукають також альтернативні підходи до вирішення цього питання.

Важливим є і те, що багато інтерактивних технологій: дебати, рольова гра, аналіз випадку, дискусія, обговорення в групі – на перший погляд, сприймаються скоріше як гра, ніж серйозне навчання. Тому вчителі, перш ніж їх використовувати, хотіли б мати підтвердження того, що інтеракція забезпечує досягнення якісних результатів навчання, щоб їх продемонструвати батькам, адміністраторам і навіть самим учням.

У розробці підходів до оцінювання першим кроком є чітке формулювання завдань оцінювання. Традиційно такими завданнями вважаються наступні:

- показати учням, як вони досягли мети уроку;
- визначити найкращих за результатами учнів;
- стимулювати мотивацію учнів до навчання і отримання знань;
- визначити рівень здібностей учнів;
- з'ясувати, чи є необхідність у додатковому навчанні або “перенавчанні”;
- поставити оцінки.

Такі традиційні завдання оцінювання зберігають свою актуальність і на інтерактивних уроках, але поруч з ними перед учителями постають і нові проблеми. Так, на такому уроці вчителі інколи, повідомляючи учням завдання, заздалегідь інформують їх про критерії, за якими воно буде оцінюватися. Такий засіб дозволяє досягнути більшої ефективності навчання. Іноді викладачі здійснюють відкрите оцінювання результатів навчання самими учнями і не використовують результати такого оцінювання для виставлення оцінок в балах.

Нові стратегії оцінювання повинні показати рівень оволодіння навичками мислення і комунікації, рішення складних проблем і використання правових та інших соціальних інструментів. Оцінювання повинно бути тісно пов'язаним з процесом навчання, хоча б тому, що учні засвоюють власне те, за що їх оцінюють. Отже, методика перевірки знань, умінь та навичок має відповідати меті та методиці викладання курсу. Якщо для перевірки знань існують традиційні способи оцінювання, то перевірка навичок вимагає набагато більшого часу, а оцінити виховний ефект програми безпосередньо на уроці практично неможливо. Цінності, особисте ставлення проявлятимуться в реальному житті; завдання ж учителя – надати учням можливість проявляти і захищати власну думку в будь-яких “навчальних ситуаціях” у класі та поза школою.

Спробуємо узагальнити випадки, коли вчителям необхідні нові підходи до завдань оцінювання:

- коли для досягнення результатів необхідно вирішувати складні колективні завдання, наприклад: розв'язання проблем і прийняття рішень;
- коли вчитель бажає спонукати учнів до висловлювання ними розуміння ідей, а не відтворення фрагментів певної інформації;
- коли вчитель переходить від простої перевірки знань і вмінь до оцінки умінь, що необхідні для створення демократичних інститутів суспільства (наприклад, здатності спільно працювати і приймати рішення, висловлювати

обґрунтовані думки, уміння слухати, розв'язувати конфлікти, застосовувати знання з громадянської освіти в реальних життєвих ситуаціях);

- коли потрібно спонукати як вчителя, так і учнів до роздумів над якістю навчання і над тим, як його можна підвищувати;
- коли треба надати учням можливість демонструвати свою здатність обдумувати та вирішувати дискусійні питання та проблеми;
- коли оцінюють старанність, яку учні вкладають у співпрацю і заохочують дітей допомагати один одному в роботі. Завдяки цьому школярі самі навчаються, впорядковують і структурують свої знання;
- коли намагаються повністю оцінити всі навчальні досягнення учнів, які є результатом їх інтерактивної взаємодії.

Ми вважаємо, що оцінювання досягнень школярів повинно носити потрібний характер: вчителям рекомендовано перевіряти роботу учнів і її результати відразу після закінчення засвоєння матеріалу, що міститься в розділі програми, а також в кінці семестру і шкільного року. На відміну від існуючих сьогодні думок про відмову від поточного оцінювання, на інтерактивних уроках вчителю треба приділяти більше уваги поточному оцінюванню роботи учня під час уроку (а також оцінюванню домашніх робіт), аніж тестам у кінці семестру. Діагностична і класифікаційна цінність такого роду “м'якого оцінювання” є важливою на інтерактивних уроках. Варто також дбати про те, щоб оцінювання не заважало самому процесові навчання: воно повинно виконувати допоміжну функцію, а не бути окремою пріоритетною функцією вчителя.

Бажано застосування подвійної форми оцінювання – оцінювання в рамках шкали оцінок-балів і описове оцінювання, яке дає можливість у кращий спосіб передати учням та їхнім батькам інформацію про способи і результати їхньої роботи, досягнення і труднощі учня.

Беручи до уваги роботу над реформуванням оцінювання, яка ведеться Міністерством освіти і науки України, передчасно пропонувати незмінну

шкалу оцінювання, але нижче представлені загальні пропозиції щодо критеріїв і способів оцінювання.

Важливо пам'ятати, що завданням вчителя є швидше створення умов, за яких позиції зацікавленості, відкритості, відповідальності учнів у навчанні та їхні особистісні риси можуть розвиватися і усвідомлюватися. Цьому сприятимуть:

- включення до пріоритетів оцінювання самого процесу навчання, тобто того, як проходить робота учня – на відміну від оцінювання лише результатів роботи;
- оцінювання учнів, яке опирається на чіткі критерії, що дозволяє учневі взяти відповідальність за роботу та її результати, а також уможливорює самооцінку роботи та її результатів. При цьому бажано, щоб учні мали можливість ознайомитися із критеріями оцінки ПЕРЕД ПОЧАТКОМ РОБОТИ, а не після її виконання;
- оцінювання досягнень, які є в учнів, незалежно від того, чи вони значні, чи скромні – якщо вони є результатом справжніх зусиль учня.
- оцінювання зусилля, які учні вкладають у навчання один одного, у співпрацю;
- обговорення вправ і завдань, в процесі яких учні мають можливість задуматись над власним способом вчитися. Приділення уваги емоціям, які у них виникають під час роботи і взаємовідносин з іншими учнями.
- пропонування індивідуальних і групових завдань, які учні виконують самостійно, проходячи етапи пошуку, відбору і критичного аналізу, узагальнення і записування результатів своїх досліджень;
- заохочення учнів до самооцінки, в результаті якої вони краще пізнають себе, свої можливості і сфери, які потрібно розвивати (почуття власної вартості, що спирається на реальне бачення власної особи);
- ініціювання дискусій, які дають змогу учням формулювати власні погляди і модифікувати їх;
- підтримка ініціатив та ідей, запропонованих учнями самостійно.

Бажано оцінювати також те, як учень бере участь у навчальній діяльності – його активність на уроці, спосіб спілкування з товаришами,

готовність до співпраці і прийняття відповідальності, дотримання правил обміну думками та інших норм поведінки на уроках. Цей аспект оцінювання не може замінити інших, більш суттєвих критеріїв, але його не можна недооцінювати чи зовсім не враховувати. При цьому важливо, щоб учні від початку занять могли ознайомитися з правилами поведінки на уроках. Для цього на одному з перших уроків цілий клас разом із вчителем може опрацювати “міні-статут”. Спільне створення такого переліку правил учнями значно підвищує ймовірність того, що вони будуть прийняті ними, і учні будуть їх дотримуватися.

4.2. ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗРОБКИ ПРОЦЕДУРИ ОЦІНЮВАННЯ

Багато вчителів, які застосовують інтерактивні технології для опрацювання матеріалу важливого змісту і для формування в учнів умінь вирішувати проблеми, відчувають труднощі у виставленні учням оцінок у балах. На наш погляд, це пов'язано з відсутністю обґрунтованих підходів до розробки стратегії оцінювання, яка тісно пов'язана з підготовкою і плануванням вчителем уроку. Цей процес повинен складатися з таких дій:

1. Визначення мети (очікуваних результатів) уроку, що передбачає з'ясування таких питань:

- які знання учні мають засвоїти і на якому рівні;
- якими вміннями, навичками вони повинні оволодіти;
- які цінності в собі учні можуть сформувати.

Як вже зазначалось раніше обов'язковим елементом структури інтерактивного уроку має бути представлення учням очікуваних результатів їх діяльності на початковому етапі уроку.

2. Вибір показників (критеріїв) оцінювання цих результатів.

Далі вчителю необхідно задати собі питання: “Як я зможу переконатися, що учні досягли цих результатів?” Відповідь на це питання може утворити цілий список дій: що повинні вміти робити учні, якщо урок був результативним. Ці дії учнів і будуть показниками (або критеріями) оцінки. Використовуючи ці критерії, вчитель зможе краще сформулювати очікувані навчальні результати, висловивши їх через дії учнів. Наприклад:

“Після цього уроку учні зможуть: *пояснювати*, які соціальні норми існують у суспільстві і *розрізняти* їх, *наводити приклади* різних норм; *отримати* навички розробки правил групового життя; *сформувати* та *висловити* власне ставлення до необхідності дотримуватись соціальних норм.”

3. Визначення мети оцінювання.

У цьому вам допоможе список можливостей оцінювання, вміщений вище. Очевидно, що метою не завжди буде виставлення оцінок. Вдосконалення уроку, визначення рівня розвитку і можливостей учнів та ін. також повинні виступати метою оцінювання.

4. Вибір конкретної стратегії(способу) оцінювання.

У залежності від мети й обраних показників (критеріїв) оцінювання можна вибрати різноманітні стратегії (методи, прийоми) оцінки (див. далі перелік зразків). Як правило, єдиних рекомендацій для вибору стратегії не існує. Один педагог може вибрати метод спостереження і скласти список показників. Інший педагог віддасть перевагу завданню написати невеличкий нарис-міркування (есе) з викладом своїх думок з даного питання. Третій - може використовувати цілих три методики оцінки однієї і тієї ж теми.

Наприклад, під час оцінювання рольової гри вчитель може:

- (а) оцінити якість індивідуальної участі учня в грі;
- (б) провести тест-опитування, у якому потрібна конкретна відповідь: “так” або “ні”;
- (в) попросити учнів написати вдома есе, в якому потрібно висловити свою думку відносно того, що відбувалось, та аргументувати її. Використання декількох стратегій допоможе не тільки виставити оцінку, але й одержати зворотній зв'язок стосовно ефективності навчання.

5. Вибір шкали оцінювання уроку.

У залежності від мети і конкретної стратегії оцінювання треба вибрати шкалу оцінки кожного з обраних показників (критеріїв). Інколи потрібно буде застосувати, наприклад, стобальну або десятибальну шкалу. Рівень

стартових комунікативних спроможностей учнів можна оцінити через категорії «високий», «середній», «низький» та ін. Глибину засвоєння тієї або іншої конкретної навички (наприклад, активного слухання) можна простежити, звернувши увагу на частоту її використання (наприклад, чи часто учень перефразує й уточнює те, що він почув від свого співрозмовника). Тоді оцінку можна висловити через категорії «завжди використовує», «використовує достатньо часто», «рідко», «не використовує».

Якщо вам потрібно поставити оцінку, то шкала оцінки, очевидно, повинна вкладатися в дванадцятибальну систему. Наприклад, оцінка «використовує достатньо часто» може відповідати 7 балам.

б. Визначення шляху доведення до відома учнів очікувань вчителя.

Спеціалісти з оцінювання вважають, що дуже важливо заздалегідь повідомляти учням очікувані результати, показники (критерії) оцінювання, мету оцінювання, конкретні стратегії (методи) оцінки, а також шкалу оцінювання. Це допоможе учням виконувати роботу свідомо, старанно, знаючи, що від них очікує і вимагає педагог. Учитель може довести до відома учнів свої вимоги по-різному.

Можна, наприклад, показати підготовлені форми для оцінювання і роз'яснити, що означає кожний критерій і кожний рівень оцінки. Можна обмежитися простою розповіддю або розповіддю з обговоренням. Або, наприклад, якщо в учнів мають бути слухання в ролі членів парламенту або учасників шкільних зборів, педагог може показати їм відео-матеріали про реальні парламентські дебати (або про щось подібне). Вчитель також може показати на прикладі цих матеріалів, як би він оцінив окремих учасників дебатів, слухань, зборів, використовуючи обрані критерії. Учні також можуть потренуватися в оцінюванні, використовуючи запропоновані критерії. При підготовці і плануванні заняття треба враховувати час для виконання даного пункту рекомендацій.

4.3. ПРИКЛАДИ ПРИЙОМІВ ОЦІНЮВАННЯ УЧНІВ НА ІНТЕРАКТИВНИХ УРОКАХ

Для того, щоб зрозуміти доцільність застосування альтернативних методів оцінювання в своїй практиці, бажано ознайомитися із вже розробленими прикладами такої роботи.

Як показує досвід, оцінювання може відбуватися завжди, у тому числі під час вивчення нового матеріалу і виконання інтерактивних вправ. Часто для оцінювання вибирають вправи, що дають можливість широкого застосування знань і умінь, наприклад, навчальний суд або громадські слухання, дискусії, дебати або написання документів (власне кажучи, для оцінювання може бути використана будь-яка інтерактивна вправа і будь-яка методика).

Як правило, вчителі відводять особливий час на уроці (або цілий урок) для оцінювання учнів (опитування, контрольні роботи, проведення “контрольних” вправ) або пропонують спеціальне домашнє завдання, що підлягає оцінюванню (складання документа, написання доповіді, есе). Інколи, наприклад, для оцінювання навичок, що давно практикуються (робота в малих групах, стислий виступ), учитель може сполучати оцінювання з виконанням “тренувальної” вправи з іншої теми або з удосконаленням інших навичок.

Скажімо, при тренуванні навичок проведення зборів або громадських слухань можна оцінювати вміння працювати в групі, навички активного слухання, аргументації своєї точки зору та ін.

Як приклади прийомів оцінювання можна назвати такі:

- **Тест.** Завдання тесту може бути в тому, що учні повинні вибрати правильну відповідь із декількох запропонованих варіантів або знайти «пару» і т.д.
- **Експрес-опитування.** Це можуть бути стислі усні або письмові відповіді (наприклад, за картками на знання основних понять), завдання типу

«продовжити речення», заповнити таблицю, намалювати діаграму, скласти схему і т.д.

- **Розширене опитування.** Вчитель пропонує учням усно або письмово дати повну відповідь на поставлене запитання, з поясненнями окремих положень, з наведенням аргументів, прикладів. Під час усної відповіді педагог (та інші учні) можуть задавати додаткові питання; варіантами цього методу є усний «екзамен» з білетом, письмова контрольна робота, домашнє есе.

- **Контрольна вправа або творче завдання.** Контрольною може бути оголошена будь-яка вправа. Наприклад, це може бути виступ у суді, підготовка аргументів, виконання завдання в групі, упорядкування документів, написання доповіді, есе-твору, реферату, упорядкування портфоліо тощо.

- **Спостереження.** Спостереження є одним із головних методів оцінювання при інтерактивних методах викладання; педагог вибирає для себе показники, які він буде відслідковувати протягом заняття, а також учнів, яких треба оцінити. Особливу роль при використанні цього методу грають підготовлені *форми для спостереження й оцінювання*. Приклади цих форм можна знайти нижче. Часто при використанні контрольної вправи вчитель має також застосовувати спостереження, щоб оцінити роботу учнів.

- **Самооцінка.** Оцінка самими учнями своєї роботи (своєї особисто або своїх колег), а також заняття в цілому є цінним методом оцінювання. Застосувавши цей метод, педагог може багато чого дізнатися про себе й учнів, а також про якість навчального процесу.

Для самооцінки учнями своєї роботи може застосовуватися метод питань-відповідей; можна попросити учнів поставити однокласникам оцінки і мотивувати їх (наприклад, у випадку перевірки упорядкування документів одне одного учні можуть поставити оцінку в залежності від повноти використання практичних порад). Для проведення загальної дискусії з оцінювання заняття педагог може запропонувати методику «Дельта-плюс», яка полягає в тому, що спочатку пропонуються питання про позитивні

сторони заняття (що сподобалося - «плюс»), а потім обговорюються ті моменти, які можна було б змінити. «Дельта» також допомагає не критикувати прямо хиби своїх товаришів або педагога. Іноді можна попросити учнів заповнити спеціальні форми (або таблиці) для спостереження і оцінювання. Самооцінка підходить у тому числі і тоді, коли потрібно оцінити роботу всієї групи в цілому (див. нижче форми оцінювання). Одною з позитивних сторін застосування цього методу є те, що всі учні можуть отримати оцінку, а також те, що діти починають розуміти труднощі оцінювання і вчать дивитися іншими очима на свою роботу.

• **Ігрові методи оцінювання.** Оцінку часто можна перетворити в гру, важливо тільки заздалегідь встановити шкалу оцінювання.

Нижче вміщені різноманітні конкретні приклади методів і форм оцінювання. Крім використання цих форм самими педагогами, ці форми можна роздати учням для ознайомлення, для застосування при виконанні вправ і підготуванні до занять, а також для самооцінювання учнів.

➤ *Оцінювання знань*

Ця форма дозволяє оцінити знання учнів при виконанні ними будь-яких завдань. Форма адаптована під дванадцятибальну систему. Цифра в центрі означає оцінку, якої може бути оцінена якість поданих знань.

10-12

- Всі ключові поняття, теми, проблеми, ідеї старанно відібрані, їм даються визначення і описи;
- Головні факти, що підтримують деталі, включені і докладно описані
- Немає фактичних неточностей

7-9

- Більшість ключових понять, тем, проблем, ідей відібрані, добре визначені і описані
- Більшість основних фактів, що підтримують деталі, включені і достатньо добре описані
- Є невеличкі фактичні неточності

4-6

- Біля половини ключових понять, тем, проблем, ідей відібрано, визначено і описано
- Включено біля половини основних фактів, що підтримують деталі
- Біля половини інформації є правильною, інша - помилкова, не точна або відсутня.

1-3

- Незначна кількість ключових понять, тем, проблем, ідей відібрана, визначена і описана
- Факти, що підтримують деталі, не включені або включені недостатньо
- В основному інформація помилкова, не точна або не відноситься до питання.

➤ *Оцінювання навичок мислення*

Така форма дозволяє оцінити навички мислення при виконанні учнями будь-яких завдань Під навичками мислення (іноді їх визначають як навички критичного або логічного мислення) розуміють уміння тлумачити, застосовувати, аналізувати, оцінювати і синтезувати дані, зокрема:

- виділяти головне,
- робити порівняння,
- визначати потрібну інформацію,
- ставити потрібні питання (хто? що? де? коли? чому?),
- розповідати про проблему,
- відокремлювати факти від суб'єктивної думки, бачити необ'єктивність судження,
- відокремлювати помилкову інформацію від правильної,
- виявляти причинно-наслідкові зв'язки,
- знаходити і наводити аргументи,
- робити висновки,
- бачити варіанти рішення,
- перевіряти висновки на практиці,
- передбачати наслідки,
- демонструвати логічно обгрунтовані судження.

Наведена нижче форма адаптована до дванадцятибальної системи оцінок.

10-12

- Учень знаходить (відбирає) і логічно організує всі дані, що відносяться до питання
- Використовує всі відповідні навички мислення
- Робить поінформовані висновки, базуючись на даних

7-9

- Учень знаходить (відбирає) і логічно організує більшість даних, що відносяться до питання
- Достатньо використовує відповідні навички мислення
- Робить поінформовані висновки, базуючись на даних

4-6

- Учень знаходить (відбирає) і логічно організує біля половини даних, що відносяться до питання
- Використовує далеко не всі відповідні навички мислення
- Робить неповні висновки, базуючись на даних

1-3

- Учень знаходить (відбирає) і логічно організує мало даних, що відносяться до питання
- Використовує навички мислення нечітко і неправильно
- Робить неточні висновки, базуючись на даних або вони відсутні зовсім

➤ *Оцінювання навичок презентації своїх думок*

Ця форма дозволяє оцінити навички учнів виражати свої думки в письмовій або усній формі. Ці навички є частиною комунікативних навичок (навичок спілкування). Перед тим, як використовувати дану форму, педагог повинен визначити норми проведення презентації (або форму представлення результатів роботи). Прикладом використання цієї форми може служити оцінка домашнього завдання у формі есе - міркування (в принципі для оцінки такого есе можна використовувати усі форми 1-3, оцінюючи в такий спосіб знання, навички мислення, навички презентації думок).

Дана форма адаптована під дванадцятибальну систему оцінок.

10-12

- Всі ідеї подані таким чином, що демонструють глибокі знання учня про предмет і здатність мислити логічно
- Тема презентації чітко визначена і добре розроблена
- Презентація має структуру (поділи), добре організована
- Виконані прийняті норми проведення презентації

7-9

- Більшість ідей презентації подані таким чином, що говорять про глибокі знання учня про предмет і здатність мислити логічно
- Тема презентації чітко визначена і добре розроблена, але зустрічаються порушення логіки в розповіді
- Презентація має структуру (поділи), добре організована
- Виконується більшість прийнятих норм проведення презентації

4-6.

- Біля половини ідей презентації подані таким чином, що говорять про глибокі знання учня про предмет
- Тема презентації визначена нечітко і недостатньо добре розроблена
- Презентація має нечітку структуру (поділи) і недостатньо добре організована
- Не приділяється достатньої уваги дотриманню прийнятих норм проведення презентації

1-3

- Більшість ідей у презентації виражені нечітко
- Тема презентації визначена нечітко і погано розроблена
- Презентація має неясну структуру або взагалі її не має
- Зустрічається багато порушень прийнятих норм проведення презентації.

➤ *Оцінювання навичок участі в дискусії*

Уміння учнів дискутувати вам допоможе оцінити список можливих позитивних і негативних моделей поведінки. На основі цього списку ви можете скласти форму спостереження та оцінювання учнів (приклади таких форм також наводяться нижче). Можна вибрати декількох учнів для оцінювання роботи всієї групи і окремих учасників дискусії.

Цей список (а також питання перед ним) допоможуть провести загальне обговорення (оцінювання) умінь участі в дискусії всією навчальною групою. Якщо ви запишете дискусію на відеомагнітофон, то учасникам дискусії буде легше оцінювати себе, продивляючись запис. На основі списку і обговорення результатів дискусії можливо попросити учнів скласти контракт або список особистих зобов'язань від першої особи (наприклад: «Я заохочую інших до участі» або «Я намагаюся зрозуміти всі точки зору на проблему» і т.д.)

Питання до переліку моделей поведінки:

- Чи помічаєте ви, що під час проведення дискусії на уроці відбуваються такі дії?
- Які навички й уміння ви вважаєте за необхідне для себе розвинути в майбутньому?
- Які з даних умінь ви придбали за останній час? Яких дій ви намагаєтесь уникати?

Можливі моделі поведінки учасників дискусії

- *Ініціювання* - хтось пропонує завдання, визначає проблеми, обговорює процедуру проведення дискусії.
- *Стимулювання* - хтось запитує інформацію, спонукає до реагування, закликає до вираження своїх думок.
- *Інформування* - хтось надає інформацію, реагує, закликає до вираження своїх думок.
- *Прояснення* - хтось проясняє непорозуміння, відновлює логіку розмови, пропонує альтернативні підходи до проблеми.
- *Підсумки* - хтось узагальнює висловлені думки, пропонує висновки, намагається прояснити зміст висловлювань інших.
- *Тлумачення* - хтось повертає увагу до чітких дій або висловлень і намагається їх розтлумачити.
- *Пропозиція консенсусу* - хтось запитує, наскільки близько група підійшла до рішення, і пропонує прийти до висновків на основі загальної згоди.
- *Примирення* - хтось намагається примирити протиріччя, жартує в потрібний момент для зняття напруженості, підбадьорює менш активних товаришів.
- *Оцінювання* - хтось запитує, наскільки група задоволена ходом обговорення або самої теми, повертає увагу до прихованих або явних норм поведінки, прийнятих у групі, і пропонує альтернативні завдання.
- *Зрив* - хтось вторгається в роботу групи, намагається внести напруженість, маскуючи образливі зауваження або погрози під жарти.
- *Блокування* - хтось припускає недоречні висловлення, змінює тему розмови, ставить під сумнів можливості товаришів.

- *Напад* - хтось припускає цинічні зауваження, вносить розбрат, усіма силами намагається забезпечити безпеку для самого себе.
- *Плутанина* - хтось створює плутанину, заявляє, що значення слів «дійсно» неможливо визначити, спеціально заходить у безвихідь, веде від суті проблеми за допомогою гри із семантичними розходженнями слів, затуманює поняття.

➤ *Оцінка внеску учня в дискусію*

Така форма стане в нагоді вчителю під час спостереження та оцінки декількох учнів протягом одного уроку. Оцінка за кожним показником може виставлятися за дванадцятибальною системою або можна використовувати такі критерії: «завжди», «звичайно», «іноді», «ніколи».

Поведінка учня	Ім'я учня:			
Допомагає визначати питання для обговорення				
Ретельно працює над питанням				
Є цікавим і уважним слухачем				
Порівнює ідеї, що викладаються, зі своїми власними				
Обмірковує інформацію, що подається іншими				
Узагальнює ідеї, коли це необхідно				
Приходить до висновків, що приводять до нового розуміння				
Загальна оцінка				

➤ *Оцінка участі учасника дискусії*

Ця форма оцінювання застосовується у нашому досвіді під час проведення оцінювальної дискусії. Вона надається спостерігачам, які мають оцінити конкретного учня за цими критеріями, потім вони виголошують та обґрунтовують свою оцінку. Зрозуміло, що таку форму може використовувати і вчитель для своєї роботи над оцінюванням.

№ п/п	Вид діяльності	Кількість балів	Прізвище
1.	Висловлення чіткої аргументованої позиції учасника в дискусії	+ 3 бали	
2.	Формування сутнісного зауваження	+ 1 бал	
3.	Використання аргументів та джерел інформації	+ 3 бали	
4.	Залучення до дискусії інших учасників	+ 1 бал	
5.	Постановка уточнюючих питань з метою подальшого розвитку дискусії	+ 1 бал	
6.	Виявлення протиріччя в аналізі явища	+ 2 бали	
7.	Дотримання правил дискутування (культура дискусії)	+ 1 бал	
8.	Пасивність в дискусії	- 1 бал	
9.	Перебивання інших учасників	- 1 бал	
10.	Намагання говорити тільки самому	- 1 бал	
11.	Приниження інших учасників	- 1 бал	
	Загальна кількість балів	=	

До цього листка з правого поля дописуються прізвища всіх учасників підгрупи і у відповідності з їх роботою робиться позначка “+” або “-“. Вкінці

дискусії викладач підраховує кількість балів та виставляє оцінку кожному учаснику.

➤ *Оцінка якості підготування аргументів і обґрунтування своєї позиції*

Ця форма дозволяє учням провести самооцінку і оцінку одне одного в малій групі, (наприклад, у трійці - адвокати сторін і суддя - при спрощеному судовому слуханні). Учень вписує своє ім'я і спочатку сам оцінює свій виступ (сторони - аргументацію своєї позиції, а суддя - обґрунтування свого рішення) за 12-ти або 6-ти бальною системою.

Потім перший учень загинає край оціночного листа так, щоб той учень, що буде його оцінювати, не бачив його самооцінку. Цей учасник малої групи також робить свою оцінку по кожному з критеріїв, також загинає край оцінного листа і передає оціночний лист наступному учаснику. При необхідності кількість стовпчиків оцінки і критеріїв може бути збільшено.

Порядок передачі оціночного листа не має значення; нумерація «учасник 1», «учасник 2» - умовна. Коли останній учасник малої групи зробить оцінку, оціночні листи знову повертаються до того, чиє ім'я вписане в лист. Учні підраховують свої бали по критеріях і виставляють загальну оцінку. Можливо провести обговорення оцінок в тих же малих групах, а потім і всім разом. Такий спосіб оцінювання, як правило, не повинен закінчуватись виставленням оцінок в журнал.

Ім'я	УЧАСНИК 2	УЧАСНИК 1	Своя оцінка	Загальний бал
Критерій 1. Аргументи засновані на фактах				
Критерій 2. Аргументи засновані на законі (нормах права)				
Критерій 3. Аргументи ясні і логічні				
Критерій 4. Аргументи переконливі				
Загальний бал				

➤ *Лист оцінки використання методу ПРЕС*

При оцінюванні висловлювань учнів за методом "Прес" можна відмітити яким показникам (критеріям) відповідає або не відповідає виступ того чи іншого учня (за елементами формули відповіді). Можна кожний із запропонованих показників оцінити по трьохбальній системі.

Цей же лист оцінки можливо використовувати і для самооцінки учнів. Можливим є також відповідний варіант перевірконого завдання: зробити

плакат або написати есе по визначеній проблемі з використанням перерахованих нижче критеріїв.

Позиція:

- позиція ясно сформульована
- позиція коротко сформульована
- позиція сформульована доступною для розуміння аудиторії та літературною мовою

Пояснення

- у поясненні є посилання на суспільні цінності, законодавство, конституцію, міжнародні документи по правах людини
- пояснення підтримує заявлену позицію
- пояснення є переконливим

Приклад

- приклад викликає загальний інтерес
- приклад є суспільно значимим
- у прикладі є посилання на джерела - газети, думки експертів, особистий досвід

Висновок, підсумок

- коротко повторена суть позиції
- підведено підсумок виступу
- запропоновано конкретні дії для рішення проблеми

Для продовження роботи над уміннями учнів висловлюватись учитель може застосувати ще й такі *додаткові критерії оцінки*:

- спроможність учня виявити одну або більш протилежних позицій
- здатність врахувати аргументи в підтримку протилежної позиції
- здатність визначити й охарактеризувати суспільні цінності, між якими виникає участь у конфлікті
- спроможність пояснити позицію, протилежну власній

➤ *Оцінка учнем власної участі в роботі малої групи(варіант 1)*

Як добре я працював із своїми товаришами?	Завжди	Звичайно	Іноді	Ніколи
Я співробітничав з іншими, коли ми працювали над досягненням загальних цілей				
Я ретельно працював над завданням				
Я висловлював нові ідеї				

Я вносив конструктивні пропозиції, коли мене просили про поміч				
Я підбадьорював інших				

➤ *Оцінка учнем власної участі в роботі малої групи (варіант 2)*

Прізвище, ім'я

Оцініть себе по кожному з визначених напрямів від 0 до 2 балів.

1. Ви брали активну участь у роботі групи -
2. Ви вносили вдалі пропозиції, які врахувала група -
3. Ви надавали підтримку іншим членам групи, заохочували їх до роботи -
4. Ви висунули цілком нову ідею, що сподобалась іншим -
5. Ви вдало узагальнювали думки інших і просували роботу групи вперед -
6. Ви доповідали класу результати групової роботи -

Всього балів -

➤ *Оцінка учнем власної участі в роботі малої групи (варіант 3)*

Ця форма дозволяє оцінити роботу малої групи самими учасниками групи. Можна просто ставити значок (наприклад, хрестик) у відповідній графі, відмічаючи, як працювала група в цілому або вписувати імена учасників групи.

<i>ПОКАЗНИКИ</i>	<i>Завжди</i>	<i>Звичайно</i>	<i>Іноді</i>	<i>Ніколи</i>
<i>3. Ми перевіряли, чи всі учасники групи розуміють, що потрібно зробити</i>				
<i>4. Ми відповідали на питання, даючи пояснення, коли це було необхідно</i>				
<i>5. Ми з'ясовували те, що було нам незрозуміло</i>				
<i>6. Ми допомагали одне одному, з тим щоб всі могли зрозуміти і застосувати на практиці інформацію, що</i>				

5. Ми надавали можливість всім взяти участь в обговоренні, прийнятті рішення та представленні результатів роботи групи				
--	--	--	--	--

Підписи членів групи: _____

Зауважимо також, що оцінювання при викладанні курсу проводитиметься у формі схвалення будь-яких, навіть щонайменших успіхів та зусиль учнів. Коментарі щодо учнівських дій, навіть такі, що містять критику, повинні починатися з позитивних зауважень. Коригування неточних, невірних відповідей та дій можливе лише у формі пропозицій діяти інакше – “Можлива інша відповідь”... , “Існує інша точка зору”... , “Можна сказати (написати, зробити) інакше”... . Насамперед необхідно надати можливість самому учневі переглянути свій початковий варіант дій.

Ці приклади оцінювання, розроблені на основі практики інтерактивного навчання можуть бути пристосовані для роботи з конкретними інтерактивними технологіями та змістом. Розглядаючи їх важливо пам’ятати, що використання альтернативних підходів не заперечує застосування традиційної оцінки, спрямованої на запам’ятовування або повторення з метою закріплення. Скоріше мета альтернативного оцінювання полягає в розширенні оціночного поля, з включенням в нього аналізу нових умінь, навичок, та цінностей, що формуються в учнів.

Зрозуміло, що трансформація практики оцінювання є достатньо складним завданням, як і запровадження інтерактивних технологій в цілому. Але уявіть собі класну кімнату, де результати навчання ясно сформульовані і засновуються на чіткому плані навчання і оцінювання. Праця, якою зайняті учні, характеризується їхньою відповідальністю, вимогливістю, потребою у мисленні та самовираженні. Учні занурені в учіння, отримують задоволення від такої навчальної праці, а також від того, що між їх навчанням і досвідом реального життя існує тісний взаємозв’язок.

РОЗДІЛ У. РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Для забезпечення швидкого та ефективного включення учнів в інтерактивну діяльність їм бажано надавати пам'ятки, які містять опис алгоритму діяльності (послідовний перелік дій, які вони мають здійснювати у тій чи іншій навчальній ситуації). Такі пам'ятки можна запропонувати у вигляді роздаткового матеріалу, плакатів або будь-якої наочності, використовуюваної з допомогою технічних засобів навчання. Вони мають надаватись учням за потребою до тих пір, поки порядок діяльності не стане до них звичним.

ЯК ПРАЦЮВАТИ В МАЛИХ ГРУПАХ

Робота в малих групах дозволить вам набути навичок спілкування та співпраці.

Після того, як вчитель об'єднав вас в малі групи і ви отримали завдання, ваша група за короткий час повинна (3- 5 хв.) виконати це завдання та представити результати роботи своєї групи .

Пропонуємо правила роботи в малих групах, які допоможуть вам організувати свою роботу:

1. Швидко розподіліть ролі в групі. Визначтесь, хто буде головуючим, посередником, секретарем, доповідачем. Намагайтесь виконувати різні ролі.

Головуючий (спікер):

- зачитує завдання групи;
- організовує порядок виконання;
- пропонує учасникам групи висловитись по черзі;
- заохочує групу до роботи;
- підводить підсумки роботи;
- за згодою групи визначає доповідача.

Секретар:

- веде коротко і розбірливо записи результатів роботи своєї групи;
- як член групи має бути готовим висловити думку групи при підведенні підсумків або допомогти доповідачеві.

Посередник :

- слідкує за часом;
- заохочує групу до роботи.

Доповідач:

- чітко висловлює думку групи, до якої дійшла група;
- доповідає про результати роботи групи.

2. Починайте висловлюватися спочатку за бажанням, а потім по черзі.
3. Дотримуйтесь правил активного слухання, головне - не перебивайте одне одного.
4. Обговорюйте ідеї, а не особи учнів, які висловили цю ідею.
5. Утримуйтесь від оцінок та образ учасників групи.
6. Намагайтесь у групі прийти до спільної думки, хоча в деяких випадках в групі може бути особлива думка і вона має право на існування.

“КОЛО ІДЕЙ”

Метою технології є залучення всіх в обговорення проблеми. Порядок проведення:

- вчитель висуває дискусійне питання та пропонує обговорити його в малих групах;
- після того, як вичерпався час на обговорення, кожна група представляє лише один аспект проблеми, яку ви обговорювали;

- групи висловлюються по черзі, поки не буде вичерпано усі відповіді;
- під час обговорення теми на дошці складається список зазначених ідей.
- коли всі ідеї з вирішення проблеми висловлені можна звернутись до розгляду проблеми в цілому і підвести підсумки роботи, що ви зробили.

АКВАРІУМ

Такий вид діяльності на уроці допоможе вам вдосконалити ваші навички роботи в малих групах.

Після того, як вчитель об'єднав вас у дві-чотири групи і запропонував вам завдання для виконання та необхідну інформацію, одна з груп сідає в центр класу (або на початку середнього ряду в класі, де стоять парти), та утворює своє маленьке коло.

Учні цієї групи починають обговорювати запропоновану вчителем проблему. Групі, що працює, для виконання завдання необхідно:

- Прочитати вголос ситуацію.
- Обговорити її в групі, використовуючи метод дискусії.
- Дійти до спільного рішення за 3-5 хв.

Всі інші учні класу мають тільки слухати, не втручаючись в хід обговорення, спостерігають, чи відбувається дискусія за визначеними правилами дискусії. Після закінчення 3-5 хвилин група займає свої місця, а клас обговорює:

- чи погоджуєтесь ви з думкою групи?
- чи була ця думка достатньо аргументована, доведена?
- який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

Після цього місце в "Акваріумі" займає інша група та обговорює наступну ситуацію.

Усі групи по черзі мають побувати в "Акваріумі", і діяльність кожної з них мусить бути обговорена класом.

МОЗКОВИЙ ШТУРМ

Це - ефективний метод колективного обговорення, пошук рішень, що спонукає учасників проявляти свою уяву та творчість, який досягається шляхом вільного вираження думок всіх учасників та учасниць і допомагає знаходити декілька рішень по конкретній темі.

Вчитель на уроці називає проблему, яку треба розв'язати та запрошує вас взяти участь в її обговоренні шляхом колективного обдумування - мозкового штурму, який організується за такими етапами:

1. Обрана вами проблема або проблемне питання записується на дошці або папері, щоб під час роботи цей запис був перед очима.
2. Всі учасники штурму, думаючи про проблему, висувують ідеї щодо розв'язання висунутої проблеми. Ідеї можуть бути будь-якими, навіть фантастичними.
3. Учень або учениця записує на дошці всі ідеї, що пропонуються.
4. Коли всі присутні вважатимуть кількість поданих ідей достатньою, їх висування припиняється.
5. Після того, як майже всі ідеї зібрано, вони групуються, аналізуються, розвиваються групою.
6. Вибираються ті ідеї, що, на думку групи, допоможуть вирішенню поставленої проблеми.

Під час "мозкового штурму найбільш ефективними правилами поведінки" є:

- намагайтеся зібрати якомога більше ідей щодо вирішення задачі або проблеми;

- заставьте працювати свою увагу: не відкидайте ніяку ідею тільки тому, що вона суперечить загальноприйнятій думці;
- можете подавати скільки завгодно ідей або розвивати ідеї інших учасників;
- не обговорюйте, не критикуйте висловлення інших, не намагайтеся давати оцінку запропонованим ідеям.

МЕТОД «ПРЕС»

Метод “Прес” використовується у випадках, коли виникають суперечливі питання і вам потрібно зайняти й чітко аргументувати визначену позицію з проблеми, що обговорюється, переконати інших у вашій правоті. Метод надасть вам можливість навчитися формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного питання аргументовано в чіткій та стислій формі, впливати на думку ваших співрозмовників.

Щоб бути чітким та переконливим ваше висловлювання повинно мати таку структуру та етапи :

- 1.Позиція:** почніть зі слів “*Я вважаю, що ...*” та висловіть свою думку, проясніть, в чому полягає ваша точка зору.
- 2.Обґрунтування:** починаючи словами “*...тому, що...*” наведіть причину появи цієї думки, тобто поясніть, на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції.
- 3.Приклад:** продовжуйте висловлювання словом “*... наприклад...*” та наведіть факти, дані, що підтверджують вашу позицію.
- 4.Висновки:** закінчіть висловлювання “*Отже (тому), я вважаю...*” і узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, що необхідно робити (це своєрідний заклик прийняти вашу позицію).

У ваших виступах, якщо це можливо, використовуйте:

- думку експертів;
- статистичні та наукові дані;
- закони України;
- інші допоміжні матеріали (речові докази, газетні статті, думки інших учнів, громадян тощо).

“ЗАЙМИ ПОЗИЦІЮ”

Такий вид діяльності допоможе вам з’ясувати, які позиції і думки можуть існувати щодо розглядуваного спірного питання. Також надається можливість висловитися кожному і кожній, продемонструвати різні думки по темі, обґрунтувати свою позицію, знайти і висловити найбільш переконливі аргументи, порівняти їх з аргументами інших. Якщо вас переконали ви можете перейти на іншу позицію в будь-який час та дати оцінку висловлюванням інших учнів та учениць.

Порядок проведення:

- вчитель називає тему та пропонує висловити свою думку по досліджуваній темі;
- вам потрібно стати біля того плакату (“так”, “ні”, “не знаю”), який відповідає вашій позиції;
- підготуйтеся до обґрунтування своєї позиції, чому саме її ви обрали: самостійно або в групі своїх однодумців підберіть декілька найбільш сильних аргументів, які можуть переконати інших в вашій правоті, висловіть свої аргументи класу, застосувавши метод “ПРЕС”;

- уважно вислухайте позиції та аргументи інших;
- якщо після обговорення дискусійного питання, ви змінили точку зору, то ви можете перейти до іншого плакату і пояснити причину свого переходу, а також назвати найбільш переконливу ідею або аргумент протилежної сторони.

“НАВЧАЮЧИ - УЧУСЬ”

Такий вид навчальної діяльності надає вам можливість взяти активну участь у навчанні та передачі своїх знань іншим людям, в даному випадку своїм однокласникам та однокласницям під час уроку. Ваша робота буде організована таким чином:

- Після того, як вчитель назвав тему та мету уроку і роздав вам картки із завданням, вам потрібно ознайомитися з інформацією, що міститься на вашій картці.
- Якщо вам щось незрозуміло, запитайте про це та перевірте у вчителя чи правильно ви розумієте інформацію.
- Вам необхідно ознайомити зі своєю інформацією інших однокласників та однокласниць. Підготуйтеся до передання цієї інформації іншим у доступній формі.
- Ви маєте право говорити тільки з однією особою. Ваше завдання полягає в тому, щоб поділитися своєю інформацією з іншими учнями та самому та самій дізнатися про певну інформацію від них.
- Уважно слухайте інформацію інших, намагайтеся отримати і запам'ятати якомога більше інформації, при необхідності зробіть короткі нотатки.
- Коли всі поділилися та отримали інформацію, розкажіть в класі про що ви дізналися від інших.

“МІКРОФОН”

“Мікрофон” надає можливість кожному і кожній сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Правила проведення такі:

- Говорити має тільки той, у кого “символічний” мікрофон;
- подані відповіді не коментуються і не оцінюються;
- коли хтось висловлюється, інші не мають права перебивати, щось говорити, викрикувати з місця.

РОЗІГРУВАННЯ СИТУАЦІЇ ПО РОЛЯХ (РОЛЬОВА ГРА, ІМІТАЦІЯ)

Мета розігрування ситуації по ролях - визначити власне ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду поведінки в подібній ситуації шляхом “гри”, виконання “ролі”, яка є близькою до реальної життєвої ситуації. Вона допомагає навчитися через досвід та почуття.

Рольова гра імітує реальність шляхом “проживання ситуації у ролі”, яка вам дісталася та надає можливість діяти “як насправді”. Ви можете поводитись і розігравати свою роль, моделюючи свою реальну поведінку, якщо це ситуації, в яких ви вже побували.

Якщо ви берете участь у рольовій ситуації, ви маєте:

- чітко дотримуватись своєї ролі;
- намагатись слухати партнерів та вчителя;
- не коментувати діяльність інших, знаходячись в ролі;

- намагатись поставитися до своєї ролі як до реальної життєвої
- ситуації, в яку ви потрапили;
- вийти з ролі по закінченні сценки;
- брати участь в її аналізі.

АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ, ВИПАДКУ, ДИЛЕМИ

Однією з форм роботи на уроках є аналіз ситуації, реального випадку, життєвого конфлікту. Для розбору певної ситуації вам необхідно звертати увагу на основні моменти:

- *Якими є факти:* Що відбулося? Де і коли? Хто є учасниками ситуації? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими? Які другорядними? Що в описі є фактами, а що думками, оцінками тощо?
- *У чому проблема ситуації:* У чому полягає конфлікт? Яке питання нам треба вирішити, розв'язуючи ситуацію? У чому інтереси кожної з сторін? Чому вони суперечливі?
- *Якими можуть бути аргументи:* Які аргументи можуть бути наведені на захист позиції кожної зі сторін? На які документи, інформацію ми можемо спиратися, захищаючи ту чи іншу позицію?
- *У чому полягає рішення:* Яким буде розв'язання ситуації? Чому саме таким? На що ми спираємось, обираючи таке рішення? Якими можуть бути наслідки такого рішення? Чи існують інші шляхи розв'язання?

ПРАВИЛА ДИСКУСІЇ (КУЛЬТУРА ВЕДЕННЯ ДИСКУСІЇ)

Дискусія дає прекрасну нагоду виявити різні позиції з певної проблеми або з суперечливого питання. Для того, щоб дискусія була відвертою, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги. Тому вам бажано знати правила культури ведення дискусії.

Пропонуємо вам такі правила:

1. Говоріть по черзі, а не всі одночасно.
2. Не перебивайте того, хто говорить.
3. Критикуйте ідеї, а не особу, що її висловила.
4. Поважайте всі висловлені думки (точки зору).
5. Не смійтеся, коли хтось говорить, за винятком, якщо хтось жартує.
6. Не змінюйте тему дискусії.
7. Намагайтеся заохочувати до участі в дискусії інших.

В своєму класі ви можете доповнити ці правила, прийняти їх після обговорення та дотримуватися під час проведення дискусій.

ТОК - ШОУ

Метою такої форми роботи як “Ток-шоу” є отримання навичок публічного виступу та дискутування.

Вчитель на цьому уроці є ведучим на “Ток - шоу”. Робота організується таким чином:

1. Вам оголошується тема дискусії.
2. Потім запрошуються висловитися із запропонованій темі “запрошені гості”.

3. Слово надається глядачам, які можуть виступити зі своєю думкою або задавати запитання “запрошеним” не більш 1 хв.
4. “Запрошені” мають відповідати якомога коротше і конкретніше.
5. Ведучий також має право задавати своє запитання або перервати виступаючого через ліміт часу.

Ця форма роботи допоможе вам навчитися брати участь в загальних дискусіях, висловлювати та захищати власну позицію, а в майбутньому впливати на зміни в українському суспільстві та державі.

АЖУРНА ПИЛКА”

Такий вид діяльності на уроці дозволяє вам працювати разом, щоб вивчити значну кількість інформації за короткий проміжок часу, а також заохочує вас допомагати один одному вчитися навчаючи.

Під час роботи за допомогою методу “Ажурна пилка” ви повинні бути готовими працювати в різних групах.

- Спочатку ви будете працювати в “домашній” групі.
- Потім в іншій групі ви будете виступати в ролі “експертів” з питання, над яким ви працювали в домашній групі та отримуєте інформацію від представників інших груп.
- В останній частині заняття ви знову повернетесь в свою “домашню” групу, для того, щоб поділитися тією новою інформацією, яку вам надали учасники та учасниці інших груп.

“ ДОМАШНІ ” ГРУПИ:

- 1) кожна група отримує завдання, вивчає його та обговорює свій матеріал;
- 2) вам бажано обрати в групі головуючого, тайм - кіпера (той, хто слідкує за часом) та особу, яка ставить запитання, або переконатися, що кожний (кожна) розуміють зміст матеріалу.

“ ЕКСПЕРТНІ ” ГРУПИ:

- 1) після того, як вчитель об’єднав вас в нові групи, ви стаєте експертами з цієї теми, що вивчалася в вашій “домашній” групі;
- 2) по черзі кожний або кожна мають за визначений вчителем час якісно і в повному обсязі донести інформацію членам інших груп та сприйняти нову інформацію від представників інших груп.

“ ДОМАШНІ ” ГРУПИ :

- 1) ви повертаєтесь “додому”, де маєте поділитися інформацією з членами своєї “домашньої” групи про нову інформацію, яку ви отримали від представників інших груп;
- 2) виробляєте спільні висновки та рішення.

Таким чином, за допомогою методу “Ажурна пилка”, за короткий проміжок часу можна отримати велику кількість інформації.

“СУД ВІД СВОГО ІМЕНІ”

Такий вид діяльності дозволить вам отримати уявлення про спрощену процедуру винесення судового рішення та провести рольову гру - судовий процес з мінімальною

кількістю учасників – 3-х осіб: судді, що слухатиме обидві сторони і винесе остаточне рішення, позивача та відповідача (якщо йтиметься про розгляд кримінальної справи, то учасниками будуть обвинувач та обвинувачений).

Після того як вчитель об'єднав вас у три групи - судді, обвинувачі та обвинувачувані, протягом відведеного часу:

- а) судді - знайомляться зі судовою процедурою та готують запитання до обох сторін;
- б) обвинувачі – обговорюють зміст вступної промови та можливі аргументи;
- в) обвинувачувані – готують зміст заяви-відповіді та аргументи захисту.

Тепер для більш ефективної роботи, необхідно до кожного судді приєднати одного обвинувача та одного обвинувачуваного. Далі можна починати суд в кожній групі за таким порядком або сценарієм:

1. Вступні заяви учасників судового процесу. Суддя викладає суть справи.
2. Обвинувач викладає аргументацію, суддя ставить йому запитання.
3. Обвинувачуваний викладає аргументи захисту, суддя ставить йому запитання.
4. Суддя виносить рішення.

Після того, як весь клас знову об'єднується, судді оголошують свої рішення.

ДОДАТКИ

КОНСПЕКТИ ІНТЕРАКТИВНИХ УРОКІВ З РІЗНИХ ПРЕДМЕТІВ

➤ **О.М.Бобракова (м. Луганськ) УРОК АЛГЕБРИ ДЛЯ 7-ГО КЛАСУ**

ТЕМА. Властивості степеня з натуральним показником

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Після цього уроку учні зможуть:

- формулювати властивості степеня з натуральним показником;
- аналізувати й доводити властивості степеня з натуральним показником;
- застосовувати властивості степеня з натуральним показником при розв'язанні практичних прикладів, виконанні раціональних обчислень.

ОБЛАДНАННЯ:

Дошка, крейда, роздатковий матеріал.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН І МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ УРОКУ:

1. Актуалізація опорних знань (репродуктивна бесіда, практичне виконання усних вправ) – 7 хвилин.
2. Представлення теми та визначення очікуваних результатів уроку (бесіда) – 2 хвилини.
3. Формулювання й доведення властивостей степеня з натуральним показником, розв'язування вправ (інтерактивна технологія „Ажурна пилка”) – 27 хвилин.
4. Підведення підсумків, оцінювання результатів уроку - 9 хвилин.

ВАРІАНТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ:

1. Учитель запитує учнів:

- дайте визначення степеня з натуральним показником;
- дайте визначення основи та показника степеня з натуральним показником;
- яке число вийде при піднесенні від'ємного числа до парного та непарного степеня?
- яка дія називається піднесенням до степеня?
- чому дорівнює a^1 , a^0 ?
- який порядок дій у прикладах, що містять піднесення до степеня?

На дошці записані приклади, які учні розв'язують усно:

1) $2^3 \times 3^3$;	5) $5^1 \times 5^2$;
2) $(1/2)^3 \times 2^3$;	6) 5×7^2 ;
3) $5^2 \times 5^3$;	7) $(3^2)^4$;
4) $10^0 \times 10^5$;	8) $10^4 : 10^2$.

Учитель після розв'язання усних прикладів ставить учням питання:

- як можна раціонально розв'язати 3, 4, 5, 6, 7, 8 приклади?

Серед учнів класу обов'язково знайдуться такі, що вдома готували застосовувані властивості степеня при розв'язуванні цих прикладів і запропонують більш раціональне розв'язання.

2. При обговоренні раціональних розв'язань прикладів з'ясовується, що необхідно знати властивості степеня з натуральним показником і робиться висновок, що сьогодні на уроці буде вивчено властивості степеня з натуральним показником та розглянуто їх застосування при розв'язанні різноманітних вправ. Учитель оголошує тему й очікувані результати уроку.

3. На попередньому уроці вчитель роздав кожному учневі картку певного кольору з номером на ній (від 1 до 5). Сформувалося п'ять груп по п'ять осіб у кожній. Групи отримали певні завдання:

- „червоні” – сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Множення степенів з однаковою основою”;

- „сині” - сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Ділення степенів з однаковою основою”;

- „жовті” - сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Піднесення степеня до степеня”;

- „зелені” - сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Піднесення до степеня добутку”;

- „фіолетові” - сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником „Піднесення до степеня частки”.

1) учням пропонується об'єднатися в групи відповідно до кольору картки, яку вони отримали („домашні” групи). У „домашніх” групах учні обмінюються

інформацією, проводять взаємоопитування, розв'язують завдання, підготовлені вдома.

2) учитель пропонує учням об'єднатися в групи відповідно до своїх номерів („експертні” групи). У кожній „експертній” групі опиняються представники з кожної „домашньої” групи. Учасники та учасниці формулюють, доводять та показують на прикладах застосування властивості степеня з натуральним показником, яку вивчали в „домашній” групі. У зошитах записуються визначення, доведення та формули кожної з властивостей.

3) учитель пропонує учням об'єднатися в „домашні” групи, учасники яких обмінюються між собою інформацією, отриманою в „експертних” групах (формулюють властивості степеня, відновлюють хід доведення кожної з властивостей, на прикладах показують їх застосування).

4) клас об'єднується в загальне коло для підведення підсумків уроку.

4. Учні ставляться питання:

- що нового ви дізналися на сьогоднішньому уроці?
- які властивості степеня з натуральним показником ви знаєте, сформулюйте їх;
- як ці властивості можна записати у вигляді формул?
- чи сподобався вам спосіб, з допомогою якого ви вивчили властивості степеня з натуральним показником?

Для закріплення вивчених властивостей степеня з натуральним показником учням пропонуються усні вправи, заздалегідь записані на дошці:

1) $a^2 \times a^3$;	5) $(a^2/b^3)^2$;
2) $a^5 \times a^7 : a^{10}$;	6) $(a^4 \times b^5)^3$;
3) $(a^5)^2 \times a^{12}$;	7) $(2/3)^3$;
4) $(a^5)^2 : (a^2)^5$;	8) $(5^{10} \times 5^8) / (5^2)^8$.

Учитель пропонує учням опрацювати конспект уроку, задає кілька прикладів з підручника.

➤ **О.Савка (м. Івано-Франківськ) УРОК ІСТОРІЇ ДЛЯ 11 КЛАСУ.**
Тема.“Перебудова” та розпад СРСР (1985 – 1991)

Запропонований урок започатковує вивчення блоку “Перебудова в СРСР та Україна” (4-й урок теми 4 Всесвітньої історії(1939-2001) та 7 уроків теми 5 Новітньої історії України (1939-2001). Це 23-й урок по Всесвітній історії та 50-й по курсу історії в 11 класі при синхронному методі викладання.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ :

Після цього уроку учні зможуть:

- пояснювати зміст термінів “перебудова”, “прискорення”, ”гласність,”
- сформулювати власне ставлення до “перебудови” та її можливих наслідків
- розповідати про головні завдання, які постали перед радянським суспільством в кінці 80-х років ХХ століття
- висловлювати свою думку стосовно необхідності змін у СРСР в цей період

- набути навичок участі у визначенні та аргументуванні своєї позиції в роботі малої групи в “мозковому штурмі” в аналізі історичної ситуації та прогнозуванні можливих суспільних наслідків

ОБЛАДНАННЯ :

1. папір, маркери, дошка, крейда,
2. правила проведення “мозкового штурму” (плакат)
3. розподіл ролей в малих групах (пам’ятка - плакат)

ОРІЄНТОВАНИЙ ПЛАН І МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ УРОКУ :

1. Мотивація (ознайомлення з епіграфом та девізом уроку) До 2-х хвилин
2. Представлення теми уроку та очікуваних результатів До 3-х хвилин
3. Повідомлення про складові системної кризи Радянського Союзу на початку 80-х років

До 2-х хвилин

4. Робота в малих групах (вироблення відповіді на перше класичне запитання :

” Хто винуватий ? ”)
хвилини

До 21

5. “ Мозковий штурм ” (вироблення відповіді на друге класичне запитання :
“ Що робити ? ”)

До 12 хвилин

6. Рефлексія (усвідомлення результатів уроку)

До 5 хвилин

ВАРІАНТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Мотивація .

Учитель пропонує учням епіграф та девіз до уроку, які записані на дошці :

**“ Скажіть, перебудова вже
відбулася, чи буде ще гірше ?”**
Михайло Жванецький

Дослідження Михайла Задорнова :

“ ДЕ ” (лат.) - відміна, віддалення, пониження...

“ БІЛДИНГ ” (англ.) – будова

“ ДЕБІЛДИНГ ” – “перебудова”

А далі разом з класиками гумору учитель оголошує тему уроку :

2. Представлення теми уроку та очікуваних результатів

Учитель оголошує записану на дошці тему уроку та пропонує учнівському ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЦЕНТРУ (2 учні за однією партою) повідомити класу очікувані результати

3. ПОВІДОМЛЕННЯ

Вчитель, або бажаючі учні, або учні з інформаційного центру нагадують записи з опорного конспекту, які було вироблено на уроці з Всесвітньої історії “СРСР в роки “ЗАСТОЮ”

(3-й урок теми 4, 22-й урок по Всесвітній історії, 42-й урок курсу) :

**ПРОЯВИ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ В СРСР
В КІНЦІ 70-х на початку 80-х років ХХ століття :**

- зниження темпів розвитку
- зниження продуктивності праці
- мілітаризація народного господарства
- занепад виробництва в галузях групи “Б”
- товарний дефіцит
- відставання у техніці та технологіях від розвинутих країн
- соціальна апатія населення

ВПРАВА “ Хто винуватий ? ” (Робота в малих групах)

Вчитель пропонує вирішити перше класичне питання “ **Хто винуватий ?** ” шляхом роботи в малих групах. Учитель пропонує учням уявити себе сучасниками “ перебудови ”- робітниками, колгоспниками, інтелігентами, партійними функціонерами та дисидентами і з їх позиції за 10 хвилин виробити 3 відповіді на це питання.

Учні з інформаційного центру разом з вчителем ведуть хронометраж роботи груп та готують дошку для запису результатів.

(Плакат “ Розподіл ролей в малих групах ” для згадки вивішується на магнітній дошці) Кожна мала група отримує для свого секретаря маркери та папір.

Після закінчення роботи в малих групах доповідачі по колу зголошують свої висновки (по одному) і на дошці складається загальна картина “ винуватців ”.

(Записи роблять вчитель та учні з інформаційного центру)

В процесі обговорення вчитель ставить такі питання :

- Хто найчастіше названий представниками верств тодішнього соціуму “ винуватцем ” ?
- До яких висновків ми можемо прийти ?
- Чи брали представники певних верств соціуму “вину” на себе ? Чому ?

5. Мозковий штурм “ Що робити ? ”

Завершивши попереднє обговорення, вчитель пропонує учням за допомогою методу “ мозкового штурму ,” залишившись в образі громадян СРСР середини 80-х років, дати відповідь на друге класичне запитання :

“ ЩО РОБИТИ ? ”

(Плакат “ Правила нашого мозкового штурму ” учні з інформаційного центру вивішують на магнітній дошці, вони ж готують дошку для записів, поділив її на три колонки та записав : у першій – сфера політики, у другій – соціальна сфера і у третій – сфера економіки)

Вчитель, фіксуючи ідеї учнів, просить їх класифікувати по цим трьом напрямкам.

Як свідчить практика, учні обов'язково згадують такі завдання суспільства, як демократизація, як необхідність швидкого подолання відставання або дещо подібне. При цих згадках вчитель просить учнів з інформаційного центру зробити інформаційні вкраплення в “ мозковий штурм “, зачитавши слідуєчі повідомлення :

Політика гласності, заповнення “ білих плям ” історії проводиться за ініціативою М. Горбачова та О. Яковлєва

Ініціатором курсу “ Прискорення соціально-економічного розвитку ” був М. Горбачов, а курс на “ прискорення ” почав здійснюватися відповідно до рішень XXVII з'їзду КПРС

ПЛЮРАЛІЗМ – свобода політичних переконань

Після запису і узагальнення пропозицій вчитель просить учнів ще раз уважно переглянути нароблене і визначитись з відповіддю на питання шляхом голосування :

- Чи реально було реформувати СРСР, чи розвиток був можливий при умові ліквідації соціалістичного ладу та розпаду СРСР ?
(Інформаційний центр проводить підрахунок результатів голосування і повідомляє їх)

6. Рефлексія.

Вчитель пропонує учням оцінити результати уроку, відповівши на питання :

- Що ми робили ?
- Навіщо ми це робили ?
- Чи досягли ми поставлених цілей ?
- Що сподобалось особливо під час уроку ? Що не сподобалось ?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ :

Учні читають відповідний параграф підручника, яким користуються у школі.

, вчитель історії Варвинської районної гімназії, вчитель-методист. м. Варва, Чернігівська обл.

В. Саверська-Лихошва. УРОК З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 11 КЛАСІ

Тема: Наш край у роки Другої світової війни

Очікувані результати

на основі вивчення теми учні зможуть :

- розповідати про перебіг подій у рідному краї з 1944 по 1945 роки та діяльність партизанського загону;
- пояснювати особливості розгортання подій у своїй місцевості;
- сформулювати і відстояти власну точку зору з приводу діяльності місцевого партизанського загону.

Обладнання: карти Чернігівщини, книги Саверської-Лихошви “Нариси з історії Варви” та “Краєзнавчі матеріали на уроках історії” (навчально-методичний посібник), фрагмент літературно-музичної композиції В. Саверської-Лихошви “Лютий 43-го”, дошка, маркери, завдання групам.

Дати (записані на дошці):

- липень 1941 року - створення підпільної організації у Варві;
- 12 вересня 1941 року - перше бомбардування містечка;
- 17 вересня 1941 року - окупація німецько-фашистськими військами Варви;
- кінець 1942 року - повторне створення підпільної організації;
- 23 лютого 1943 року - масові арешти земляків;
- 27 лютого 1943 року - повстання у Варві;
- 1 – 2 березня 1943 року - рішення про створення партизанського загону;
- березень – вересень 1943 р. – діяльність Варвинського партизанського загону;
- 17 вересня 1943 року - визволення райцентру військами 232 Сумсько-Київської стрілецької дивізії та 3-го Котельниківського гвардійського танкового корпусу Воронезького фронту;
- 20 вересня 1943 року- об'єднання Варвинського партизанського загону з Радянською армією.

Персоналії (записані на дошці):

І.Д.Кисляк, П.П.Кириченко, П.Й.Мошенець, Г.Ю.Тарануха, І.П.Здоровець, Є.Х.Соколовський, І.І.Улітін.

Орієнтовний план змісту уроку

1. Окупація Варви у вересні 1941 року.
2. Діяльність підпільної організації та повстання 27 лютого 1943 року.
3. Визволення райцентру 17 вересня 1943 року.

Варіанти організації діяльності та методи проведення уроку

- I. Мотивація навчальної діяльності учнів. (3 хв.).
- II. Оголошення теми та очікуваних результатів. (3 хв.).

III. Надання учням необхідної інформації про перебіг подій у рідному краї з 1941 по 1945 роки методом розповіді вчителя та пошуку інформації в книзі В. Саверської-Лихошви “Нариси з історії Варви” або “Краєзнавчі матеріали на уроках історії”. (10 хв.).

IV. Інтерактивна частина. (17 хв.).

4.1. Рольова гра.

4.2. Аналіз історичної ситуації.

4.3. Презентація учнями результатів та узагальнення.

V. Підведення підсумків. (76 хв.).

VI. Самооцінювання учнями результатів уроку. (3 хв.).

VII. Домашнє завдання (3 хв.).

Хід роботи на уроці

I. Мотивація навчальної діяльності учнів методом “мозкового штурму”.

1. – Що вам відомо про ситуацію у Варві під час німецько-фашистської окупації? (відповіді та міркування учнів записуються на дошці).
2. Підведення учнів до теми уроку.

II. Оголошення теми та очікуваних навчальних результатів.

Мета: сконцентрувати увагу учнів на складності ситуації в райцентрі під час німецько-фашистської окупації.

III. Надання учням необхідної навчальної інформації

Може застосовуватися метод розповіді вчителя та пошуку інформації в книзі В. Саверської-Лихошви “Нариси з історії арви” або “ Краєзнавчі матеріали на уроках історії.”

1. Розповідь вчителя про перебіг подій у вересні 1941 – вересні 1943 років. (Текст роздається учням).
2. Осмислення учнями інформації методом “мікрофон”. Після ознайомлення з текстом учням пропонуються питання:
  - Якою була ситуація в краї напередодні війни?
  - Як здійснювалась евакуація і чи була вона ефективною?
  - Коли Варва була окупована німецько-фашистськими загарбниками?
  - Яким був фашистський “новий” порядок?
  - Як діяли підпільники в кінці 1942-го?
  - Коли і як розпочалось повстання в райцентрі?
  - Як і коли сформувався і до якого часу діяв Варвинський партизанський загін?

IV. Інтерактивна частина.

1. Розігрування історичної ситуації в ролях. “Повстання у Варві 27 лютого 1943 року.” (витяг із літературно-музичної композиції В. Саверської-Лихошви “Лютий 43-го”)

“Лютий 43-го”

ДІЯ I

Кімната. Стіл. Чотири стільці. Проходить засідання штабу по підготовці повстання.

Кисляк: Так, друзі, ситуація критична. Більше чекати не можна.

Здоровець: 23 лютого почались масові арешти у Варві.

Кривуца: Вчора прибули 30 есесівців і біля 50 поліцаїв із Малодівицького та Яблунівського

районів. Есесівців розмістили у приміщенні школи, а поліцаїв – у гуртожитку, що

в дворі поліції.

Громницький: Сьогодні мені Василь Мудрий сказав, що розправа планується на 27-е.

Кисляк: *(читає)* План повстання такий:

1. Наші люди з поліції беруть на себе охорону камер в ніч з 26 на 27 лютого.
2. Ми всі з настанням темноти 26 лютого прибуваємо до поліції зі зброєю.
3. Суглоба, Мудрий і Барановський арештовують начальника районної поліції Назима та роззброюють поліцаїв до 21 години 26 лютого.
4. Залучити зв'язківців Варфоломієва та Яковлева і з їх допомогою зруйнувати телефонний зв'язок по Варві та з Прилуками до 23 години 26 лютого.
5. Випустити заарештованих. Сформувати в усіх разом чотири загони для знищення есесівців, жандармерії та сільськогосподарської інспекції до 01 години 27 лютого.
6. Ранком провести мітинг трудящих.

- Заперечення будуть? Можливо, є доповнення? Прошу проголосувати. *(Всі голосують)*. Щастя вам, друзі!! В добру путь! *(Всі розходяться)*

Дія II

Автор: Події розгортались так: підпільники, що служили в поліції, Мудрий, Барановський та Суглоба в ніч з 26 лютого взяли охорону камер на себе. Арештованих повідомили про те, що готується повстання. Потім було заарештовано начальника поліції Назима та його заступника.

(Гуртожиток у дворі поліції, в якому розмістились прибулі поліцаї. Одна з кімнат. Посередині стоїть стіл. Поліцаї голосно говорять, вечеряючи. На столі стоїть горілка.)

Перший поліцай: Ми цих варвинчан, як котів передусимо!

Другий поліцай: Не таке було, але справлялись.

Третій: Он, Срібне, наприклад, скільки людей, а легко справились: розстріляли - і кришка!

Четвертий: Наливай, братва, досить вам, хоч повечеряємо. *(Доноситься стукіт у двері.)*

Перший: *(п'яно кривляючи язиком, не піднімаючись зі стільця)*. Хто там?! Кого це вже на вечерю принесло? Чи, мо, пора?! Як, братва, думаєте? *(До кімнати заходять Суглоба, Мудрий та Барановський)*.

Суглоба: Добрий вечір, хлопці!! Як доїхали?

Поліцаї: *(разом відповідають)* Та нічого, нічого, доїхали.

Мудрий: на підмогу приїхали? Так... малувато у нас людей, а час тривожний, дуже тривожний... *(В цей час за будинком гуртожитку працювали зв'язківці Яковлев та Варфоломієв. вони перерізають зв'язок)*.

Суглоба: Ми, хлопці, уповноважені передати наказ жандармерії про здачу зброї, адже в районі неспокійно, і цілком можлива втрата її, тим більше, що ви в такому стані!

Перший: Який наказ? Ніхто його виконувати не буде! *(Говорить п'яно і робить категоричний жест рукою)*.

Другий: А -ну, дай сюди письмовий наказ! *(Пробує піднятися, але не може і падає на стілець, протягує руку)*. Дай сюди, кажу, письмовий наказ!

Барановський: *(пропонує папірець, той читає по складах)*

Другий: Наказ № 40 по Вар-вин-ській жан-дар-ме-рії від 26 лютого 1943 року. “ У зв’язку з неспокоїною обстановкою та можливістю втрати зброї на-ка-зу-ю: здати зброю для збереження до Варвинської жандармерії.

Траппе”

Третій: Хтозна, хлопці, хтозна. *(В цей час зв’язківці О.І.варфоломійєв та О.С.Яковлев перерізують телефонний зв’язок)*

Суглоба”: *(підходить до столу і піднімає трубку).*

Мені жандармерію! Пан начальник ? Наші люди не розуміють, чому забираємо зброю. Вони просять залишити гвинтівки. Так... небезпечно. Тимчасовий захід ? Так... Так... Розумію... Накажу! *(Кладе трубку. Поліцаї більше не сперечаються і здають зброю. Після цього їх швидко зв’язують і виводять).*

Автор:

Поліцаям було незрозуміло, що відбувається. За кілька хвилин їх було посаджено до камер замість звільнених ув’язнених. В такий спосіб з поліцією покінчено без жодного пострілу.

Дія III.

У Варві повстання, чути вигуки: “Повстання!”, “Смерть фашистам!”, ”Ура!”

Автор: *(під звуки бою та музичне оформлення читає):*

Покінчивши з поліцією, штаб утворив чотири групи повстанців для придушення осередків розташування карателів. Наступ здійснювався паралельно.

Перша група під керівництвом Барановського направились до жандармерії. За домовленістю з підпільниками, конюх Борщ виманив на ганок начальника жандармерії. Його було вбито першою кулею. Потім були знищені всі жандарми.

Друга група під керівництвом Мудрого та Нагнойного атакувала приміщення школи, де знаходились есесівці. В жорстокому бою знищено 11 есесівців, але тут загинув бойовий побратим Петро Нагнойний.

Третя група (Суглоби і Гапона) наступала на сільськогосподарську інспекцію. вбито двох загарбників, але і повстанці втратили Петра Івановича Гапона.

І четверта група на чолі з Іваном Романовичем Кисляком та Григорієм Юхимовичем Таранухою в бою на озерацькому шляху вбила двох есесівців, що направлялись для розправи над варвинчанами. Патріоти забрали у фашистів легковий автомобіль, документи і приїхали з шофером Степаном Євтуховичем Онищенком в центр села.

Дія IV

На центральному майдані Варви людно. Чути радісні вигуки, крики “Ура!” Майорять червоні прапори, з гучномовця лине голос Ю.Левітана із радісним зверненням Радіоінформбюро.

Автор:*(голос диктора Ю.Левітана)* “Після тяжких і напружених боїв 16 лютого 1943 року Радянська армія визволила місто Харків!..*(На майдані Варви розноситься “Ура!” Люди вітають один одного і обнімаються).*

2. Аналіз повстання у Варві методом “кола ідей”. Надається завдання чотирьом групам:

1. Ваша оцінка повстання у Варві 27 лютого 1943 року, адже після відходу повстанців в лісі наступила жорстока розправа над мирними жителями райцентру.
  - Що призвело до повстання ?
  - Чи суттєвою була допомога тих варвинчан, які співпрацювали з “ новою ” владою, повстанцям ?

- Яка мета цієї допомоги ? Чому частина колишніх працівників “нової” влади перейшла на сторону повстанців ?
- Якими були результати повстання ?

2. Запис “ідей” учнів на дошці:

3. Колективне обговорення ідей та їх узагальнення.

4. Коментоване читання вчителем сцени зустрічі визволителів.

“...17 вересня 1943 року Варву звільнили від фашистської окупації. З нашого двору було видно валку підвід, що спускались з гори Холодниця. Це був обоз Червоної армії. Звільнення пройшло без боїв.

В наш двір заїхала крита брезентом машина і зупинилась під великою вишнею. Розтягли антену. Це була військова радіостанція. Вона стояла кілька днів.

Тут, у дворі, диміла польова кухня. Буквально на другий – третій день була проведена мобілізація до Червоної армії...”*

V. Підведення підсумків.

1. Заповнення хронологічної таблиці “Варва під час німецько-фашистської окупації”:

- Перше бомбардування селища німецькою авіацією

.....

- Окупація Варви німецько-фашистськими військами.....

- Арешт підпільної

організації.....

- Повторне створення підпільної

організації.....

- Масові арешти у

Варві.....

- Повстання проти німецько-фашистських загарбників.....

- Визволення райцентру Радянською

армією.....

(12 вересня 1941 р., 17 вересня 1941 р., вересень – жовтень 1941 р., кінець 1942 – початок 1943 рр., 23 лютого 1943 р., 27 лютого 1943 р., 1 – 2 березня 1943 р., 17 вересня 1943 р.).

VI. Самооцінювання учнями результатів уроку:

- “мозковий штурм”.....балів

- “мікрофон”.....балів

- “коло ідей”.....балів

- підведення підсумків.....балів.

VII. Домашнє завдання.

Читати витяг з книги “ Нариси з історії Варви” с. 65– 75 або ж “Краснавічі матеріали” с. 73– 81. Коротко описати уявну зустріч з визволителями.

➤ Н.Пустовіт (м.Київ) УРОК ГЕОГРАФІЇ У 6 КЛАСІ

Тема: Екологічні чинники. Антропогенне порушення екологічних чинників.

* Саверська-Лихощва В. В. Краснавічі матеріали на уроках історії. Варва – Київ 2001. с.81.

Мета

після цього заняття учні зможуть:

пояснювати на прикладах, що погіршення довкілля спричиняється, головним чином, людською діяльністю;

сформуванню своє ставлення до того, що їхні дії можуть також спричинити як негативні, так і позитивні зміни у навколишньому середовищі.

Матеріали: папір, ручки, фломастери.

Хід уроку*1. Мотивація*

Нагадайте учням, що у 5-му класі вони ознайомились з глобальними екологічними проблемами і дійшли висновку про те, що кожен з нас до них причетний.

2. Представлення теми та очікуваних навчальних результатів

На цьому занятті учні матимуть можливість поміркувати про своє власне оточення і про те, яким би вони хотіли його бачити.

Спонукайте учнів замислитись над тим, що:

- навіть безпосереднє оточення навколо наших жител зазнає впливу того, що відбувається в інших частинах планети;
- те, що діється в одному місці, впливає відповідно на життя в інших місцях.

3. Надання необхідної інформації

Завдання не потребує додаткової інформації до тієї, якою оволоділи учні на попередніх уроках. Найголовніше значення має власний життєвий досвід взаємодії з природою.

4. Інтерактивна вправа

Запропонуйте учням пригадати місце, де вони почуваються щасливими, де вони були взагалі: відпочивали, були в поході тощо. Нехай спробують пригадати абсолютно все, що робить це місце приємним для них.

За кілька хвилин роздайте всім по аркушу паперу і попросіть скласти перелік характеристик улюбленого місця, які роблять його прекрасним, комфортним для них (не більше 5 позицій).

Написавши, нехай підведуться зі своїх місць і знайдуть у класі співрозмовника для бесіди про своє улюблене місце (вибір довільний). Кожен з них має повідомити іншому важливі з його погляду характеристики.

Потім кожна пара співрозмовників підшукує собі іншу пару учнів. У нових групах процедура повторюється, але цього разу кожен розповідає не про своє, а про улюблене місце свого партнера. Відведіть на цю роботу достатньо часу.

Запросіть учнів повернутися на свої місця і подумати, що могло б статися з їхнім улюбленим місцем, від чого воно змінилося б на гірше. Нехай вони напишуть про те, що відчувають тепер, коли місце нібито зазнало негативних змін. Запропонуйте учням знайти свого першого співрозмовника та обмінятися враженнями з приводу уявних змін. Спостерігайте за

емоційними реакціями учнів, порівняйте їх з такими ж на попередньому етапі.

5. Підведення підсумків, оцінювання результатів уроку

Проведіть загальну дискусію з класом. Запросіть бажаючих розповісти про своє улюблене місце до і після негативних змін. Спонукайте учнів звернутися до своїх почуттів на різних етапах виконання завдання, поділіться результатами своїх спостережень.

Підсумуйте дискусію, наголосивши, що існує безліч чудових місць, які можуть зазнати негативних змін, якщо ми не дбатимемо про довкілля і не будемо замислюватися над наслідками своїх дій.

Запропонуйте учням уявно відновити свої улюблені місця і зобразити їх на малюнках. Влаштуйте своєрідну “картинну галерею”.

Запропонуйте учням вдома зі старшими членами родини обговорити питання, порушені на уроці. Нехай батьки розкажуть про свої улюблені місця і про те, чи збереглися вони незмінними, а якщо змінилися, то як саме: стали краще чи погіршилися. Це залучить сім'ю до участі у екологічному вихованні і допоможе всім разом дійти висновку, що дії одного покоління на планеті можуть завдавати шкоди наступним поколінням людей. Кожне покоління відповідальне за те, в якому стані воно передає середовище життя наступному поколінню, своїм нащадкам.

➤ Олексій Святенко. УРОК ІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 9 КЛАСУ

Тема уроку: Жан-Батіст Мольєр – комедіограф, актор, театральний діяч. Тематика та художні особливості комедій Мольєра.

Епіграф до уроку: ...*Мольєр, твої найкращі твори, –*

*Навіки дивні чари їх,
Пройшовши крізь віки й простори,
В серцях відіб'ються людських.*

**У тебе муза недарма
Говорить правду жартома...**

Нікола Буало-Депрео

Очікувані результати:

Після цього уроку учні зможуть:

- розповідати про основні етапи життя та творчості Мольєра як неординарної особистості кращого представника доби класицизму;
- аналізувати творчі принципи та комедійну концепцію Мольєра;
- виявити власне ставлення до театального мистецтва на основі особистої участі в рольовій грі.

Обладнання: портрет Мольєра; виставка книг про Мольєра та його творчість; аудіозаписи фрагментів “Ліричних трагедій” Ж.Б. Лілі; тюрбани (можна імітувати рушниками), халати, іграшкові шаблі, Коран, свічки; плакат:

План і методи проведення уроку:

1. Мотивація (*бесіда*)(5 хв.).
2. Оголошення теми та очікуваних результатів(3 хв.).
3. Обмін необхідною інформацією (“*Робота в парах*”)(10 хв.).
4. Інтерактивна вправа (“*Розігрування ситуації за ролями*”(інсценування)(18 хв.)
5. Підведення підсумків.(7 хв.)
6. Домашнє завдання (2 хв.): 1)Прочитати 1 і 2 дії комедії “Міщанин-шляхтич” 2)Відповісти на запитання 1-3 хрестоматії (за ред. Т.Б.Недайнової, с.109)

Організація навчальної діяльності учнів

1. Мотивація (бесіда за питаннями домашнього завдання).

Учитель запитує учнів, в чому вони вбачають досягнення класицизму як художньої системи, який його внесок у розвій світової культури, пропонує назвати найвідоміших французьких письменників-класицистів.

В процесі бесіди вчитель спонукає учнів закінчити речення:

- Коли французький король Луї XIV запитав одного придворного, хто з письменників своєю творчістю прославить час його правління, то був здивований, почувши відповідь: ... (Мольєр!)
- Дійсно, XVIIст. у французькій літературі – добу **класицизму** – нерідко називають ще ... (добою **Мольєра**)

2. Представлення теми та очікуваних результатів

Тож чи дивно, що після ознайомлення з загальними відомостями про французький класицизм, його кращих представників та художні принципи наступний урок буде присвячений найславетнішому з митців класицизму в царині драматургії.

Учитель пропонує учням ще раз назвати ім'я талановитого театрального діяча разом з його “регаліями”: **Жан-Батіст Мольєр (Поклен) – комедіограф, актор, театральний діяч** (учні записують тему в зошити). Потім вчитель залучає учнів до спільного визначення очікуваних результатів уроку.

3. Робота в парах. Рольова гра “Інтерв'ю письменника”

Клас поділяється на пари по партах. Кожен учень лівого варіанту виконує роль кореспондента, правого – Мольєра. Представники творчої групи “кореспондентів” задають питання з біографії та творчого шляху Мольєра напарникам по парті, які виконують роль самого драматурга.

Орієнтовні запитання:

- Чи можна дізнатись ваше справжнє ім'я?
- Розкажіть, будьте ласкаві, про ваше походження.
- Де ви здобували освіту, які мали уподобання в юності?
- Як розпочиналась ваша театральна кар'єра?
- Коли прийшов до вас успіх як до актора, режисера, драматурга?

- З якими творами ви пов'язуєте розквіт ваших творчих сил?
- У чому особливості створеного вами жанру “високої комедії”?
- Висміювання лицемірства дворянства – центральна тема ваших комедій. А які ще теми висвітлювали ви в своїх творах?

Підсумки інтерв'ю

Запитання до «Мольєрів»:

- Чи на всі запитання ви змогли дати відповідь?
- Які запитання викликали у вас труднощі?
- Чи задоволені ви ходом бесіди?

Запитання до “кореспондентів”:

- Чи задоволені ви відповідями пана де Мольєра?
- Чи змогли б ви відповісти на сформульовані вами запитання?
- Спробуйте відповісти на запитання, яке викликало труднощі у вашого інтерв'юера.

4. Розігрування ситуації за ролями (інсценування).

Ведучий Булгаков (на тлі звучання “Ліричних трагедій” Ж. Б. Люллі)

1670-й рік у Франції мав пройти під знаком безперервних веселощів і святкувань у короля Людовіка XIV в різних його резиденціях.

Якось король приймав турецьку делегацію і був невдоволений зухвалою поведінкою турецьких послів при дворі, а тому доручив придворним композитору Люллі та драматургу Мольєру створити музичну комедію, в якій висміювались би турки. Така передісторія створення “Міщанина-шляхтича”

В одному з епізодів п'єси Мольєра турки під музичний акомпанемент посвячували задурманеного Журдена в неіснуючий чин “мамамуші”.

Мольєр. Всепокірні слуги прохають Вас, Ваша величносте, подивитись смішну інтермедію.

Людовик XIV. О, з задоволенням, пане де Мольєр.

(Учні розігрують у ролях сцену турецької церемонії (Дія IV, ява 9). Підготовлені учні виконують головні ролі, всі інші можуть брати участь у масових сценах: пританцьовувати, повторюючи слова...)

Ведучий Булгаков. Прем'єра вистави відбулася 14 жовтня 1670 р. в Шамборі. Після закінчення п'єси жах охопив Мольєра: король не вимовив ані слова. Мовчання короля відразу помітили придворні і сприйняли це як сигнал до висміювання автора комедії.

I придворний. Поясніть мені, заради Бога, панове, що означають усі ці “галаба”, “балаба”, які вигукують турки? Що це таке?

II придворний. Це нісенітниця! Мольєр уже не може писати. Треба забрати у нього театр!

III придворний. Дійсно, “Міщанин-шляхтич” дуже слабка комедія, в ній нема нічого легкого і веселого.

Ведучий Булгаков. 16 жовтня в Пале-Роялі відбулася друга вистава комедії. І знову на ній був присутній король.

Мольєр(вбігає, лунають оплески). Води! Води! (Йому дають води). Ви чуєте, чуєте?

Актори. Король аплодує!
Сам король встав і аплодує!
Скоріше на сцену, там король!

Мольєр. Так, я чую, чую! Господи, допоможи мені! Відкривайте сцену!

Король(входить). Пане Мольєр, я хотів вам дещо сказати з приводу вашої п'єси. Я нічого не сказав вам після першої прем'єри, оскільки ще не встиг скласти своє судження. Однак тепер я скажу. Ваші актори грають пречудово. Але я бачу, що ви написали пречудову п'єсу, і жодний з ваших попередніх творів не справив на мене такого враження, як "Міщанин-шляхтич".

Мольєр. Ваша світлість! Ваша світлість!..(Пауза). Ваша високосте!.. Актори і я, Ваш вірний слуга, вдячні Вам за високу честь, якою Ви нагородили нас, відвідавши театр.(Низько вклоняється).

Король. Ось вам за вашу п'єсу. І пишіть далі. Сподіваюся, ви прославите у своїх творах мене і мій час.

Ведучий Булгаков. Так відбулася прем'єра вистави Мольєра "Міщанин-шляхтич". Людовік XIV чекав, що Мольєр прославить його і його епоху, але історія розсудила інакше: Мольєр став другим королем Франції – королем комедії.

"Віват Мольєр! Віват король комедії!"

Всі разом: "Віват Мольєр! Віват король комедії!"

5. Підведення підсумків

Бесіда (Бажано, щоб кожен учасник відповів на перше запитання): – Як ви почували себе в ролі..?

– Чи зрозуміли ви, що лежить в основі комізму Мольєра?

(поєднання комічного характеру з комічними обставинами; невідповідність реальних подій уявному сприйняттю персонажа; самозасліплення героя, його маніакальна пристрасть).

Висновок: В основі творчого методу Мольєра лежить типово класицистична колізія пристрасті і здорового глузду. Мольєр виступає за гармонію почуттів і розуму (учні записують висновок у зошити)

➤ О.Панченков (м.Київ) УРОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 6 КЛАСУ

ТЕМА. Історичні пісні

Очікувані результати:

Після цього уроку учні зможуть:

- розповідати про особливості відображення в народних піснях постатей видатних історичних осіб;
- пояснювати роль гіперболи для творення образу національного героя в історичних піснях;
- висловлювати власне ставлення до історичної пісні як до конденсатора народної пам'яті та етичних ідеалів українців.

Обладнання:

1. Підручник (Пасічник Є., Слоньовська О. Українська література: Підруч. Для 6 кл.- К.: Освіта, 2001.).
2. Дошка, маркери.
3. Аудіозапис “Пісні про Байду”.
4. Учнівські зошити-словники.

Орієнтовний план і методи проведення уроку:

1. Актуалізація знань, мотивація навчальної діяльності (комбінована бесіда) – 8 хвилин.
2. Представлення теми та очікуваних результатів уроку (бесіда) – 2 хвилини.
3. Аналіз текстів історичних пісень (робота в малих групах) – 25 хвилин.
4. Оцінювання підсумків уроку (бесіда, метод “Мікрофон”) – 10 хвилин.

Хід роботи:*1. Актуалізація знань, мотивація навчальної діяльності*

На минулому занятті була розглянута “Пісня про Байду” Учитель пропонує ще раз прослухати її в аудіозаписі.

Учням ставляться питання:

- до якого виду народної пісні належить цей твір?
- за яких часів відбуваються події, змальовані в цій історичній пісні?
- хто є центральною фігурою твору?
- якими рисами наділений Байда?

Учитель повідомляє, що в основі пісні лежать події з життя першого гетьмана України Дмитра Вишневецького. Під його керівництвом запорожці здійснили ряд переможних походів на Туреччину. Турецькі й татарські вельможі неодноразово пропонували Вишневецькому перейти до них на службу, обіцяючи за це винагороду. Але мужній лицар не погодився на прислужництво ворогам, бо зрада гірша за смерть. 1563 року він був схоплений молдавськими феодалами й переданий султанові Селіму II. Повішений на гак за ребро, гетьман прийняв мученицьку смерть, але не просив пощади.

Учням ставляться питання:

- чи можна сказати, що в “Пісні про Байду” точно відтворені події з життя Дмитра Вишневецького?
- знайдіть у тексті моменти, в яких сила героя перебільшена?
- чи можемо поставити знак рівності між фольклорним Байдою та історичним Дмитром Вишневецьким? Чому?

Школярі з допомогою вчителя роблять підсумок, що образ Байди створений на основі лише окремих моментів з життя Дмитра Вишневецького. До учнівських словників з підручників виписується визначення прототипу.

2. Представлення теми та очікуваних результатів уроку

Учитель зазначає, що сьогодні на прикладі ще кількох історичних пісень буде розглянуто, які історичні особи були прототипами фольклорних героїв, встановлено, за допомогою яких художніх засобів твориться образ народного героя, визначено, чому історична пісня займає таке велике місце в українському фольклорі.

3. Аналіз текстів історичних пісень

1) учні класу об'єднуються в чотири малих групи по 4-5 осіб у кожній. Учасники й учасниці повторюють правила роботи в групах, розподіляють ролі. Учитель пропонує кожній групі розглянути текст конкретної історичної пісні:

перша група – “Гей, та то ж не грім в степу гуркотає...”;

друга група – “Чи не той то хміль...”;

третя група – “Ой, Морозе, Морозенку...”;

четверта група – “Максим козак Залізняк”.

Учні мають ознайомитися з інформацією в підручнику про певну історичну особу, прочитати текст пісні, встановити, якими рисами наділений герой пісні, знайти в тексті перебільшення.

Результатом роботи групи має бути коротка доповідь, у якій треба:

- розповісти про історичну особу, що стала прототипом фольклорного героя;
- виразно прочитати текст пісні;
- пояснити, які риси приписані героєві, за допомогою яких засобів образ стає яскравішим.

2) учні працюють в малих групах.

3) доповідачі знайомлять зі своїми доповідями весь клас. При цьому учасники й учасниці інших груп активно слухають, разом з доповідачем знайомляться з текстами пісень, беруть участь в обговоренні образів.

Учитель ставить додаткові питання, повідомляє, що художній прийом перебільшення здібностей героя називається гіперболою. Учні занотовують визначення до словника.

4. Оцінювання підсумків уроку

Учні відповідають на питання:

- які художні твори ми розглянули?
- яким історичним особам вони присвячені?
- як називається історична особа, життя якої стало основою для фольклорного чи літературного твору?
- за допомогою яких художніх засобів з прототипу твориться образ персонажа?
- які риси характеру найчастіше є визначальними в образах таких героїв?

За допомогою методу “Мікрофон” учитель пропонує учням закінчити речення: “З історичних пісень ми дізнаємося...”. Робимо висновок, що історична пісня – вираження пам’яті народу та уявлень про найкращі людські риси.

Домашнє завдання: прочитати матеріал підручника про Устима Кармалюка, проаналізувати історичну пісню “За Сибіром сонце сходить” за планом, використаним на занятті.

➤ **О. Янушевич (м.Львів) УРОК З ФІЗИКИ ДЛЯ 10 КЛАСУ**

Тема уроку: Ізопроцеси в газах (Урок вивчення нового матеріалу)

Очікувані результати

Після уроку учні зможуть:

- пояснювати, що таке ізопроцеси;
- розрізняти ізобарний, ізохорний, ізотермічний процеси;
- формулювати закони Бойля-Маріотта, Гей-Люссака, Шарля;
- розуміти зв'язок між параметрами стану газу в ізопроцесах;
- читати і креслити графіки ізопроцесів у різних системах координат.

Обладнання:

1. Папір, маркери, дошка.
2. Таблички з кольоровими позначками.
3. Роздатковий матеріал – завдання для груп.
4. Гончаренко С.У. Фізика: Підручник для 10 класу середньої загальноосвітньої школи – Київ: “Освіта”, 2002.

Орієнтовний план і методи проведення уроку.

1. Представлення теми і очікуваних результатів уроку (бесіда). 3-5 хв.
2. Вправа „Ізопроцеси в газах” (ажурна пилка). 30-35 хв.
3. Оцінювання результатів уроку (мікрофон). 5-7 хв.

Варіант організації діяльності учнів.

1. Представлення теми і очікуваних результатів уроку (бесіда).

Вчитель пропонує учням повідомити результати розв'язування домашніх задач і дати усні відповіді на наступні запитання:

- Які рівняння, формули ви використовували для розв'язування домашніх задач?
- Що називають рівнянням стану ідеального газу?
- Який фізичний зміст рівняння стану газу?
- Яка форма рівняння стану містить більше інформації: рівняння Клапейрона чи Менделєєва - Клапейрона ?

Вчитель пропонує записати рівняння стану на дошці і зазначає, що, якщо в газі відбуваються якісь процеси, то звичайно змінюються всі три його параметри: тиск, об'єм і температура. Але, досить часто зустрічаються процеси, які відбуваються зі зміною тільки двох параметрів, третій залишається сталим. Ці процеси дістали назву „ізопроцеси”.

Представляється тема уроку та очікувані результати.

2. Інтерактивна частина: вправа „Ізопроцеси в газах” (ажурна пилка).

Вправа виконується в кілька етапів, тому спочатку учням необхідно чітко пояснити порядок роботи.

1-ий етап: 10-12 хв.

Вчитель об'єднує учнів у 6 груп („домашніх”) і пропонує кожному учневі табличку з кольоровою позначкою (наприклад, червоною, жовтою чи зеленою) так, щоб кількість позначок різного кольору в кожній групі була приблизно однаковою. Роздає групам завдання.

Завдання групам 1 і 4

Прочитайте пункт „Ізотермічний процес” з § 11 підручника (ст. 39). Визначте та запишіть у зошит основне з поданої інформації. Зверніть увагу на графіки ізотермічних процесів у різних системах координат. Проаналізуйте хід розв'язування задачі 1 (ст. 42).

Завдання групам 2 і 5

Прочитайте пункт „Ізобарний процес” з § 11 підручника (ст. 39). Визначте та запишіть у зошит основне з поданої інформації. Зверніть увагу на графіки ізобарних процесів у різних системах координат. Проаналізуйте хід розв'язування задачі 2 (ст. 42).

Завдання групам 3 і 6

Прочитайте пункт „Ізохорний процес” з § 11 підручника (ст. 41). Визначте та запишіть у зошит основне з поданої інформації. Зверніть увагу на графіки ізохорних процесів у різних системах координат. Проаналізуйте хід розв'язування задачі 3 (ст. 42).

2-ий етап: 10-12 хв.

Учитель об'єднує учнів у 6 „експертних” груп так, щоб у першу увійшли учні, що мають таблички, наприклад, з червоною позначкою і працювали у „домашніх” групах 1, 2, 3. Друга „експертна” група складається з осіб, що працювали в цих же „домашніх” групах і мають таблички з жовтою позначкою, третя „експертна” група – мають таблички з зеленою позначкою. Аналогічно формуються „експертні” групи з 4-6 „домашніх” груп.

Кожен з учасників ознайомлює інших зі змістом опрацьованої ним інформації. „Експертна” група аналізує матеріал в цілому.

3-ій етап: 7-10 хв.

Учням пропонується повернутися „додому”, щоб поділитися знаннями, отриманими в „експертній” групі. Причому, треба намагатися донести інформацію якісно і в повному обсязі. Завдання „домашніх” груп на даному етапі – корекція та остаточне узагальнення всієї інформації.

Для закріплення здобутих знань групам пропонується виконати практичне завдання.

Завдання групам 1, 3, 5.

На малюнку подано графік зміни стану ідеального газу в координатах V, T . Зобразити цей процес на графіках в координатах P, V .

Завдання групам 2, 4, 6.

На малюнку подано графік зміни стану ідеального газу в координатах V, T .
Зобразити цей процес на графіках в координатах P, T .

Графіки зміни стану ідеального газу, які пропонуються групам, підбираються вчителем довільно, але так, щоб у кожному завданні було по три ділянки.

4-ий етап: 6-7 хв.

Групи 1, 3, 5, а згодом 2, 4, 6 прикріплюють листки з побудованими графіками процесів на дошці, звіряють отримані результати. Кожна група пояснює як будували одну з ділянок графіка.

3. Оцінювання результатів уроку.

При підведенні підсумків учитель звертає увагу учнів на очікувані результати уроку і, передаючи уявний мікрофон, запитує:

- Що ми робили на уроці?
- Чи досягли очікуваних результатів ви особисто, клас в цілому? Чому ви так вважаєте?
- Що могло б бути організовано краще, корисніше?
- Над якими навичками, вміннями ще треба працювати?

Домашнє завдання.

Опрацювати зміст § 11, розв'язати задачі 1, 2, 3 з вправи 4 (ст. 43 підручника).

ЩО ОЗНАЧАЮТЬ ДЕЯКІ ТЕРМІНИ В НАШОМУ ПОСІБНИКУ

АКТУАЛІЗАЦІЯ – відтворення в пам'яті учня знань, уявлень, життєвого досвіду, набутих ним раніше.

АНАЛІЗ – розкладання, розчленування цілого на частини; здійснюється у двох напрямках: практичної дії та мислительної операції.

БАТОВСЬКИ СИСТЕМА – система, що початок полягала в поєднанні групової та індивідуальної форм навчання. Використовувалась в американських школах в кінці XIX ст. окрім групових занять з класом, вчитель та його помічник проводили індивідуальні заняття як з сильними так і з відстаючими учнями.

БЕЛ-ЛАНКАСТЕРСЬКА СИСТЕМА - система навчання, що була розроблена А.Беллом та Дж. Ланкастером в 1798 році і широко

застосовувалась в школах Англії та Індії для навчання великої кількості учнів одним учителем. Полягала в тому, що старші учні навчали молодших. Не набула поширення через низьку якість навчання.

БРИГАДНО-ІНДИВІДУАЛЬНА ФОРМА НАВЧАННЯ – розроблена в США на початку 80-х рр. минулого століття система навчання математиці в початковій школі, коли індивідуальні заняття поєднуються з роботою учнів у малих групах (5-6 осіб). Групи мають бути максимально різнорідними. Навчальна розроблялась для застосування в класах де дуже велика відмінність в успішності та багато відстаючих.

БРИГАДНО-ЛАБОРАТОРНИЙ МЕТОД - набув поширення в практиці роботи радянської школи в 20-ті роки ХХ ст. і передбачав виконання спеціально сформованими учнівськими групами (бригадами, ланками) практичних, лабораторних робіт. Завдання, що їх виконували бригади, могли бути як єдиними, так і диференційованими.

ВІДТВОРЮВАНІСТЬ - можливість застосування технологій в інших однотипних навчальних закладах, іншими суб'єктами.

ГРА – один із видів діяльності, значимість якої не в результаті, а в самому процесі.

ГРА РОЛЬОВА – групова гра, в якій діти беруть на себе різноманітні соціальні ролі (батька, матері, лікаря, дитини і т.д.) у спеціально створених сюжетних умовах.

ГРА СЮЖЕТНА – гра в якій діти відтворюють сюжети із реального життя людей чи художньої літератури.

ГРУПОВА РОБОТА НА УРОЦІ - форма організації навчально-пізнавальної діяльності, за якої учні з різним рівнем навчальних можливостей, об'єднані в малі групи, виконують як спільні так і диференційовані завдання педагога. Групи не повинні бути постійними, оскільки це може призвести до виникнення груп різного рівня успішності.

ДЕБАТИ – техніка залучення присутніх до формально структурованих обговорень суперечливих поглядів на одну і ту ж проблему.

ДИДАКТИКА – галузь педагогіки, що вивчає теорію освіти і навчання; теоретична і нормативно-прикладна наука, яка розкриває сутність і рушійні сили навчання у взаємозв’язку його освітніх, виховних і розвивальних функцій.

ДИДАКТИЧНА СТРУКТУРА УРОКУ – сукупність складових елементів у побудові уроку, послідовність і кількість яких визначається навчальною метою уроку, віковими особливостями дітей, специфікою предмету; забезпечує цілеспрямованість і завершеність уроку.

ДИСКУСІЯ – 1) Метод навчання, який передбачає організацію спільної мовної діяльності з метою пошуку ефективного розв’язання певної проблеми; 2) Один з методів розв’язання спірних питань.

ДЕБАТИ – найбільш складний спосіб обговорення дискусійних проблем, за якого поділ на протилежні точки зору набуває найбільшої гостроти.

ДІАЛОГІЧНЕ НАВЧАННЯ – розмова, бесіда між двома особами, яка має на меті пізнання сутності предмета чи явища в процесі обміну думками суб’єктів спілкування.

ДІЛОВА ГРА – імітація ситуації з моделюванням професійної чи іншої діяльності шляхом гри за попередньо повідомленими правилами.

ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНЯ – активна взаємодія з довкіллям, під час якої індивід виступає як суб’єкт, який цілеспрямовано впливає на об’єкт і тим самим задовольняє свої потреби.

ЕФЕКТИВНІСТЬ НАВЧАННЯ – міра досягнення навчальної мети; визначається на основі співставлення мети і здобутих результатів, внаслідок чого робиться висновок про ефективність навчання.

ЗНАННЯ – перевірені суспільно-історичною практикою результати процесу пізнання, відображені в свідомості людини у вигляді уявлень, фактів, суджень.

ІННОВАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНА – процес створення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв’язання тих педагогічних проблем, які досі розв’язувались по іншому.

ІНТЕРАКЦІЯ – взаємодія, динаміка між учасниками й учасницями, виключно з моделями комунікацій, стосунками і рольовими припущеннями.

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка переслідує конкретну, передбачувану мету - створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

КЛАСИФІКАЦІЯ – групування предметів або явищ у класи за найістотнішими ознаками, що лежать в основі подібності або відмінності одного класу понять від іншого.

КЛАСНО-УРОЧНА СИСТЕМА – організація навчального процесу, за якої дітей за віком та рівнем підготовки об’єднують в класи. Основною формою навчання є урок. Заняття проходять за розкладом, складеним на основі навчального плану.

КОЛЕКТИВНА (КООПЕРАТИВНА) ФОРМА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ – це форма організації навчання у малих групах учнів, об’єднаних спільною навчальною метою. За такої організації навчання вчитель керує роботою кожного учня опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи.

КРИГОЛАМ – структурована, вільна від змісту вправа, призначена розслабити присутніх, познайомити один з одним, додати енергії.

МАННГЕЙМСЬКА СИСТЕМА - система, що виникла в кінці ХІХ ст. в Європі. Її засновник Й.Зіккенгер пропонував створювати чотири різних класи в залежності від здібностей дітей: класи іноземних мов для найбільш здібних, основні для дітей з середніми здібностями, класи для слабких та розумово відсталих учнів. Відбір в такі класи мав відбуватись на основі психометричних замірів, характеристик вчителів та екзаменів.

МЕТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ– свідоме бачення кінцевого результату діяльності, що планується як позитивний перетворювальний вплив на особистість.

МЕТОД НАВЧАННЯ – це спосіб упорядкованої взаємної діяльності вчителя й учнів, спрямований на розв’язання навчально-виховних завдань .

МЕТОДИКА НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА – часткова дидактика, теорія навчання певного навчального предмета; розглядає різні форми взаємодії викладання й учіння в оволодінні змістом конкретного предмета.

МЕТОД ПРОЕКТІВ – це система навчання, за якою учні набувають знань, умінь і навичок в процесі планування й виконання практичних завдань-проектів, що постійно ускладнюються. Під час роботи за методом проектів на чільне місце ставиться самодіяльність учнів та їхня активність, ініціативність, захопленість. Проекти мали індивідуальний, груповий чи колективний характер. Метод виник у другій половині XIX ст. в США (у радянській школі використовувався в 20-30-ті роки).

МЕТОД НАВЧАННЯ В ПАРАХ ЗМІННОГО СКЛАДУ (колективний спосіб навчання – КСН) - полягає у тому, що об’єднані в пари учні навчають один одного в процесі так званого організованого діалогу. Склад пар постійно змінюється. Учень, вивчивши тему, пояснює її іншим членам групи, і, у свою чергу, вислуховує пояснення інших. Заняття проводяться без уроків та розкладу.

МОДУЛЬ (логічна блок-структура) – самостійний розділ або тема курсу, що розглядає певне фундаментальне поняття, тобто явище, закон, структурний план або групу споріднених питань.

МОДЕЛЮВАННЯ – 1)метод дослідження об’єктів на їх моделях-аналогах; 2)побудова і вивчення моделей реально існуючих предметів і явищ і тих, що спеціально сконструйовані; 3) у навчанні моделі розуміють як зміст, що треба засвоїти, як засіб засвоєння.

МОТИВИ – психічне явище спонукання до виконання тієї чи іншої дії, вчинку.

НАВИЧКА - усталений спосіб виконанн дій, сформований у результаті багаторазових повторень; характеризується високим рівнем засвоєння і відсутністю поелементної свідомої регуляції і контролю (навички рухові, інтелектуальні, перцептивні).

ОЦІНКА – 1) оцінні судження в усній та письмовій мові щодо якості певної діяльності; 2) бали – кількісні вимірники, які визначаються нормами оцінок; в українській школі прийнята дванадцятибальна система оцінок; поєднання балів та оцінних суджень учителя.

ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ – встановлення ступеня виконання школярами навчальних завдань, рівня їх якості; дидактичні вимоги до оцінювання: об’єктивність, систематичність, урахування індивідуальних особливостей, стимулювання учнів до вдосконалення своєї праці тощо.

ОСВІТА – процес і результат взаємодії між вчителем і учнями, за яким останні оволодівають всіма компонентами змісту навчання, розвиваються і виховуються.

ПОЄДНАННЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ - вибір та застосування методів навчання з урахуванням їх доповнюючих можливостей для ефективного досягнення конкретної навчальної мети.

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ – науково обґрунтована педагогічна (дидактична) система, яка гарантує досягнення певної навчальної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв’язання проміжних цілей і наперед визначений кінцевий результат.

ПЛАНУВАННЯ УРОКУ – конструювання взаємодії викладача і учнів в ході реального навчального часу. Основою планування служать мета, задачі, принципи, методи і змістнавчально-виховної діяльності викладача і навчально-пізнавальної діяльності учня. Планування уроку здійснюється в вигляді конспекта уроку. План – конспект: тема, завдання уроку, етапи уроку, завдання для учнів.

ПРОБЛЕМА – знання про невідоме, різновид запитання, відповіді на яке не існує в накопичених знаннях і тому вимагає відповідних дій для одержання нових знань.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ – обставина, коли перед учнями постають нові умови й інформація, за яких вони не можуть прийняти рішення на основі своїх власних знань і досвіду, а тому мають відшукувати нову інформацію і набувати новий досвід.

ПРОЕКТ – цільовий акт діяльності, в основі якого лежать інтереси людини.

ПРОЦЕС – послідовна закономірність зміни якихось явищ, станів тощо; сукупність послідовних дій для досягнення певного результату відповідно до мети.

РЕФЛЕКСІЯ – (в психології) - здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей.

РІВНІ ЗАСВОЄННЯ – послідовний перехід учня від незнання до знання: в дидактиці розрізняють рівні – ознайомлення, осмислення, розуміння, запам'ятовування в завданнях наростаючої складності.

РОЗУМІННЯ – процес осмислення явищ або предметів через виявлення істотних ознак та взаємозв'язків між ними.

СПІВРОБІТНИЦТВО (КООПЕРАЦІЯ) — це спільна діяльність для досягнення загальних цілей.

СТРАТЕГІЯ – загальна керівна лінія, спрямована на досягнення кінцевої мети (цілі) у якійсь діяльності.

СТРУКТУРА УРОКУ – сукупність елементів уроку, що забезпечують його цілісність і збереження основних характеристик при різних варіантах поєднання. До таких елементів відносяться: організація початку уроку, постановка мети і завдань уроку, пояснення, закріплення, повторення, домашнє завдання, підведення підсумків уроку. Тип уроку визначається наявністю і послідовністю його структурних елементів.

УРОК – основна одиниця освітнього процесу, чітко обмежена часовими рамками (45 хвилин), планом роботи та складом учнів (класом). По відношенню до процесу навчання урок відіграє інтегруючу роль, оскільки відбиває та поєднує такі його компоненти як мета, зміст, методи, засоби навчання, взаємодія вчителя та учнів.

ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ – спеціально організована діяльність учителя й учнів, яка відбувається за встановленим порядком, у певному режимі.

ФУНКЦІЇ НАВЧАННЯ – освітня, виховна, розвивальна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бархаев Б.П. Новые аргументы в педагогических технологиях. //Школьные технологии. – 1997. - №4. – 47 с.
2. Баханов К. Що ж таке технологія навчання? // Шлях освіти. –1999. - №3. – 24 с.
3. Баханов К.А. Панорама методических идей. // Народное образование. – 1990. - №6. – С. 66,67.
4. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: Монографія. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 160 с.
5. Богданова І.М. Професійна підготовка майбутніх вчителів на основі застосування інноваційних технологій. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук. – К., 1998. – 2 с.
6. Бутз М. Робота в групах і демократичний процес. // Робота в групах. Вибрані статті. / Пер. з польськ. – Варшава, 1994. – С. 1-6.
7. Букатова В. М., Ершова А. П.Я ИДУ НА УРОК: Хрестоматия игровых приемов обучения: Книга для учителя. - М.: Издательство «Первое сентября», 2000. – 224 с.: ил.
8. Воронцов В.В. Технология обучения. // Педагогика. / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М., 1996. – 168 с.
9. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Л.: Либідь, 1997. – С.30.
10. Дьяченко В.К. Новая дидактика.-М., 2001.
11. Жирова В. Игра и обучение в американской школе. // Педагогический вестник. – 1992. - №16. – С. 4 .

12. Золя Й. Дискусії в балах. / Пер. з польськ. – Варшава, 1994. – С. 9 .
13. Иванов С.В.. Типы и структура уроков в школе.- М., 1952.
14. Инновационные методы обучения в гражданском образовании. – Медисонт, Минск, 1999. – 168 с.
15. Казанцев И.Н. Урок в советской школе.- М., 1956.
16. Кларин М.В. Игра в учебном процессе. // Сов. Педагогика. – 1985. - №6. – С.26-33.
17. Кларин М.В. Инновации в обучении: Метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта. – М.: Наука, 1997. – 83 с.
18. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. Пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина и др.; Под ред. Е.С. полат. – М.: Академия, 1999. – 224 с.
19. Махмутов М.И. Современный урок.- М., 1983
20. Матвієнко П.І. Орієнтир на освітні технології. // Педагогічні технології: Досвід. Практика. Довідник. – Полтава: ПОПОППО 1999. – 12 с.
21. Мельникова С.И., Яворовская Л.Н. Игровые формы учебных занятий. – Харьков: ХГУ, 1993. – 5 с.
22. Онищук В.А. Урок в современной школе.-М., 1982.-190 с.
23. Освітні технології: Навч.-метод. Посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. Ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
24. Падалка О.С. та інші. Педагогічні технології. – К.: Укр. енциклопедія, 1995. – С.129; Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. – К.: Абрис, 1997. – 98 с.
25. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід.-К.,2002.- 135 с.
26. Пометун О., Ремех Т., Гейко І. Практичне право: методичний посібник з курсу 8(9) класу / За ред. О.І. Пометун / Інститут громадянського суспільства. – К., 2001.
27. Пометун О., Ігнатова І., Костюк І., Кендзьор П. Ми – громадяни України: Методичний посібник з курсу громадянської освіти 9(10) кл. / За ред. О.І. Пометун.
28. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. М.: Народное образование, 1998. – 360с.
29. Семенов С.М. Дидактична гра як форма навчання. // Радянська школа. – 1989. - №3. – С.26-33.
30. Хуторской А.В. Современная дидактика.- С.-Петербург, 2001.- 533 с.
31. Фальтус Р. Приготуватися до роботи в групах. // Робота в групах. Вибрані статті. / Пер. з польськ. – Варшава, 1994. – С. 7-14.

32. Фрадкин Ф.А. Педагогические технологии в исторической перспективе. // История педагогических технологий. – М., 1992. – С.3-12.
33. Чередов И.М. Система форм организации обучения в советской общеобразовательной школе.-М., 1987.
34. Чорная Н.М. Дидактические имитационно-моделирующие игры в современной школе и педагогике США. // Диссертация на соискание степени канд. пед. наук. – К.: 1989. – 169 с.
35. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність школярів: теорія і методика. – К.: Партнер, 1997. – 193 с.
36. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1989). Cooperation and competition: Theory and research. Edina, MN: Interaction Book Company.
24. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1994). Leading the cooperative school (2nd ed.). Edina, MN: Interaction Book Company.
25. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1995). Creative controversy: Intellectual challenge in the classroom (3rd ed.). Edina, MN: Interaction Book Company.
26. Johnson, D. W., & Johnson, F. (1994). Joining together: Group theory and group skills (5th ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.
27. Deutsch, M. (1962). Cooperation and trust: Some theoretical notes. In: R. Jones (Ed.), Nebraska symposium on motivation, 275-319. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
28. Johnson, D. W. (1991). Human relations and your career (3rd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
29. Johnson, D. W. (1993). Reaching out: Interpersonal effectiveness and self-actualization (6th ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
30. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1989). Cooperation and competition: Theory and research. Edina, MN: Interaction Book Company.
31. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1995). Teaching students to be peacemakers (3rd ed.). Edina, MN: Interaction Book Company.
32. Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Holubec, E. J. (1993). Cooperation in the Classroom (6th ed.). Edina, MN: Interaction Book Company.
33. Kształcenie obywatelskie w szkole samorządowej / Podrecznik i ćwiczenia dla uczniów gimnazjum. - Warszawa: Centrum edukacji obywatelskiej, 2000.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ТА УЧИТЕЛІВ

О.Пошетун – доктор педагогічних наук, професор, зав. лабораторією Інституту педагогіки АПН України

Л.Пироженко – старший науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України

О.Бобракова – учителька математики та фізики Спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів з поглибленим вивченням іноземної мови м. Луганська.

В. Бойко - вчитель історії та правознавства гімназії № 30 “ЕкоНад”(м. Київ)

О. Данилевська – вчитель навчального комплексу „Плекальня” (м.Київ)

А. Ковтанюк – викладач Житомирського міського ліцею.

О.Панченков – аспірант Інституту

О. Пруцакова - аспірантка Інституту виховання АПН України.

Н. Пустовіт - кандидат педагогічних наук, зав.лабораторією Інституту виховання АПН України.

Т.Ремех – учитель Києво-Печерського ліцею “Лідер”

В. Саверська-Лихошва - вчитель історії Варвинської районної гімназії, вчитель-методист м. Варви, Чернігівської області.

О. Святенко – вчитель школи №107 м.Києва

І. Романова - вчитель біології І категорії Гімназії східних мов №1 (м.Київ).

О. Янушевич – викладач економічного ліцею (м.Львів).